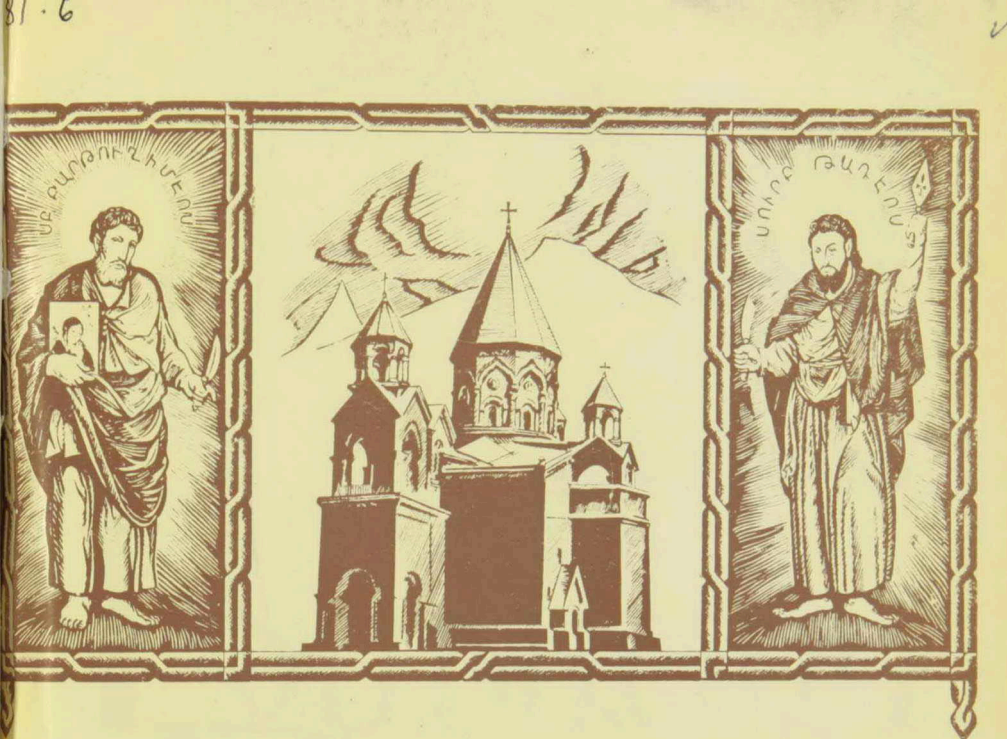
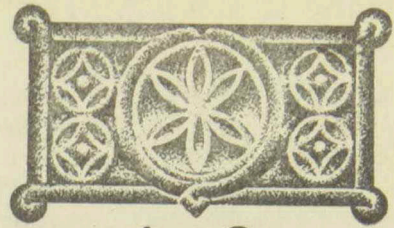




ԶՄԻԱԾԻՆ







ԽԼ

ՏԱՐԻ



ԷԶՄԻԱԾԻՆ



ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Կոյեմբեր - Կեկոբեմբեր

1991



ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ



191-91

17707-ԱՄ

1991 թվականին պատմական բարենպաստ շրջափոխությամբ հայ ժողովուրդը ունեցավ իր անկախ հանրապետությունը, դարձավ միջազգային հանրության լիիրավ անդամ: Թեև ծանր են քաղաքական և տնտեսական պայմանները, սակայն հայ մարդու հոգին և հայացքը լի է վաղվա հույսով և պայծառ գալիքի հավատով: Այդ հավատով էր, որ նա ազգովին գնաց դեպի ընտրական տեղամասերը ընտրելու իր հույսն ու հավատքը արդարացնող հանրապետության նախագահին: Եվ ընտրվեց հայոց անկախ հանրապետության առաջին նախագահը ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ և ժողովրդական խանդավառության պայմաններում: Ազգը ընտրեց իր երիտասարդ, լրջախոհ ու շրջահայաց որդուն՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին:

1991 թվականի նոյեմբերի 11-ին եռագույն դրոշմերով զարդարված էր հայոց խորհրդարանը: Հայաստանի Հանրապետության ազգընտիր նախագահը երդվում էր Աստծո և ազգի առաջ՝ լինել Հայրենիքի ու ժողովրդի անվտանգության և բարգավաճման երաշխավորը: Հանդիսավոր արարողությանը իր օրհնության և բարեմաղթանքի խոսքը բերեց նաև Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Տ. Տ. ՎԱԶԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՕՍԲԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ

Մեծայարգ Տիար Նախագահ,

Գոհությամբ Աստուծոյ ամենակալին որ Մեզ պարգևում է այս աննման պահը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից բերելու Մեր յարգալիք ողջոյնը Ձերդ Գերազանցութեան, առաջին ազգընտիր նախագահիդ, Հայաստանի ինքնիշխան անկախ Հանրապետութեան:

Բազում դարերի մեր ազատատենչ նախնեաց երազանքն է որ ահա պայծառ իրականութիւն է դառնում:

Մեր հայրենի քաջարի ժողովրդի, մեր հանրապետութեան խորհրդարանի ու կառավարութեան որդեգրած անկախութեան գործընթացը, իր լրումին է հասնում այսօր, Ձեր հանդիսատր երդման արարողութեամբ:

Բոլոր հայերը, ի Հայաստան և ի սփիռս աշխարհի հոգեկին այստեղ են գտնում մեր կողքին և տօնախմբում են այս պատմական պահը: Վկայ է նաև սուրբ-գրական երկնամերձ մեր Արարատը:

Յարգարժան Տիար Նախագահ, ճշմարիտ է որ մենք բոլորս ցնծութեամբ տօնախմբում ենք Ձերդ Գերազանցութեան զահակալումը, սակայն միաժամանակ գիտենք որ երդման այս արարողութիւնը հանդիսանում է նաև զոհաբերումի մի արարողութիւն: Չի գիտակցում ենք թէ այս ժամից սկսեալ, ինչպիսի ծանրածանր պատասխանատուութիւն էք ստանձնում, բոլորիս ծա-

նօթ և բոլորս մտահոգող, մերօրեայ տազնապալի պայմաններում: Այո՛, մենք Ձեզ զոհաբերում ենք Հայրենիքի պատարագի սեղանի առաջ:

Մենք տարակոյս չունենք, որ Դուք աւելի ստուգութեամբ քան մենք, Ձեր հոգու աչքերով տեսնում և ապրում էք Գողգոթայի Ձեր ճանապարհը, պատրաստ դիմագրաւելու ամէն վտանգ, ամէն տառապանք, սրբազան մի պարտականութիւն կատարելու ազնիւ տեսիլքով:

Մենք քրիստոնեայ ենք և հաւատում ենք որ զոհաբերումով միայն կարելի է հասնել յաղթութեան:

Յանուն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու աղօթում ենք որ Ձեր առաքելութեան ճանապարհը պսակոյի յաղթութեամբ:

Ձեզ՝ Մեր յարգանքը, Մեր զօրակցումը, Մեր օրհնութիւնը:

«Գիշերն մերժեցաւ և տիւն մերձեցաւ. ի բաց արասցուք աշտուկեալ զգործսն խաւարի, և զգեցցուք զգէնն լուսոյ»: (Հոով. ԺԳ. 12) Ամէն:

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ա. Էջմիածին,

11 Նոյեմբեր 1991 թ.



Տասնևնյոթ դարեր իր գոյությունը պահպանող Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու համար մեր օրերին անհրաժեշտ էր ունենալ իր կառույցը կարգավորող մի նոր կանոնադրություն, որպեսզի կարողանար հաղթ ու անարգել մատուցել իր ծառայությունը՝ հենված հին կանոնագրի, ավանդության ու նորահռչակ «խղճի ազատության» օրենքի վրա։ Հայ Առաքելական Եկեղեցու կառույցը և գործունեությունը հաստատված են ամրախարհախերեք սյուների վրա՝ Կանոնակարգը, Ավանդությունը և Դավանանքը։ Դավանանքը երեք տիեզերական ժողովների վարդապետությունն էր՝ խարսխված Աստուծո խոսքի, մանավանդ՝ Նոր Կտակարանի վրա։ Ավանդությունը Եկեղեցու նվիրագործված կյանքն էր՝ սրբերի մահատակությունից մինչև ազգային ավանդույթներ։ Կանոնակարգը մարմնավորում էր Եկեղեցու կենսագործման սկզբունքները։ Սյո սկզբունքները տարբեր դարերում ձևակերպեցին կանոնների ձևով և «Հայոց Կանոնագիրքը» սահմանեց Եկեղեցու և ժողովրդի հարաբերությունները մի կողմից, և հոգևոր ու աշխարհիկ իշ-

խանութանց փոխհարաբերությունները՝ մյուս կողմից: Այդ կանոնակարգը սակայն չէր կարող մնալ քարացած, քանի որ Եկեղեցին ինքը ստիպված էր երբեմն տեղի տալ և երբեմն մեծ թոփշք գործել՝ նայած թե պատմական ժամանակաշրջանը ինչ էր թելադրում, այդ պատճառով էլ կանոնակարգը չդարձավ համապարփակ օրենք ողջ հայության համար:

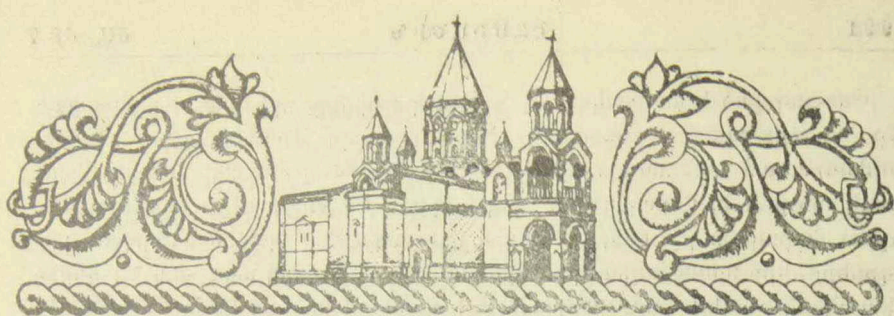
Եղեռնից հետո, երբ հայ ժողովուրդը արտաքսվեց իր հայրենիքից և կազմվեցին Մերձավոր Արևելքի և Եվրոպայի հայախոծ գաղութները, առաջացավ Սփյուռքը, և Եկեղեցին հայտնվեց նոր իրականության առաջ: Մեծանում էր տարրալուծման վտանգը, մանավանդ որ գիտակցական ու հետևողական աշխատանքով սահմանափակվում էին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հնարավորությունները՝ գործելու իբրև գլուխ և կենտրոն Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու: Խորհրդային համակարգում այն նույնիսկ զրկված էր իրավական անձ լինելու իրավունքից և կարծես թե ապրում էր տարերային գոյատուրության պայմաններում: Վիճակը բարեշրջության նշաններ ցույց տվեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Այս հենքի վրա է, որ պատմությունը հատկապես բարձր պիտի գնահատի Վազգեն Ա Կաթողիկոսի գահակալությունը: Տնտեսական և քաղաքական ծանր պայմաններում ստանձնելով Ս. Գրիգոր Լուսավորչի գահի 130-րդ գահակալի պատվավոր պատասխանատվությունը, Վազգեն Ա Վեհափառը եղավ այն իմաստուն կաթողիկոսը, որ հետզհետե, աննշմարելի հետևողականությամբ շունչ տվեց Եկեղեցու կյանքին՝ ճնշված թոքերով առավելագույն շնչելու կարողությամբ՝ հասնելու համար այսօրվան լիաթոք կյանքին: Գահակալության հենց սկզբից Ամենայն Հայոց Հայրապետի համար մտասնեղում եղավ ըստեղծել Հայ Եկեղեցու կանոնական դրության մի համակարգ, որ ա. արտահայտեր պատմական իրավիճակը, բ. առավելագույնս նպաստեր Եկեղեցու միասնական կյանքին և գ. ընդունելի լիներ նվիրապետական բոլոր Աթոռների կողմից: Դժբախտաբար սակայն իրադարձություններն ու տարամետ ձգտումները Եկեղեցուն պարտադրեցին Եկեղեցուն անհարիր պայմաններ և անհնար եղավ իրականացնել այդ նվիրական առաքելությունը: Սակայն Վեհափառը մտահոգ էր Եկեղեցու գոնե ներքին կյանքի կազմակերպումով, մանավանդ Խորհրդային Միության տարածքի վրա գտնվող երկրներում:

Բացվեց հույսի արշալույսը և ազգային հոգևոր ու քաղաքական զարթոնքի ալիքի վրա հետզհետե ուրվագծվում էր անկախ Հայաստանի պատկերը: Ժողովուրդը անհագ ծարավ ուներ վերադառնալու դեպի իր արմատները: Իսկ վերադարձի ճամփան անցնում էր նախ և առաջ Եկեղեցու միջով: Եկեղեցին հայտնվեց եռանդուն և համակարգված գործունեության հրամայականի առջև: Եվ ահա Վեհափառ Հայրապետի կողմից նշանակված հանձնաժողովը սրտենալով աշխատանքով մարմին տվեց «Հայաստանի Հանրապետության և Ներքին Սփյուռքի տարածքի վրա գործող Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու» Կանոնադրության: Այն հիմնվեց Եկեղեցու ավանդության և Հայաստանի հանրապետության ընդունած «խղճի ազատության մասին» օրենքի վրա, որով և Եկեղեցին ճանաչվում էր իբրև իրավական անձ: Եվ բազմակի քննարկումներից հետո ստեղծվեց ընդունելի այն տարբերակը, որը վավերացվեց Ամենայն Հայոց Հայրապետի բարձր տնօրինությամբ: Այն կիրառության մեջ է դրվում երեք տարվա փորձաշրջանով, որովհետև նոր պայմանները անպայմանորեն կրելադրեն փոփոխություններ:

Կատարված է ամենակարևոր քայլը, կա հիմքը, որի վրա հավատացած ենք, շուտով պետք է կառուցվի Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու ընդհանրական կանոնադրությունը: Այսօր, երբ Հայաստանը անկախ հանրապետություն է, վերացած են Հայրենիքի և Սփյուռքի միջև ամենալայն և ազատ հարաբերությունների մախկին վարչակարգով պայմանավորված արգելքները, երբ առաջնային հրամայական է դարձել «մեկ ազգ, մեկ Եկեղեցի» տեսլականը, ավելի քան անհրաժեշտ է դառնում կյանքի կոչել Հայ Եկեղեցու ամբողջ կառույցի նվիրապետությունն ու գործունեությունը կանոնակարգող մի **ընդհանրական կանոնադրություն**՝ մեր օրերի պայմաններին ու պահանջներին համապատասխան:

Հուսանք, հավատանք ու մաղթենք, որ այս նոր կանոնադրությունը նույնպես կտնօրինի Ամենայն Հայոց Վազգեն Ա. Հայրապետը:





ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ՍՓՅՈՒՌԻ ՏԱՐԱԾՔԻ ՎՐԱ ԳՈՐԾՈՂ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ

Ն Ա Խ Ա Շ Ա Վ Ի Ղ

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ամբողջությունն է Հայ ազգի քրիստոնյա հավատացյալների, որոնք հավատարիմ են նրա Սրբազան Ավանդությանը, ընդունում են նրա դավանական ուսմունքը, խորհրդական ծեսերն ու կենցաղական կանոնները և ենթարկվում են նրա նվիրապետական իշխանությանը:

Հայաստանյայց Եկեղեցու դավանությունն ու վարդապետությունը հիմնոված են Ս. Գրքի, Սրբազան Ավանդության, Տիեզերական Ա, Բ, Գ ժողովների, Հայաստանյայց Եկեղեցու ժողովների և Հայրերի հաստատած կանոնների և ուսուցումների վրա: Նրա Սրբազան Ավանդության մաս է կազմում իր կանոնագիրքը, որի տրամադրություններից նրանք, որ եկեղեցական իշխանության կողմից ի զորու են դատվում, իրավական ուժ ունեն Եկեղեցու պաշտոնյաների և հավատացյալների համար:

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին Արևելյան Ողղափառ և ինքնիշխան պատմական Եկեղեցիներից մեկն է, հիմնված Քրիստոսի առաքյալներից Ս. Թադեոսի և Ս. Բարդուղիմեոսի քարոզությամբ և նահատակությամբ: Նա պաշտոնապես հաստատվել և կազմակերպվել է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի առաքելությամբ և վաստակով Հայաստանում և նրա առաքելաշավիղ Մայր Աթոռը հիմնադրվել է քաղաքամայր Վաղարշապատում ի Ս. Էջմիածին 301 թ.-ին:

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու մեջ «Մի, Սուրբ, Ընդհանրական և Առաքելական» Եկեղեցին արտահայտվում է ճշմարտապես: Նա անբաժան մասն է Քրիստոնեական Եկեղեցու ամբողջական մարմնի, որի գլուխն է Քրիստոս:

Հայաստանյայց Եկեղեցու վարչական կառույցը ունի հետևյալ կարգը.
 Ընդհանրական Կաթողիկոսություն Ամենայն Հայոց
 Կաթողիկոսություն Մեծի Տանն Կիլիկիո
 Պատրիարքություն Հայոց Երուսաղեմի
 Պատրիարքություն Հայոց Կ. Պոլսի
 Առաջնորդությունք թեմերի
 Վանական միաբանությունք
 Հովվությունք համայնքների:

Հայաստանյայց Եկեղեցին կառավարվում է Ս. Գրոց և Սրբազան Ավանդության, Քրիստոսի Ընդհանրական Եկեղեցու ժողովների, Հայ Եկեղեցու ազգային-եկեղեցական ժողովների և հայրապետների հաստատած կանոններով: Նա որդեգրել է եկեղեցական կյանքի ղեկավարման ժողովրդավարական սկզբունքները և ժողովական դրությունը:

Մոտ ապագային կազմվելու է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու կանոնադրությունը (Սահմանադրություն), որը հանդիսանալու է հիմնական օրենքը նրա նվիրապետական ամբողջական կառույցի: Դրանից հետո սույն կանոնադրությունը ընդգրկվելու է հիմնական օրենքի մեջ որպես նրա բաղկացուցիչ մասը:

Հոդված 1

Հայաստանի Հանրապետության և ներքին սփյուռքի տարածքի վրա ապրող Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու հավատացյալները, հոգեվոր սպասավորները, իրենց վանական, թեմական ու համայնքային կազմակերպություններով կազմում են Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու կառույցի մեկ մասը և ենթակա են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կանոնական իշխանությանը՝ ի Ս. Էջմիածին:

Հոդված 2

Սույն կանոնադրությունը ի գործու է միայն Հայաստանի Հանրապետության և ներքին սփյուռքի մեջ գործող Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու կառույցի համար:

Հոդված 3

Հայաստանի Հանրապետության և ներքին սփյուռքի մեջ գործող Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու կառույցի մասերն են.

ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մայրավանքով, որի անմիջական իշխանությանը ենթակա են այսօրվա դրությամբ Վաղարշապատի երեք վանքերը՝ Ս. Հովհաննես, Ս. Գայանե և Ս. Ծղակաթ, ինչպես նաև Ս. Գեղարդի, Խոր Վիրապի, Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի վանքերը և Վաղարշապատի Ս. Աստվածածին եկեղեցին:

բ. Արարատյան Հայրապետական թեմ

գ. Ծիրակի թեմ

դ. Սյունյաց թեմ

ե. Գուգարաց թեմ

զ. Արցախի թեմ

է. Վրահայոց թեմ

ը. Աղրբեջանի Հայոց թեմ

թ. Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի Հայոց թեմ:

Հոդված 4

Հայաստանում և ներքին սփյուռքի տարածքի վրա գործող Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու վարչական կառույցն է.

ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս

բ. Եպիսկոպոսաց ժողով

գ. Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդ

դ. Թեմ

ե. Վանք

զ. Եկեղեցական համայնք (ծուխ):

Ա.—ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Հոդված 5

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու ամբողջության Գլուխը, Եպիսկոպոսապետը և բարձրագույն իշխանավորն է Ծայրագույն Պատրիարքը և Կաթողիկոսը Ամենայն Հայոց:

Հոդված 6

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը հաստատված է ի Ս. Էջմիածին, որը Մայր Աթոռն է Հայոց Ընդհանրական Հայրապետության և կենտրոնը Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու նվիրապետության:

Հոդված 7

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի իրավասությունները հաստատվել ու նվիրագործվել են Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու կանոններով ու դասավոր սովորաբար:

Հոդված 8

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ընտրվում է ցկյանս Հայ Առաքելական Եկեղեցու ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, համաձայն համապատասխան կանոնադրության:

Հոդված 9

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի վախճանումի պարագային, Մայր Աթոռի երիցագույն Արքեպիսկոպոսը կամ Եպիսկոպոսը խառն ժողովի է հրավիրում Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին և Եպիսկոպոսական ժողովին, որոնք ընտրում են Կաթողիկոսական Տեղապահ:

Կաթողիկոսական Տեղապահը վարում է Կաթողիկոսարանի ընթացիկ գործերը, կազմակերպում է նոր Կաթողիկոսի ընտրությունը և նախագահում է Ազգային-Եկեղեցական ժողովին, որը ընտրում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, համաձայն համապատասխան կանոնադրության:

Հոդված 10

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը վանահայրն է Ս. Էջմիածնի մայրավանքի:

Հոդված 11

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ներկայացնում է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու վերին իշխանությունը Հայաստանի Հանրապետության պետական իշխանությանց առջև: Նա նաև ներկայացնում է Հայաստանյայց Եկեղեցին այլ պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների առաջ, անձամբ կամ իր ներկայացուցիչների միջոցով:

Հոդված 12

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը առաջնորդն է Արարատյան Հայրապետական թեմի և այն ղեկավարում է իր նշանակած առաջնորդական փոխանորդի միջոցով:

Հոդված 13

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հրավիրողն է և նախագահը եպիսկոպոսաց ժողովի, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի և այլ ժողովների:

Հոդված 14

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի իրավունքն է ըստ անհրաժեշտության նոր թեմեր ստեղծել, գոյություն ունեցող թեմերը մասերի բաժանել, տկարացած թեմերը լուծել և կամ տարբեր թեմեր իրար միացնել:

Հոդված 15

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը պաշտոնական հարաբերություններ է մըշակում Քրիստոնեական Եկեղեցիների և կենտրոնների հետ, անձամբ կամ իր ներկայացուցիչների միջոցով:

Հոդված 16

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ի հարկին մասնավոր առաքելությամբ Հայրապետական պատվիրակներ կամ նվիրակներ է ուղարկում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի իրավասության ներքո գտնվող թեմերն ու համայնքները:

Հոդված 17

Վեհափառ Կաթողիկոսը, խորհրդակցաբար Եպիսկոպոսական ժողովի և ԳՀԽ-ի հետ, խառն նիստում բարձրաստիճան հոգևորականներից կարող է նշանակել մեկ կամ ավելի կաթողիկոսական փոխանորդներ, ճշտելով նրանց պարտականությունները և պաշտոնավարության ժամկետները:

Բ.—ԵԳԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԺՈՂՈՎ

Հոդված 18

Եկեղեցականորեն եպիսկոպոսները հաջորդներն են Հիսուս Քրիստոսի առաքյալների՝ ձեռնադրությամբ և օծմամբ նրանց բաշխված Ս. Հոգու շընորհներով: Նրանք որպես հավատացյալ ժողովրդի հովիվներն ու առաջնորդները հսկում են քրիստոնեական վարդապետության ուղիղ ուսուցմանը և սրբազան պաշտամունքների կանոնավոր կատարմանը: Իրեն գըլխավոր պաշտոնյաներ նրանք ղեկավարում են իրենց թեմի եկեղեցական-վարչական գործերը:

Յուրաքանչյուր եպիսկոպոս իր ձեռնադրության առթիվ հանդիսավոր ուխտ է կատարում և խոստանում հավատարիմ մնալ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու դավանությանը, կանոններին և վերին իշխանությանը:

Հոդված 19

Հայաստանի Հանրապետության և ներքին ափսոսքի տարածքի վրա պաշտոնավարող եպիսկոպոսները կազմում են Եպիսկոպոսաց տեղական ժողովը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախագահության ներքո:

Հոդված 20

Եպիսկոպոսական տեղական ժողովը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին աորնթեր կանոնական մարմին է, որը զբաղվում է ներքին թեմերից եկած հարցերով:

Հոդված 21

Եպիսկոպոսաց ժողովը նիստի է հրավիրվում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից: Ժողովը ընտրում է իր Ատենապետին և Ատենադպրին իրենց փոխանորդներով:

Հոդված 22

Եպիսկոպոսաց ժողովը կարող է, ի պահանջել հարկին, կազմել հանձնախմբեր, որոնց անդամները կարող են լինել նաև վարդապետ, քահանա կամ աշխարհական, հատուկ հարցերի ուսումնասիրությանց համար: Հանձնախմբի անդամները, բացի Եպիսկոպոսաց ժողովի անդամներից, քվեի իրավունք չունեն:

Հոդված 23

Եպիսկոպոսաց ժողովը նիստի է հրավիրվում նվազագույնը երեք ամիսը մեկ անգամ:

Հոդված 24

Եպիսկոպոսաց ժողովը քննարկում է ներքին թեմերից ներկայացված կրոնական, եկեղեցական, կարգապահական, վարչա-կազմակերպչական, կրթական, բարոգչական, մշակութային, տնտեսական հարցեր: Որոշումները առնվում են քվեների մեծամասնությամբ և ներկայացվում են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ի հաստատումն և ի գործադրումն:

Գ.—ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հոդված 25

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խորհրդրատու մարմին է: Նրա քննարկմանն են ենթարկվում վարչա-կազմակերպչական, մշակութային, ինչպես նաև արտասահմանի եկեղեցական և ազգային, տնտեսական, շինարարական և բարեսիրական հարցեր:

Հոդված 26

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի նախագահն է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը իր անդամ եպիսկոպոսներից մեկին ընտրում է որպես ատենապետ և իր անդամ եկեղեցականներից կամ աշխարհականներից մեկին ընտրում է ատենադպիր՝ մեկ տարվա շրջանի համար:

Հոդված 27

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի հետ խորհրդակցաբար Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը նշանակում է հանձնախմբեր՝ որոշ հարցերի քննարկման և նրանց մասին տեղեկագրի պատրաստման համար:

Հոդված 28

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի քննարկմանը ենթարկված հարցերի մասին վերջնական որոշումը կայացնում և գործադրում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը:

Հոդված 29

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կազմը բաղկանում է 10 անդամներից.

2 եպիսկոպոս արտասահմանի թեմերից,

5 եպիսկոպոս ներքին թեմերից, որոնցից

երեքը նշանակվում են Վեհափառ Հայրապետի կողմից և երկուսը ընտրվում են Եպիսկոպոսական ժողովի կողմից,

3 աշխարհական ներքին թեմերից:

Հոդված 30

ԳՀԽ-ի անդամները հրավիրվում են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից 4 տարվա շրջանի համար:

Հոդված 31

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը խորհրդակցաբար ԳՀԽ-ի հետ նշանակում է Վերստուգիչ Հանձնաժողով, բաղկացած 1 եկեղեցական և 2 աշխարհական հաշվապահ մասնագետներից:

Վերստուգիչ հանձնաժողովի պարտականությունն է վերահսկել Մայր Աթոռի տնտեսա-ֆինանսական գործունեությանը և տարեկան տեղեկագիր ներկայացնել ԳՀԽ-ին:

Հոդված 32

Խորհրդակցաբար ԳՀԽ-ի հետ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հրավիրում է ճարտարապետական հանձնաժողով բաղկացած 5 ճարտարապետներից և արվեստագետներից:

Ճարտարապետական հանձնաժողովի պարտականությունն է քննարկել Մայր Աթոռի և ներքին թեմերում գտնվող վանքերի ու եկեղեցիների վերաշինության, ինչպես նաև նոր կառուցվող եկեղեցիների և հարակից շենքերի նախագծերը:

Հայաստանի պատմական հուշարձանների վերանորոգության պարագային ճարտարապետական հանձնաժողովը խորհրդակցում է Հայաստանի հնությունների պահպանության վարչության հետ:

Ճարտարապետական հանձնաժողովը իր եզրակացությունները ներկայացնում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին:

Դ.—Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆԻ ՎԱՐՉԱ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՑԸ

Հոդված 33

Ս. Էջմիածնի մայրավանքը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության կենտրոնն է:

Հոդված 34

Իբրև վանք, այն ունի իր վանքաբնակ միաբանությունը, որ ղեկավարվում է իր կամոնադրությամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի իշխանության ներքո:

Հոդված 35

Միաբանության մաս են կազմում վանքաբնակ եպիսկոպոսները, վարդապետները և սարկավագները: Միաբաններից յուրաքանչյուրը պարտավոր է կատարել իր կրոնական պարտականությունները՝ պաշտամունք, ծես, պատարագ և այլն, համաձայն լուսարարապետի կարգադրության:

Հոդված 36

Յուրաքանչյուր միաբան վանքից ստանում է բնակարան, սնունդ, բժշկական խնամք, զգեստ և ամսական ոոճիկ:

Հոդված 37

Մայր Աթոռի և նրա ենթակա վանքերի մեջ ծառայող միաբանը և կամ այլ հոգևորականը, որ գտնվում է անկարգ ընթացքի մեջ, կարգի է հրավիրվում Վեհափառ Հայրապետի կողմից բանավոր նկատողությամբ: Եթե նա շարունակի իր անկանոն ընթացքը, կստանա գրավոր նկատողություն: Եթե համառի իր անկարգության մեջ, նա ենթարկվում է պաշտոնազրկման կամ ժամանակավոր փիլոնազրկման:

Իսկ ծայրահեղ պարագայում, Վեհափառ Հայրապետը տնօրինում է կարգազրկումը:

Հոդված 38

Թեմերում և նրանց ենթակա վանքերում ծառայող հոգևորականը, որ գտնվում է անկարգ ընթացքի մեջ, կարգի է կոչվում թեմակալ առաջնորդի կողմից բանավոր նկատողությամբ: Եթե նա շարունակի իր անկանոն ընթացքը, կստանա գրավոր նկատողություն: Եթե ամբաստանյալը համառի իր անկարգ ընթացքի մեջ, առաջնորդը, խորհրդակցաբար Թեմական Խորհրդի հետ տնօրինում է հարմար պատիժ՝ պաշտոնազրկում կամ փիլոնազրկում: Առաջնորդը ներկայացնում է Թեմական Խորհրդի որոշումը Վեհափառ Հայրապետին:

Բացառվում է կարգազրկման որոշումը, որը տրվում է միայն հայրապետական վճիռով:

Հոդված 39

Կաթողիկոսարանը ունի հետևյալ կազմակերպչական կառույցը, որի մասերն են հետևյալները.

ա. Միաբանություն,

բ. Մայր տաճարի լուսարարապետություն,

գ. Դիվանատուն,

դ. Հոգևոր Շեմարան,
 ե. Քրիստոնեական քարոզչական կենտրոն,
 գ. «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրություն,
 է. Թանգարանների տեսչություն,
 ը. Հրատարակչական տեսչություն,
 թ. Տպարանի Վարչություն,
 ժ. Տնտեսա-ֆինանսական վարչություն,
 ժա. Ծինարարական գրասենյակ,
 ժբ. Փոխադրության միջոցների բաժին,
 ժգ. Կալվածոց տեսչություն,
 ժդ. Մատակարարություն:

Հոդված 40

Վանական կառույցի մաս կազմող յուրաքանչյուր մարմին ունի իր պատասխանատու տեսուչը:

Կաթողիկոսարանի մայրավանքի կառույցի մաս կազմող յուրաքանչյուր մարմնի պատասխանատուն նշանակվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից՝ խորհրդակցաբար ԳՀԽ-ի հետ:

Հոդված 41

Լուսարարապետի պաշտոնն է հսկել ու ղեկավարել Մայր տաճարի սրբազան արարողություններին, որպեսզի նրանք կատարվեն անթերի կերպով, ըստ կանոնաց և կարգաց Ս. Եկեղեցվոյս:

Լուսարարապետի պաշտոնն է նաև կազմակերպել ու հետևել Մայր տաճարի մաքրությանը, գույքերի ապահով պահպանմանը և ներքին կարգապահությանը:

Լուսարարապետը ունի իր օգնականը համաձին վարդապետ լուսարարի:

Լուսարարապետին ուղղակի ենթարկվում են Մայր տաճարի և Մկրտաբանի բոլոր ծիսակատար քահանաներն ու աշխատողները, ինչպես նաև դերձակատուներ և արծաթագործական արհեստանոցը:

Հոդված 42

Վանորեից տեսչությունը կազմված է բոլոր վանքերի վանահայրերից Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի իշխանության ներքո:

Վանորեից տեսուչը նշանակվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից խորհրդակցաբար Եպիսկոպոսական ժողովի հետ և գործում է նրանց ցուցմունքների համաձայն:

Բոլոր վանահայրերը նշանակվում են Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմից:

Հոդված 43

Հոգևոր Շեմարանի ուսումնական, դաստիարակչական, կարգապահական և վարչական գործունեության ղեկավարն ու պատասխանատուն ճեմարանի տեսուչն է՝ իրեն օգնական ունենալով փոխ-տեսուչը:

Ճեմարանի գրադարանը ենթակա է Հոգևոր Շեմարանի տեսչությանը:

Հոդված 44

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ ԷԶՄԻԱԾԻՆ ամսագիրը ունի իր խմբա-

գիրը, խմբագրական մարմինը և խմբագրատան պաշտոնյաները: Խմբագիրը պատասխանատու է ամսաթերթի խմբագրման, տպագրության, առաքման և հոդվածագիրների հոնորարների բաշխման: Հոնորարների բաշխումը կատարում է խմբագիրը, օրինականության պահպանման սահմաններում, խորհրդակցելով ֆինանսական բաժնի հետ:

Հոդված 45

Վանքի մեջ գտնվող թանգարաններն ունեն իրենց տեսուչը և պաշտոնյաները, որոնք հսկում են թանգարանների և նրանց հարակից մասերի կառուավոր գործունեությանը:

Հոդված 46

Մատակարարի անմիջական պատասխանատվությունն է սեղանատան վարչությունը: Իր պարտականությունների մեջ են մտնում սննդեղենի գրնումը, ճաշերի պատրաստության և մատուցման կազմակերպումը, խոհանոցի և ճաշարանի մաքրությունը:

Հոդված 47

Մայր Աթոռի տպարանը ունի իր տնօրենը, որ պատասխանատու է տրպարանի գործունեությանը, սակայն իրավունք չունի տպագրելու որևէ գրականություն, որ վավերացված և ընդունված չէ Հրատարակչական տեսչության կողմից: Տպագրված որևէ գիրք, հանդես կամ այս տեսակի հրատարակություն հանձնվում է հրատարակչական տեսչությանը:

Հոդված 48

Հրատարակչական տեսչությունը ունի երեք պարտականություններ.

ա. Բնության ենթարկել որևէ հրատարակություն, որ պիտի լույս ընծայվի Մայր Աթոռի տպարանից: Բնության արդյունքները պետք է ներկայացվեն Ամենայն Հայոց Հայրապետի ուշադրությանը:

բ. Հրատարակչական տեսչությունը պիտի հսկի տպագրության ընթացքին, կատարի սրբագրությունները և արտոնի տպագրությունը:

գ. Հրատարակչական տեսչությունը պատասխանատու է գրքերի և այլ նյութերի տպագրությանը: Հրատարակված գրքերը և նյութերը հանձնվում են տնտեսական բաժնին վաճառքի և պահեստավորման համար:

Հոդված 49

Քրիստոնեական քարոզչության տեսչությունը իր հատուկ գրասենյակը ունի Մայր Աթոռից ներս կամ դուրս: Քրիստոնեական քարոզչության տեսչության պարտականությունն է թեմակալ առաջնորդների հետ խորհրդակցաբար կազմակերպել Քրիստոնեական կրոնի ուսուցումը համաձայն Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու դավանանքին և վարդապետությանը: Նրա գործունեության մեջ մտնում են.

ա. Կիրակնօրյա վարժարանների հաստատում

բ. Դպրոցներում և կրթական այլ հաստատություններում կրոնական դասավանդությունների կազմակերպում

գ. Կրոնի ուսուցիչների պատրաստություն

դ. Կրոնական ուսուցման դասագրքերի պատրաստություն

ե. Կրոնական հաղորդումների կազմակերպում հանրապետական հեռուստատեսությամբ և ռադիոյով

զ. Ուսուցողական հոդվածների հրապարակում մամուլում:

է. Կազմակերպում շրջիկ քարոքչության:

Հոդված 50

Կաթողիկոսարանի Դիվանը ունի իր զանազան գրասենյակները, որոնք են.

ա. Հարաբերությունների գրասենյակ, որ վարում է Կաթողիկոսարանի քարտուղարության պատասխանատվությունը և զբաղվում է պետական, պաշտոնական, քաղաքային և այլ հարաբերություններով,

բ. Միջեկեղեցական հարաբերությունների գրասենյակ, որ հարաբերություններ է պահում քույր եկեղեցիների հետ,

գ. Ներքին և արտաքին թեմերի հետ հարաբերությունների բաժին, որ պահում է հարաբերություններ Հայ Եկեղեցու բոլոր թեմերի հետ,

դ. Տեղեկատվության բաժին, որի պարտականությունն է Հայ Եկեղեցու և Մայր Աթոռի մասին հաճախակի լուրեր հաղորդել ներքին և արտաքին մամուլին:

ե. Մայր Աթոռի ծառայողների գրանցման բաժին, որը զբաղվում է աշխարհական պաշտոնյաների ընդունման, գրանցման, կրճատման և ազատ արձակման հարցերով, համապատասխան բաժնի վարիչի առաջադրանքով և Վեհափառ Հայրապետի հաստատումով:

Դիվանի բոլոր գրասենյակների գործունեության պատասխանատուն է դիվանապետը: Նրա պարտականությունն է վարել քարտուղարության պաշտոնը Վեհափառ Հայրապետի անմիջական հսկողության և ցուցմունքների համաձայն, կատարել թղթակցությունները, հսկել քարտուղարության գրասենյակների բարվոք ընթացքին:

Բոլոր բաժինների քարտուղարությունը միացված է մեկ ընդհանուր գրասենյակի մեջ, ուր պահվում են թղթածրարները, կատարվում են մեքենագրությունները, փոստի առաքումները և իրականացվում են դիվանատան բոլոր գործողությունները:

Դիվանապետը անմիջական կերպով պատասխանատու է Վեհափառ Հայրապետին:

Հոդված 51

Տնտեսա-ֆինանսական վարչությունը ունի իր պատասխանատու դեկավարը երկու բաժիններով՝ տնտեսական և ֆինանսա-հաշվապահական գործունեության համար, որոնք ունեն իրենց առանձին բաժինները:

Տնտեսա-ֆինանսական վարչության գործունեության սահմանի մեջ են մտնում հետևյալ աշխատանքները.

ա. վերին հսկողություն և կարգավորում Մայր Աթոռի ու ներքին թեմերի և վանորեից տնտեսա-ֆինանսական գործունեության

բ. հարաբերություն պետական մարմինների և հիմնարկների հետ՝ Մայր Աթոռի տնտեսական կարիքների մատակարարման և ֆինանսական գործունեության առնչությամբ

գ. մշակում և կնքում զանազան պայմանագրերի՝ տնտեսա-ֆինանսական և շինարարական գործունեության կապակցությամբ ու հսկողություն դրանց անթերի կատարման՝ օրինականության սահմաններում: Շինարարա-

կան պայմանագրերը կնքվում են գլխավոր ճարտարապետի հետ և հաստատվում են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից

դ. ուղղակի հսկողություն, կազմակերպում և ղեկավարում հաշվապահության, պահեստների, ինչպես նաև Մայր տաճարի մոմավաճառության

ե. Տնօրինում Մայր Աթոռի փոխադրական միջոցների պահեստների:

Գումարները դուրս գրելու և պայմանագրերը հաստատելու իրավունքը վերապահված է Վեհափառ Հայրապետին՝ ֆինանսական բաժնի վարիչի առաջադրանքով:

Տնտեսա-ֆինանսական վարչության գործունեությունը առնչվում է բոլոր բաժինների հետ՝ նրանց ֆինանսական կարիքները բավարարելու համար և հսկելու բոլոր բաժինների տնտեսա-ֆինանսական գործունեության օրինականության վրա:

Մայր Աթոռի տնտեսա-ֆինանսական բաժինը տարին մեկ անգամ հատուկ վերատուգիչ հանձնախումբ է ուղարկում թեմերի ֆինանսական հաշիվները քննելու և կազմելու տեղեկագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին և ԳՀԽ-ին ներկայացնելու համար:

Հոդված 52

Տնտեսա-ֆինանսական բաժինը տարվա վերջում պատրաստում է Մայր Աթոռի ընդհանուր կատարողականի տեղեկագիրը և ներկայացնում այն ԳՀԽ-ին: Միևնույն ժամանակ Տնտեսա-ֆինանսական վարչությունը ներկայացնում է հաջորդ տարվա նախահաշիվը առ ի քննություն և հաստատում ԳՀԽ-ի կողմից:

Հոդված 53

Շինարարական գրասենյակի վարիչն է գլխավոր ճարտարապետը, որը պատասխանատու վերահսկիչն է Մայր Աթոռի բոլոր շինարարական աշխատանքների և ղեկավարը՝ շինարարական ծրագրերի մշկման ու գործադրության, համաձայն Վեհափառ Հայրապետի և ԳՀԽ-ի ցուցմունքների ու Մայր Աթոռի ճարտարապետների հանձնաժողովի առաջադրությանց: Շինարարական բաժնին ուղղակի ենթարկվում են ատաղձագործները, երկաթագործները, փականագործներն ու էլեկտրիկները, շինարարությունների վրա աշխատող բոլոր վարպետներն ու բանվորները, ինչպես նաև բեռնատար մեքենաների փոխադրությունները:

Հոդված 54

Փոխադրությանց բաժինը ունի իր պատասխանատու վարիչը, որը ղեկավարում է փոխադրական միջոցների գործունեությունը:

Հոդված 55

Կալվածոց տեսչության պարտականությունն է կանոնավոր կերպով պահել Մայր Աթոռի անշարժ կալավածների արձանագրությունները և կալվածագրերը:

Եկեղեցական որևէ կալվածի սեփականատերն է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը, հանձին Կաթողիկոսի:

Եկեղեցական որևէ կալված, որ գտնվում է թեմերի մեջ, գործածվում և տնօրինվում է տեղի առաջնորդարանի կարգադրությամբ:

Հոդված 56

Մայրավանքի մեջ ծառայող աշխարհական պաշտոնյան, որ թերաճում է իր պարտականությունների մեջ, խախտում է աշխատանքային կարգապահությունը և կամ որևէ հանցանք է գործում, իր անմիջական ղեկավարի կողմից ստանում է բանավոր նկատողություն, կամ գրավոր նկատողություն դիվանատան կողմից՝ բաժնի վարիչի առաջադրանքով: Ի պահանջել հարկին պաշտոնյան հետագվում է աշխատանքից ԳՀԽ-ի որոշումով:

Նույն կարգը պահպանվում է թեմերում պաշտոնավարող աշխարհականների վերաբերյալ, վերջնական որոշումը վերապահելով թեմակալ առաջնորդին, խորհրդակցաբար Թեմական ժողովի հետ:

Ե.—ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ԹԵՄ

Հոդված 57

Աշխարհագրական որոշ շրջանի մեջ գործող եկեղեցական համայնքները կազմում են վարչական մի միավոր, որը կոչվում է թեմ:

Թեմի գլուխն է թեմակալ առաջնորդը:

Յուրաքանչյուր թեմ ունի թեմական ներկայացուցչական ժողով և Թեմական Խորհուրդ:

Թեմի վարչությունը վարում է թեմակալ առաջնորդը:

Յուրաքանչյուր համայնքի գլուխը հոգևոր հովիվն է:

Յուրաքանչյուր համայնք ունի իր համայնքային անդամական ժողովը և Ծխական Խորհուրդը:

Հոդված 58

Թեմակալ առաջնորդը նշանակվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից և հանդիսանում է նրա ներկայացուցիչը: Անհրաժեշտության պարագային Վեհափառ Հայրապետը կարող է պաշտոնից ետ կոչել թեմակալ առաջնորդին:

Հոդված 59

Թեմակալ առաջնորդը թեմական բոլոր ժողովների նախագահն է և որոշումների գործադիրը:

Հոդված 60

Թեմակալ առաջնորդը համարատու է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին և Եպիսկոպոսաց ժողովին: Թեմակալ առաջնորդը պարտավոր է ամեն տարի տեղեկագիր ներկայացնել Եպիսկոպոսաց ժողովին իր թեմի տարեկան գործունեության մասին:

Հոդված 61

Թեմակալ առաջնորդը նաև պատասխանատու է իր թեմի մեջ գտնվող վանքերի գործունեության, որոնք գտնվում են իր իշխանության ներքո, բացի Մայր Աթոռին ենթակա վանքերից:

Հոդված 62

Թեմակալ առաջնորդը համաձայն եկեղեցական ավանդական կարգի, նշանակվում է առանց պաշտոնավարության տևողության սահմանի:

Հոդված 63

Թեմակալ առաջնորդի և Թեմական Խորհրդի հովանու ներքո կազմավորվում են եկեղեցուներ, երիտասարդական և տիկնամեջ միություններ, կրոնական եղբայրակցություններ, դպրաց դասերի միություններ, մշակութային, կրթական, բարեսիրական համաձայնագրություններ՝ քրիստոնեական, կրոնա-քաղական ու ազգային դատախարակչական նպատակներով:

Հոդված 64

Թեմակալ առաջնորդը իրավասու է միայն իր թեմի համար ձեռնադրելու քահանաներ և նշանակելու հոգևոր հովիվներ, որոնք պետք է ունենան օրինակելի վարքագիծ և իրենց կոչման համեմատ ուսումնական պատրաստություն, լինելով գիտակ Սուրբ Գրքից, Եկեղեցու ողիղ դավանության, եկեղեցական կարգաց ու կանոնաց և ծիսական արարողությամբ:

Հոդված 65

Թեմակալ առաջնորդի իրավասություններն ու պարտականություններն են.

ա. Պատշաճ մախանձախնդրությամբ հսկել Հայաստանյայց Եկեղեցու վարդապետության և կանոնների ամուլարտ պահպանության վրա: Ապահովել ամխափան և կանոնավոր կատարումը եկեղեցական արարողությունների՝ արտոնյալ երաժշտությամբ: Փննել թեմի որևէ հոգևորականի դեմ եղած զանգատները և այդ մասին պատշաճը տնօրինել:

բ. Ամեն ջանք թափել, որ յուրաքանչյուր ծուխ ունենա իր հոգևոր հովիվը:

գ. Պարբերաբար այցելություններ տալ թեմի եկեղեցիներին և համայնքներին:

դ. Ձեռնադրել հոգևորականներ Թեմական Խորհրդի հետ խորհրդակցաբար և ծուխերի համար արկավագներ ձեռնադրել հոգևոր հովիվի համաձայնարության վրա: Ամենայն Հայոց Հայրապետին խնդրանք ներկայացնել արժանավոր եկեղեցականների սատիճանի բարձրացման և պարգևատրության համար: Խնդրանք ներկայացնել Ամենայն Հայոց Հայրապետին, Թեմական Խորհրդի համաձայնարությամբ, թեմից ներս արտակարգ ծառայություն մատուցող անձերի պարգևատրության ի նպաստ:

ե. Հոգևորականներ նշանակել կամ հոգևոր հովիվների փոփոխությունների կատարել խորհրդակցությամբ Թեմական Խորհրդի:

զ. Տարին մեկ անգամ թեմի բոլոր հոգևորականներին համագումարի հրավիրել կրոնական, ծիսական և կարգապահական հարցերի քննարկման և նրանց ուղղություն տալու համար:

է. Հոգ տանել թեմի ներքին առաքելական գործունեությանը, կազմակերպելով նոր ծուխեր, ուր որ հնարավոր լինի: Ստեղծել անհրաժեշտ միջոցներ Հայաստանյայց Եկեղեցու անդամների կրոնական դատախարակության համար:

բ. Հսկել, որ թեմի մեջ կազմակերպվեն հոգևոր եղբայրակցություններ, եկեղեցուներ տիկնամեջ միություններ, երիտասարդների խմբակցություններ, կիրակնօրյա վարժարաններ, դպրաց դասեր և միայն եկեղեցական կազմակերպություններ, միշտ իր գիտակցությամբ և արտոնությամբ, Հայ Եկեղեցու հովանու ներքո, համաձայն սույն կանոնադրության տրամադրությունների:

թ. Արտոնել կրոնական գրականության մրատարակությունը թեմական գործածության համար:

Ժ. Հսկել և ստուգել թեմի ֆինանսական բոլոր գործարքներին:

Ժա. Թեմակալ առաջնորդը և Թեմական Խորհուրդը տարեակգքին պատաստում են մախամաշիվ տարեկան բյուջեի և ներկայացնում են այն Մայր Աթոռ Վեհափառ Հայրապետին: Նրանք տարեկերջին ներկայացնում են կատարողականը, որ բնմարկված պիտի լինի թեմի վերստուգիչ համձնածողովի կողմից:

Հոդված 66

Թեմակալ առաջնորդի կողքին գործում է թեմի ներկայացուցչական ժողովը:

Հոդված 67

Թեմի ներկայացուցչական ժողովը կազմվում է յուրաքանչյուր ծովսի կողմից բնտրված երկու ներկայացուցիչներից, մեկը հոգևորական, մյուսը՝ աշխարհական:

Հոդված 68

Թեմական ներկայացուցչական ժողովը կանոնավորաբար գումարվում է տարին մեկ անգամ: Ամբրածեշտության դեպքում առաջնորդը կարող է արտահերթ նիստի հրավիրել ներկայացուցչական ժողովին:

Հոդված 69

Ներկայացուցչական ժողովը մշանակում է վերստուգիչ համձնածողով բաղկացած մեկ հոգևորական և երկու աշխարհական անդամներից:

Հոդված 70

Թեմական ներկայացուցչական ժողովը բնտրում է Թեմական Խորհուրդ՝ առաջնորդի ներկայացրած կրկնամյում ցամկի վրայից:

Հոդված 71

Թեմական Խորհուրդը բաղկացած է 7 անդամներից՝ 4 աշխարհական և 3 հոգևորական:

Թեմական Խորհուրդը բնտրվում է 4 տարվա համար:

Հոդված 72

Թեմական Խորհուրդը ամեն տարի ներկայացնում է իր գործունեության տեղեկագիրը ներկայացուցչական ժողովին:

Հոդված 73

Թեմական Խորհուրդը թեմակալ առաջնորդի խորհրդատու և գործակից մարմինն է, որը զբաղվում է թեմի եկեղեցիների, կրոնա-գաստիարակական, վարչա-կազմակերպչական, տնտեսական ու կարգապահական հարցերով:

Հոդված 74

Թեմական խորհրդի իրավասություններն ու պարտականություններն են.
ա. Հսկել թեմի հաստատությունների, կազմակերպությունների և նրանց
պաշտոնյաների գործունեության վրա:

բ. Քննել Ծխական եկեղեցական ժողովների ներկայացրած հարցերը,
վավերացնել կամ մերժել դրանք, ինչպես նաև վավերացնել կամ լուծել
Ծխական եկեղեցական ժողովների ընտրությունները:

գ. Հսկել զանազան ծխական դպրոցների կրթական գործունեության
վրա:

դ. Քննել եկեղեցու կազմակերպությունների կամ դպրոցական մարմին-
ների միջև ծագած վեճերը, քննել նրանց կողմից կամ նրանց դեմ եղած բո-
ղոքները և լուծել դրանք:

ե. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տարեկան տուրքը վճարել, ըստ թեմական
ներկայացուցչական ժողովի որոշման:

զ. Պատասխանատու լինել Առաջնորդարանի նյութական մատակարար-
մանը, թեմական ներկայացուցչական ժողովի կողմից որդեգրված բյուջեի
սահմաններում:

է. Քննել եկեղեցական նոր համայնքների հաստատման առաջարկու-
թյունները և ընդունել համապատասխան որոշում:

ը. Վավերացնել կամ մերժել Ծխական խորհուրդների որոշումները, եթե
դրանք հակառակ են սույն կանոնադրության կամ եկեղեցու շահերին:

թ. Քննության ենթարկել Ծխական խորհուրդների կողմից առաջարկ-
ված որևէ հարց, որ կապված է ծուխի կալվածների հետ, վավերացնել կամ
մերժել դրանք: Թեմական խորհուրդը իր եզրակացությունները ներկայաց-
նում է Գերագույն Հոգևոր խորհրդի նկատմամբ: Վերջնական որոշումը
առնում է ԳՀԽ-ն:

ժ. Թեմական խորհուրդը կարող է վավերացնել կամ մերժել Ծխական
խորհուրդների կողմից պահեստի կամ շինարարական մի հիմնադրամի
ստեղծումն ու նրա գումարների գործածությունը:

ժա. Թեմական խորհուրդը նիստը գումարում է առնվազն ամիսը մեկ ան-
գամ:

Հոդված 75

Ծխական եկեղեցական համայնք է կոչվում հավատացյալների այն
խումբը, որ կազմակերպված է իրեն եկեղեցի: Յուրաքանչյուր ծխական ե-
կեղեցական համայնք իր գլուխը ունի հոգևոր հովիվը և կառավարվում է
Ծխական խորհրդի կողմից:

Հոդված 76

Համայնքի հոգևոր հովիվը նշանակվում է թեմակալ առաջնորդի կողմից:

Հոդված 77

Հոգևոր հովիվը Ծխական խորհրդի նախագահն է և ղեկավարում է բո-
լոր ժողովները: Եկեղեցական անդամական ժողովի, Ծխական խորհրդի և
մյուս օժանդակ կազմակերպությունների բոլոր ժողովները գումարվում են
հոգևոր հովիվի հրավերով և նախագահությամբ:

Հոդված 78

Եկեղեցական համայնքի հոգևոր հովիվը կարող է հրաժարվել կամ տեղափոխվել թեմակալ առաջնորդի համաձայնությամբ: Եկեղեցական անդամական ժողովը երկու երրորդի մեծամասնության ձայնով կարող է առաջարկ ներկայացնել թեմակալ առաջնորդին հոգևոր հովիվը փոխելու մասին:

Հոդված 79

Յուրաքանչյուր եկեղեցական համայնք կառավարվում է իր անդամներից ընտրված Ծխական Խորհրդի կողմից:

Հոդված 80

Ծխական Խորհուրդը ընտրվում է համայնքային անդամական ժողովի կողմից: Այն բաղկացած է յոթ հոգևորական և աշխարհական ժողովականներից, ընտրված հոգևոր հովիվի ներկայացրած կրկնամյա ցանկից:

Հոդված 81

Ծխական Խորհրդի անդամները ընտրվում են երեք տարվա շրջանի համար և վերընտրելի են: Ծխական Խորհրդի ընտրության արդյունքը ենտարկվում է Թեմական Խորհրդի և առաջնորդի վավերացմանը:

Հոդված 82

Ծխական Խորհրդի իրավասություններն ու պարտականություններն են.
ա. Ապահովել եկեղեցական արարողությունների կանոնավոր կատարումը:

բ. Գործադրել համայնքային անդամական ժողովի որոշումները:

գ. Ներկայացնել համայնքային անդամական ժողովին իր և իրեն ենթակա կազմակերպությունների գործունեության տարեկան տեղեկագիրը:

դ. Համայնքային անդամական ժողովին ներկայացնել իր տարեկան հաշվետվությունը, հաշվեքննիչ հանձնախմբի կողմից քննարկվելուց և վավերացվելուց հետո:

ե. Պատրաստել եկեղեցական համայնքի տարեկան բյուջեն և այն ներկայացնել համայնքային անդամական ժողովի հավանությանը:

զ. Վերահսկել ենթակա կազմակերպությունների և հանձնաժողովների գործունեության վրա ու հսկել մասն մրանց նյութական և վարչական գործերի վրա:

է. Գործադրել առաջնորդի և Թեմական Խորհրդի հրահանգները, համաձայն ներկա կանոնադրությամբ իրենց տրված իրավասությունների և պարտականությունների:

Հոդված 83

Ծխական Խորհուրդը պարտավոր է ժողով գումարել երկու շաբաթը մեկ անգամ:

Հոդված 84

Հոգևոր հովիվն ու Ծխական Խորհուրդը համայնքի ծոցում ստեղծում են օժանդակ կազմակերպություններ, ինչպես եկեղեցատեր երիտասարդների միություններ, հոգևոր եղբայրակցություններ, տիկնամեջ միություններ, կի-

րակնորյա վարժարաններ և այլ կրթական, մշակութային և քարտեիրական հանձնաժողովներ, թեմակալ առաջնորդի համաձայնությամբ:

Ողոր մնան մարմինների մախագահը հոգևոր հովիվն է ի պաշտոնե:

Հոդված 85

Համայնքի հոգևոր հովիվի և Ծխական Խորհրդի միջև ծագած տարակարծությունները ներկայացվում են թեմակալ առաջնորդին պատշաճ կարգադրության համար: Թեմակալ առաջնորդի վճիռը վերջնական է:

Հոդված 86

Ծխական Խորհուրդը լուծված է նկատվում, երբ այլևայլ պատճառներով հրաժարվում են կամ գործելուց դադարում են անդամների մեծամասնությունը: Այդ դեպքում, համայնքի անդամական ժողովը ընտրում է նոր վարչություն:

Հոդված 87

Եթե մի Ծխական Խորհուրդ գործի հակառակ սույն կանոնագրության տրամադրությունների, թեմակալ առաջնորդը և Թեմական Խորհուրդը իրավասու են լուծելու այն և նոր ընտրություն կազմակերպելու:

Հոդված 88

Հայաստանյայց Եկեղեցու անդամ է յուրաքանչյուր հայ ամիստ, որ մերկրությամբ է եկեղեցու ալվագանում: Քվեատու անդամ կարող է լինել ամեն մկրտված հայ, որ լրացրել է 18 տարին, ընդունում է հայ եկեղեցու կրոնական դավանանքը, կանոնները, ընդունում և մասնակցում է կրոնական արարողություններին ու խորհրդակատարություններին:

Հոդված 89

Հայ եկեղեցու անդամների խումբը, որ ցանկանում է կազմակերպել իրեն եկեղեցական համայնք, գրավոր դիմում է ներկայացնում տեղվույն թեմակալ առաջնորդին: Թեմակալ առաջնորդը դիմումը ներկայացնում է ՀՀ Նախարարների Խորհրդին առընթեր կրոնական գործերի կոմիտեին գրանցման համար:

Հոդված 90

Նոր կազմակերպված եկեղեցական համայնքը ստանում է ծխական հանգամանք, եթե ունի իր պաշտամունքի վայրը և առաջնորդի կողմից նշանակված հոգևոր հովիվ:

Հոդված 91

Ծխական համայնքի ամեն ադամ քվեարկության իրավունքով մասնակցում է անդամական ժողովին, ընտրելու համար Ծխական Խորհուրդը:

Հոդված 92

Համայնքային անդամական ժողովը գրավում է ի մասնաժողորի հետևյալ հարցերով.

ա. Ընտրություն համայնքային Ծխական Խորհրդի անդամների:

բ. Ընտրություն երեք անձերից բաղկացած հաշվեքննիչ հանձնաժողո-

վի, մեկ տարվա պաշտոնավարության համար, որը վերանվում է Ծխական Խորհրդի տնտեսական-հաշվական գործարքները:

գ. Քննարկում հոգևոր հովվի և Ծխական Խորհրդի տարեկան հաշվետվության:

դ. Համայնքի Ծխական Խորհրդի տեղեկագրությունը ներկայացվում է առաջնորդին և Թեմական Խորհրդին ի հաստատություն:

Հոդված 93

Համայնքի այն անդամը, որը գտնվում է Հայ Եկեղեցու կանոնների հակասկ ընթացքում, կարող է գրկվել իր անդամակցությունից թեմակալ առաջնորդի վերջնական որոշումով:

Հոդված 94

Ներկա կանոնադրությունը գործադրության է դրվում մրա հայտարարության թվականից սկսյալ: Երեք տարիների լրումին, Եպիսկոպոսական ժողովի և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի խառն ժողովը կարող է փոփոխություններ անել ներկա կանոնադրության որոշ հոդվածների մեջ, ի պահանջել հարկին:

ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔՆԵՐ

Ամեն ժողով, որ գումարվում է Կաթողիկոսարանի, թեմի կամ համայնքի մեջ, պարտավոր է կիրառել ժողովական հետևյալ կանոնները.

ա. Ժողովները հրավիրվում են Կաթողիկոսի, Առաջնորդի կամ Հոգևոր Հովվի կողմից, որը մախագահում է միստերին:

բ. Ժողովը ընտրում է իր ատենապետը, ատենադպիրը և գանձապահը, նրանց փոխանորդներով:

գ. Նախագահը կազմում է ժողովի օրակարգը: Ժողովի անդամները իրավունք ունեն առաջարկելու օրակարգի հարցեր: Մեծամասնության քվեով ընդունվում կամ մերժվում են ժողովականի կողմից առաջարկված օրակարգի հարցերը:

դ. Ատենապետի պաշտոնն է կառավարել ժողովը, խոսք տալ ժողովականներին և քվեարկության դեպ խնդրո առարկա օրակարգի հարցերը.

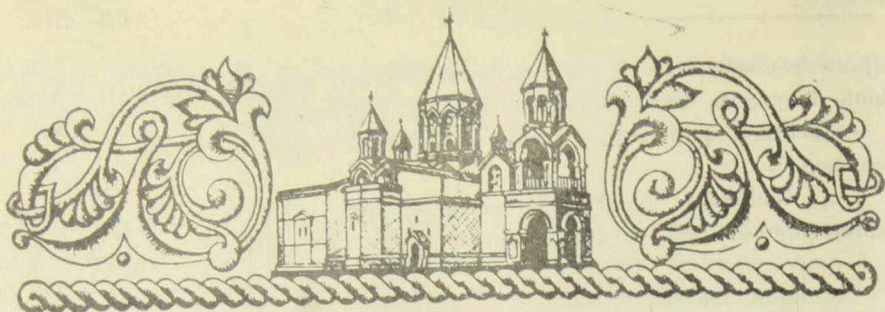
ե. Ատենադպիրի պաշտոնն է կանոնավոր ատենագրություն պահել և ամեն ժողովի ներկայացնել մախորդ ժողովի ատենագրությունները և որոշումները՝ վավերացումի կամ փոփոխության համար:

զ. Որևէ որոշում կանոնական է դառնում մեծամասնության քվեով, բացի այն պարագաներից, երբ կանոնադրությունը մախատեսում է երկու երրորդի քվեի մեծամասնությունը:

է. Նախագահը չի մասնակցում քվեարկության: Քվեների հավասարության պարագային մախագահողի ձայնը գերակշիռ է:

ը. Ամեն որոշում պետք է ստորագրվի Ատենապետի և Ատենադպիրի կողմից և ներկայացվի Նախագահին:

թ. Ատենադպիրը պարտավոր է պահել ներկայության հատուկ տոմար, որ ստորագրում է յուրաքանչյուր ժողովական, ժողովին մասնակցելուց առաջ:



ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉՈՐԱ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԻ ՏՎՉՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ

Դեկտեմբերի 18-ին, չորեքշաբթի օրը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում տեղի ունեցավ մասնավոր վարդապետական իշխանության չորս աստիճանների տվչություն: Ուխտավերաբար Մայր Աթոռում գտնվող Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ գերշ. Ս. Հովնան եպս. Տերտերյանը, համաձայն Ձեռնադրության Մաշտոցի, վարդապետական չորս աստիճաններ շնորհեց Ս. Էջմիածնի միաբաններ Ս. Սիոն արեղա Աղամյանին և Ս. Վրթանես արեղա Աբրահամյանին: Երկու երիտասարդ միաբանները Իջման Ս. Սեդակի առջև ուխտի կանգնեցին՝ նորոգվելու համար նոր շնորհներով:

Ձեռնադրության Մաշտոցի վկայությամբ, մասնավոր վարդապետական աստիճանի տվչության արարողակարգը սահմանել է եռամեծար վարդապետ Ս. Գրիգոր Տաթևացին: Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նվիրական կարգի համաձայն մասնավոր վարդապետական չորս աստիճան ստացած հոգևորականն է, որ իրավունք ունի քարոզելու և ուսուցանելու Քրիստոսի Ավետարանի ճշմարտությունները:

Վարդապետական տվչության արտառուչ արարողության ընթացքին կարդացվեցին չորս Ավետարաններ, աղոթքներ, երգվեցին սրբազան շարականներ ու մեղեդիներ:

Հավարտ արարողության Ս. Հովնան եպս. Տերտերյանը բարեմաղթանքի և շնորհավորանքի խոսք հղեց նորընծա վարդապետներին:

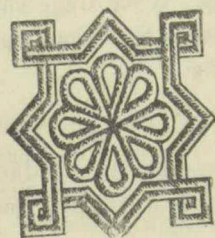
Նորընծաները ներկայացան Վեհափառ Հայրապետին՝ ստանալու նրա հայրական օրհնությունը: Նորին Սրբությունը շնորհավորելով վարդապետներին մաղթեց, որ նրանք այսուհետև ևս աներկբա հավատով ու նվիրումով շարունակեն իրենց ծառայությունները Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին և հավատավոր հայ ժողովրդին: Այս նվիրական առիթով Հայոց Հայրապետը նրանց վարդապետական լուսնախաչեր պարգևեց:

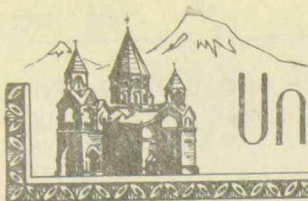
Ս. Սիոն և Ս. Վրթանես վարդապետները սուրբել և ալվարտել են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանը: Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետի տնօրինությամբ իրենց ծառայությունն են սկսել, առաջինը՝ Բուլղարիայի

Վառնա քաղաքում և երկրորդը՝ Արցախի թեմում: Այժմ ևս նորընծա վարդապետներն իրենց հոգևոր ծառայությունն են մատուցում մեր ժողովրդին՝ հիշյալ վայրերում:

*
*
*

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը ևս շնորհավորում է նորընծա վարդապետներին՝ մաղթելով, որ նրանք իրենց նվիրումով և հոգևոր ուխտի բարձր գիտակցությամբ արժանավոր հետևորդները դառնան Հայ Եկեղեցու լուսամիտ վարդապետների:





ՍՈՒՐԲ ԷՉՄԻԱԾԻՆ

ՆԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Նոյեմբերի 3-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Ս. Մակար քին. Տերտերյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Նոյեմբերի 6-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

Նոյեմբերի 10-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Ս. Կոմիտաս քին. Հարությունյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց Մայր Աթոռի դիվանապետ գերշ. Ս. Ներսես արքեպս. Պողապալյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Նոյեմբերի 13-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

Նոյեմբերի 17-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Ս. Մամիկոն արղ. Քիլենյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Նոյեմբերի 20-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

Նոյեմբերի 24-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց Ս. Տիրայր քին. Գլընճյանը: «Հայր

մեր» մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Հըն-դիկ դիկ Մալաբար Եկեղեցու միտրոպոլիտ Գրիգորիոսը:

Նոյեմբերի 30-ին, շաբաթ.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, Ա. Թադեոս և Ա. Բարդուղիմեոս առաքյալների տոնին նվիրված, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Եղիշեն ավ. քին. Բաղրամյանը:

Դեկտեմբերի 1-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Վազգեն արդ. Միրզախանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Դեկտեմբերի 4-ին, շրեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

Դեկտեմբերի 6-ին, ուրբաթ.—Այսօր Վեհարանի հանդիսությունների դահլիճում, Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահությամբ, տեղի ունեցավ հոգևորականության հավաքույթ, որի ժամանակ ԱՄՆ-ի հայոց արևելյան թեմի առաջնորդ գերշ. Տ. Խաժակ եպս. Պարսամյանը և ԱՄՆ-ի հայոց արևմտյան թեմի առաջնորդ գերշ. Տ. Վաչե արքեպս. Հովսեփյանը պատմեցին ամերիկահայ գաղութի ազգային-հոգևոր կյանքի մասին: Ապա Վեհափառ Հայրապետը խոսեց հոգևորականության նոր անելիքների մասին:

Դեկտեմբերի 8-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող ԱՄՆ-ի հայոց արևելյան թեմի առաջնորդ գերշ. Տ. Խաժակ եպս. Պարսամյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բովանդակալից քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագի վերջում, Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահությամբ, կատարվեց հոգեհանգիստ՝ ահավոր երկրաշարժի երրորդ տարելիցի առիթով:

Դեկտեմբերի 15-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Միքայել վրդ. Աջապահյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բովանդակալից քարոզ խոսեց:

Դեկտեմբերի 18-ին, շրեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

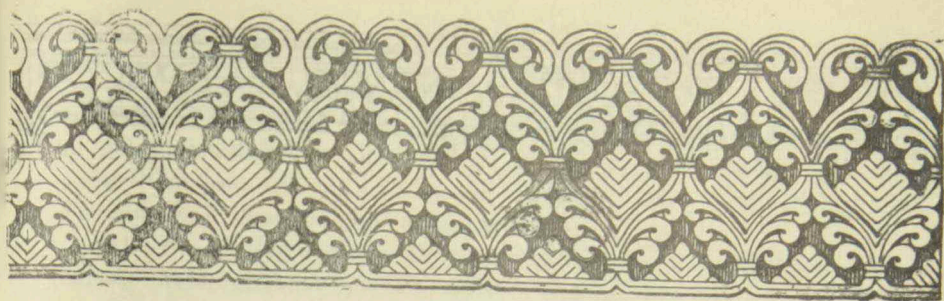
Դեկտեմբերի 22-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Նարեկ ավ. քհն. Մատարյանը:
Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Դեկտեմբերի 24-ին, երեքշաբթի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ս. Ստեփանոսի խորանի վրա, և պատարագ մատուցվեց նվիրված Ստեփանոս նախավկային: Պատարագիչն էր Տ. Խաչատուր ավ. քհն. Ֆրանկյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ հավուր պատշաճի քարոզ խոսեց Մայր Աթոռի դիվանապետ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պոզապալյանը:

Ս. պատարագից հետո, ավանդության համաձայն, Մայր տաճարի միաբան սարկավագները այցելեցին Վեհարան՝ ստանալու Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունը:

Դեկտեմբերի 29-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Կոմիտաս քհն. Հարությունյանը:





ԼՈՒՐԵՐ ԳՈՒԳԱՐԷԻ ԹԵՄԻՑ

Հայ ժողովուրդը վերջին տարիներս ազգային եկեղեցական վերելք է ապրում: Ստեղծվում են նոր թեմեր, բացվում են նոր եկեղեցիներ: Ծիշտ է, այս բոլորի հետ կապված կան նաև շատ ու շատ դժվարություններ, սակայն այդ դժվարությունները անցողիկ են և հաղթահարելի:

Վերջերս, ի թիվս այլ նորահիմն թեմերի, տեղի ժողովրդի պահանջով և Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ հիմնադրվեց նաև Գուգարքի թեմը, որն ընդգրկում է Հայաստանի Հանրապետության յոթ շրջաններ՝ առաջնորդական կենտրոն ունենալով Դիլիջան քաղաքը: Գուգարքի թեմի սահմաններում են գտնվում մեր՝ Աշտարակի պատմական վանքերից Հաղպատը, Սանահինը, Օձունը, Խորանաշատը, Մակարավանքը, Գոշավանքը և Հաղարծինը: Գործող եկեղեցիներ կան Կարմիրում, Տավուշում, Իջևանում և Նոյեմբերյանում: Սակայն գործող վեց վանքերում և եկեղեցիներում սպասարկում են միայն երեք քահանա հայրեր, մի հանգամանք, որը խիստ դժվարացնում է թեմում հոգևոր գործունեությունը: Գործող բոլոր եկեղեցիներում կազմված են երգչախմբեր: Նախատեսված է Դիլիջանում կառուցել նոր եկեղեցի: Եկեղեցիներում արարողությունների սպասարկման համար թեմը խիստ կարիք ունի սարկավազների և դպիրների, չնայած Հաղպատի վանքում կազմակերպված հատուկ դասընթացներն ավարտելուց հետո 12 դպիրներ ծառայության Աշտարակեցի թեմի մի քանի եկեղեցիներում:

Բազմաթիվ դիմումներ են ստացվում գյուղական շրջաններից՝ ուղղված թեմի թեմակալ առաջնորդին՝ իրենց մոտ եկեղեցի կառուցելու խնդրանքով:

Գուգարքի թեմի կազմավորման հետ զուգահեռ ստեղծվել է Տիկնաց Միությունը, որը ծավալում է բարեսիրական գործունեություն. օգնություն փախստականներին, անխնամ մնացած ծերերին, որք երեխաներին և այլ բնույթի մարդասիրական գործեր:

Թեմի հովանավորության ներքո ստեղծվել է մանկական մի շնորհալի երգչախումբ:

Գուգարքի թեմն արդեն կատարում է իր ազգային-եկեղեցական դրական հաստատուն քայլերը:

ՀԱՐՅԱԶՐՈՅՑ ԹՕՐՈՆԹՈՅԻ
«ԿՐՕՆԱՍԷՐ ՏԻԿՆԱՆՑ ՀԱՄԱԽՄԲՈՒՄԻ»
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ՏԻԿԻՆ ԶՈՒԱՐԹ ՊՈՅԱՃԵԱՆԻ ՀԵՏ

ՀԱՐՅ.—Ծանօթացուցէք, խնդրեմ ձեր կազմակերպութիւնը:

ՊԱՏ.—Գանատայի Թօրոնթոն քաղաքի «Ս. Էջմիածնի Կրօնատէր Մայրեր»-ու Համախմբումը կը գործէ Գանատայի Առաջնորդարանի հովանիին տակ, գլխաւորութեամբ Առաջնորդ Տ. Յովնան Սրբ. եպիսկոպոս Տէրտէրեանի, Ս. Երրորդութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կամարներուն տակ:

ՀԱՐՅ.—Ե՛րբ ծնունդ առաւ Ձեր կազմակերպութիւնը և ի՞նչպէս:

ՊԱՏ.—Մեր կազմակերպութիւնը ծնունդ առաւ, մեր երիտասարդ և նուիրեալ Առաջնորդին հետեւողական ջանքերով, տակաւին վարդապետ և հոգևոր հովիւ Թօրոնթոն քաղաքին. երբ վերակառուցուելու վրայ էր Ս. Երրորդութիւն Հայաստանեայց եկեղեցին նոր և հոյակապ շէնքով մը, անոր բարեգարդման ու պայծառացման համար, իմ գլխաւորութեամբ ի մի հաւաքեց խումբ մը տարեց և միջահասակ տիկիներ, և մենք մինչև եկեղեցւոյ շինութեան աւարտումը, լրիւ պատրաստած էինք հետեւեալները.—զգեստատրում պատարագիչի-սարկաւագներու-դպիրներու, ուրարներ. Ս. Սկիհի ծածկոցներ, Խաչի և Աւետարանի բռնիչներ և այլ ամէն տեսակի նրբահիւս և ճաշակաւոր ձեռագործներ, զորս կը գործածենք եկեղեցւոյ մէջ: Եկեղեցւոյ օծումին ժամանակ Վեհափառ Հայրապետը մշտն ու գնահատեց մեր համեստ աշխատանքը: Արդեմ հինգ տարի է որ կը շարունակենք մեր գործունէութիւնը նաև այլ եկեղեցիներու համար:

ՀԱՐՅ.—Տիկ. Պոյաճեան դուք ո՞րքան ժամանակէ ի վեր կը ծառայէք այս գաղափարին:

ՊԱՏ.—Ես մանկութենէս՝ Ազգատէր և Եկեղեցատէր ծնողքի մը շունչով ու հոգիով սնուած զաւակ, միշտ ծառայելու ոգիով ընտրած եմ այս ուղին և հաւատքով շարունակած մինչև 1959 թուականը. երբ Լիբանանի մայրաքաղաք Պէյրութի մէջ՝ խումբ մը եկեղեցատէր ու բարեպաշտ տիկիներ, Ս. Էջմիածնի տեսիլքով և անոր Աստուածառաք Գահակալին Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Հայրապետի օրհնութեամբ՝ հիմը դրինք «Կրօնատէր Տիկնանց Համախմբում»ին, նպատակ ունենալով—հարեզարդում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի: Համախմբումը կը պահէ իր գործունէութիւնը 30 տարիներէ ի վեր: Մեր 20-ամեակին առթիւ վեց հիմնադիր Տիկիներս ստացանք Վեհափառ Հայրապետի գնահատանքը, սրբատառ կոնդակներով և «Ս. Ներսէս Ընդհալի» շքանշաններով:

ՀԱՐՑ.—Ե՞րբ փոխադրուեցաք Գանատա.

ՊԱՍ.—Լիբանանի աղէտալի պատերազմական շրջանին՝ ու անոր օրէ օր քայքայումներուն ի տես, ցաւ ի սիրտ 1982ին ընտանեօք փոխադրուեցանք Թօրոնթօ, հոն ես տեղւոյն պայմաններուն համաձայն կը շարունակիմ «Կրօնասէր»ի հաւատատուր գործունէութիւնս:

ՀԱՐՑ.—Ի՞նչպէս և ե՞րբ Ձեր հայեացքը կեդրոնացուցիք հայրենիքի նորաբաց եկեղեցիներու բարեգարդման աշխատանքին:

ՊԱՍ.—Երբ մեր սրբազան հայրենիքը ունեցաւ «Խղճի և հաւատքի» ազատութիւն ու բացուեցան ամէն շրջանէն ներս գործող եկեղեցիներ, որոնք խիստ կարիքը ունէին բարեգարդման, մեր Առաջնորդ սրբազանը՝ Յովնան եպս. փափաք յայտնեց Վեհափառ Հօր ցանկութեամբ, աշխատանքի ձեռք ընդլայնել և մեր կարողութեան սահմանին մէջ՝ շարունակել առաւել թափով: Արդէն երեք տարիէ ի վեր իմ գլխատրութեամբ ունինք 20էն ատէլի հաւատացեալ ու անձուր մայրեր, մեծ մայրեր, որոնք շաբաթը երկու օր առաւօտէն մինչև երեկոյ սիրով կ'աշխատին: Մեր Հոգեւոր հովիւ Տ. Արարատ վրդ. Գալթագնեան, բարեշնորհ Տիգրան սարկաագ Շովֆայեան և քարտուղարուհի Ազնի տիկ. Նորա Պաթայեան իրենց ինքնաշարժներով անձնուիրաբար մեզ կը հաւաքեն մեր տուներէն առաւօտները և երեկոները տուն կը հասցնեն:

ՀԱՐՑ.—Իսկ ի՞նչեր են Ձեր պատրաստած առաքումները, կը հաճի՞ք մի քիչ մանրամասն բացատրել:

ՊԱՍ.— Նախ պէտք է ըսել որ այս աշխատանքները իրագործելու համար հարկ եղած գումարն է կարելորդ, ինչ որ մեր սրբազան հայրը բաւականին մեծ գումարով ֆօնտ մը յատկացուցած է այս նպատակին համար: Կունենանք նաև ազնիւ նուիրատուներ: Երեք տարիէ ի վեր, Յովնան սրբազան մաս առ մաս բաժնած է զանոնք: Մենք կը պատրաստենք.—պատարագիչի զգեստ լրիւ կազմով ու ճերմակ շապիկներով: Սարկաագներու մասնատր շապիկներ իրենց ուրարներով: Դպիրներու շապիկներ, աղջկանց գլխու լաշակներ, Ս. Սկիհի ծածկոցներ, Խաչի և Աւետարանի թաշկինակներ, գրակալներու շապիկ և ծածկոցներ, մասի համար ծրարներ, հաղորդութեան համար մասնատր բռնիչ միծկակ թաշկինակներ, և խորանի վարագոյներ:

ՀԱՐՑ.—Ի՞նչ է ձեր սպազալ ծրագիրը:

ՊԱՍ.—Ես և իմ աշխատակից նուիրեալ քոյրերս, սրտի մեծ գոհմանկութեամբ բաւարարուած ենք այս օգուաշատ աշխատանքով և անոր արդիւնքով:

Գործը և պարտականութիւնը մերն է: Մենք կը խոստանանք նոյն հաւատքով ու տեսիլքով և առաւել բծախնդրութեամբ շարունակել մեր աշխատանքը, այնքան ատեն որ Տէրը տա՛յ առողջութիւն և կեանք մեզի:

ԵՀՈՎԱՅԻ ՎԿԱՆԵՐՈՒ ՍՈՒՏ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Նոր ժամանակներուն յայտնուած բազմաթիւ մանր ու մեծ աղանդներու կարգին է «Եհովայի Վկաներ»ու չարալից աղանդը, իր կարգ մը հետետորդներով, որոնք Քրիստոսի ճշմարիտ հաւատքը ուրացածներ են:

Իրենց բերանացի թէ գրաւոր բոլոր արտայայտութեանց մէջ Եհովայի Վկաները կը սիրեն իրենք գիրենք ներկայացնել իբրեւ միակ ճշմարիտ հաւատացեալները եւ Եհովային միակ հաւատարիմները, «ընտրեալները», Աստուծոյ անունը (=Եհովա) կրող միակ ճշմարիտ «Աստուծոյ ժողովուրդը»:

Ասոնք որպէս թէ Աստուծոյ դատը կը պաշտպանեն՝ հռչակելով թէ միայն մէկ Աստուած կայ՝ Եհովան, որ Երրորդութիւն չէ, այլ բացարձակապէս միակ, եւ թէ Որդին ու Հոգին Աստուած չեն: Սակայն Քրիստոսի աստուածութեան կապակցութեամբ չկարենալով ջնջել կամ հերքել Նոր Կտակարանին բացալայտ վկայութիւնները, այս ուրացումին վրայ ուրիշ հայհոյութիւն մըն ալ կ'աւելցընեն, ըսելով թէ Որդին թէպէտ «աստուած մըն է», բայց Աստուած չէ: Այսպիսով՝ մէկ Աստուծոյ փոխարէն երկու Աստուածներ կը դաւանին, մէկը մեծ եւ միւր փոքր, հեթանոսական բազմաստուածութեան մէջ իյնալով:

Քրիստոնէական կարելի չէ՝ կոչել իրենց հաւատքը, որովհետեւ չի՝ հիմնուիր Քրիստոսի աստուածութեան վրայ, գոր բացարձակապէս կը մերժեն ճանչնալ: Կը խօսին հաւատքի անունով՝ իրենց ուզած բաները քարոզելու համար կամայականօրէն: Մէկ կողմէ կը չարափոխեն Աստուածաշունչի շատ մը հաստատումները, իսկ միւս կողմէ՝ կը փորձեն լրացնել Աստուածաշունչին «պակասները»:

Ստապաւորում տեսութիւններ կը ներկայացնեն Աստուածաշունչին անունով, բազմաթիւ գոց սորվուած համարներ իրարու կարկտելով, եւ ատիկա այնպիսի ճարպիկութեամբ, որ պարզամիտ մարդոց հիացումը կըրնայ շարժել: Բայց Աստուածաշունչին անունով իրենց հաստատածները աշխարհ հեռու են Աստուածաշունչի ճշմարտութենէն, որքան երկինքը՝ երկրէն: Ոեւէ մէկը կրնայ ատիկա տեսնել եւ առանց դժուարութեան հերքել, Ս. Գիրքին պատասխաններով, որ կրնայ ունենալ՝ կարդալով ստորեւ նշուած

համարները: Եւ Աստուածաշունչը ինք բաւարար է երեսան հանելու անոնց բացալայտ ստութիւնն ու կեղծիքը:

Ահա իրենց կողմէ խարդախուած հաւատքին քանի մը կարեւոր հաստատումները եւ Աստուածաշունչին հարազատ խօսքերը՝ իբրեւ պատասխան.—

1. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՈՒՆՉԸ

Աստուածաշունչին յամար կ'ըսեն՝ թէ սխալ է «Հին Կտակարան» եւ «Նոր Կտակարան» կոչել անոր երկու բաժինները, այլ զանոնք պէտք է կոչել «Եբրայական Ս. Գրութիւններ» եւ «Յունական Ս. Գրութիւններ», մինչդեռ նոյնիմբն Աստուածաշունչին մէջ երկու անգամներ Պօղոս առաքելի կողմէ գործածուած կը գտնենք «Կտակարան» (=Ուխտ) բառը՝ Հին եւ Նոր Կտակարաններուն համար: Տե՛ս Բ. Կոր 3.6 եւ 14: Գաղ 4.24:

2. ՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Ս. Երրորդութեան համար կ'ըսեն թէ չկա՛յ Երրորդութիւն, որ իբրեւ թէ հեթանոսական է, այլ.— կ'ըսեն,— կայ միակ Աստուած մը՝ Եհովան, որուն Որդին է (բայց Աստուած չէ՝) Յիսուս Քրիստոս: Երրորդութեան «անտրամաբանական» վարդապետութիւնը Սատանային կողմէ հնարուած է,— կ'ըսեն,— բնաւ չի՛ յիշուիր Աստուածաշունչին մէջ:

Բայց ատիկա բնա՛ւ շիտակ չէ: Թէպէտ «Երրորդութիւն» բառը չկայ Աստուածաշունչին մէջ, բայց անոր մասին վկայութիւնները բազմաթիւ են, եւ անհերքելի: Յիսուս ինք իր աշակերտներուն պատուիրեց. «**Գացէք բոլոր ազգերը աշակերտեցէք, մկրտեցէ՛ք զանոնք՝ յանուն Հօր եւ Որդոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ**» (Մտք 28.19): Պօղոս Առաքեալ Երրորդութեան երեք անձերուն մասին խօսելով՝ զանոնք «ՆՈՅՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ» կը կոչէ (Ս. Կոր 12. 13—6), իսկ Բ. Կոր 13.13-ին մէջ նոյն երեք անձերուն անուանով կ'օրհնէ իր հաւատացեալները:

Աստուածաշունչը յաճախ միասին կը յիշէ Հայրը, Որդին եւ Սուրբ Հոգին (տե՛ս Մտք. 3.16—17: Հոռմ 8.9: Եփես 4.4—6: Ա. Պետ 1.2: Յուդա 20.21: Ա. Յովն 2.22—23), եւ ցոյց կու տայ թէ անոնք երեքն ալ նոյն բնութիւնը եւ նոյն յատկանիշները ունին, երեքն ալ **յաիտենական** են եւ **անվախճան**, **սուրբ** են եւ **ճշմարիտ**, **արարիչ** են, **ամենակարող** եւ **ամենուրեք**, եւ երեքն ալ **յաիտենական կեանքի աղբիւր** են: Բայց երեք տարբեր Աստուածները չեն, այլ մէկ, որովհետեւ մէկ է անոնց կամքն ու գործունէութիւնը, մէկ է անոնց փառքը, մէկ է անոնց տրուած պատին ու երկրպալութիւնը:

3. ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՈՐԴԻՆ՝ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ

Աստուծոյ միածին Որդիին՝ Յիսուս Քրիստոսի աստուածութիւնը կ'ուրանան Եհովայի վկաներ:

ա.— Կ'ըսեն՝ թէ Յիսուս «Աստուծոյ Որդին» էր, բայց Աստուած չէր:

Նախքան մարդեղությունը անկապ պարզ «հոգեղեն արարած» մըն էր,— կ'ըսեն,—ստեղծուած արարած մը, եւ ո՛չ թէ Ամենակալ Աստուածը: Բայց Աստուածաշունչը ցոյց կու տայ, թէ Որդին, Յովհաննէս Աւետարանիչին Աստուածաշունչը ցոյց կու տայ, թէ Որդին, Յովհաննէս Աւետարանիչին հետեւ ամէն ինչ իրմով գոյացաւ. «Սկիզբէն էր Բանը, եւ Բանը Աստուծոյ քով էր եւ ԲԱՆԸ ԱՍՏՈՒԱԾ ԷՐ: Անկապ սկիզբէն Աստուծոյ քովն էր: ԱՄԷՆ ԲԱՆ ԱՆՈՎ ԵՂԱԻ, եւ առանց անոր բան մը չեղա՛ւ՝ ինչ որ եղաւ: Կեանքը անո՛վ էր... եւ ԱՇԽԱՐՀԸ ԱՆՈՎ ԵՂԱԻ» (Յովհ 1.1—4 եւ 10):

Յիսուս ինքը բազմաթիւ առիթներով բազմաթիւ կերպերով զգացուց իր աստուածութիւնը: Կարդացէ՛ք սա համարները.— Յովհ. 10.30—33: Նոյնիսկ խաչելութենէն ետք ալ մասին կասկածող Թովմաս առաքեալը զինք յարութիւն ստած տեսնելէն ետք ըսաւ. «ԻՄ ՏԷՐՍ ԵՒ ԻՄ ԱՍՏՈՒԱԾՍ» (Յովհ 20.28): Ա. Յովհ 5.20-ը ամենալստակ ձեով կ'ըսէ «Գիտենք թէ Աստուծոյ Որդին եկաւ ու մեզի կարողութիւն տուաւ որ ճշմարիտը ճանչնանք: Մենք ալ ճշմարիտին մէջն ենք, իր Որդին՝ Յիսուս Քրիստոսին մէջ: ԱՆԻԿԱՆ Է ԺՇՄԱՐԻՑ ԱՍՏՈՒԱԾՆ ՈՒ ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ»:

բ.—Կ'ըսեն՝ թէ Յիսուս, Աստուծոյ Որդին, Աստուծոյ հետ մէկ եւ հաւասար չէ՛, բայց անկէ վար «աստուած» մըն է, ստորադաս Հօրմէն:

Այս հեթանոսական բացատրութիւնը բացարձակապէս կը հակասէ Աստուածաշունչի ճշմարտութեան: Դեռ Քրիստոսի ծնունդէն ուրք դարեր առաջ Եւայի մարգարէ կ'ըսէր, թէ իր ատենին ծնելիք մանուկը պիտի ըլլար ու կոչուէր՝ «Սքանչելի, Խորհրդակից, ՀՅՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾ, Յաիտենականութեան Հայր, Խաղաղութեան Իշխան» (Ես 9.6):

Յովհաննոս Աւետարանին մէջ կը տեսնենք, թէ Հրեաներ Յիսուսը «Կ'ուզէին սպաննել, որովհետեւ ո՛չ միայն Շաբաթ օրը կը լուծէր, ալ նաեւ գԱստուած իր Հայրը կ'անուանէր, եւ այսպէս ԻՆՔՉԻՆՔ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՀԱԻԱՍԱՐ Կ'ԸՆԷՐ» (Յովհ. 5.18): Յիսուս ցոյց տուաւ թէ Հայրն Աստուած ամէն դատաստան Որդիին յանձնած է, «որպէսզի ամէնքը պատուեն Որդին, ինչպէս Հայրը կը պատուեն» (Յովհ 5.23): Դեռ անելին ալ ըսաւ Յիսուս, ցոյց տալով թէ ինք եւ Հայրը ՄԷԿ ԵՆ, եւ ալ խօսքին վրայ զինք պիտի քարկոծէին, որովհետեւ ըսին. «Բարի գործի համար քեզ չենք քարկոծէր, ալ հաշիւութեան համար, ՌՐՈՎՀԵՏԵՒ ԴՈՒՆ ՈՐ ՄԱՐԳ ԵՍ՝ ԻՆՔՉԻՆՔ ԱՍՏՈՒԱԾ Կ'ԸՆԵՍ» (Յովհ 10.33): Կարդա՛ նաեւ... Փիլպ 2.5—8: Կող 2.9: Յայտ 17.14, 19.13 եւ 16:

գ.— Կ'ըսեն՝ թէ, քանի որ Յիսուս Աստուած չէ, անոր երկրպագելը կամ պաշտամունք մատուցանելը ճշմարիտ աստուածապաշտութենէն շեղում եւ մոլորութիւն է, եւ Աստուծոյ դէմ գործուած ծանր մեղք մը:

Սակայն Աստուածաշունչը յստակօրէն կ'ըսէ թէ նոյնինքն Հօր Աստուծոյ կամքն է, որ ամէնքը պատուեն Որդին ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս Հայրը կը պատուեն, որովհետեւ Որդին չպատուողը Հայրն ալ չի պատուեր (Յովհ 5.22—23): Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ, թէ Հօր Աստուծոյ կամքով՝ Որդիին պիտի երկրպագեն թէ՛ երկնատրները, թէ՛ երկրատրները, եւ թէ՛ սանդաքամետականները (Փլպ 2.9—11): Երբայեցոց նամակին հեղինակը կ'ըսէ, թէ Հայրն Աստուած Որդիին մարդեղութեան համար ըսաւ. «Աստուծոյ բոլոր հրեշտակներն ալ անոր երկրպագութիւն թող ընեն» (Եբր 1.6): Իսկ Յայտնութեան գիրքը ցոյց կու տայ թէ Հայրն Աստուած եւ Գառնուկը (=մարդացեալ եւ խաչին վրայ զենուած Որդին) հաւասար օրհնութիւն, փառք ու պատիւ եւ երկրպագութիւն կ'ըստանան բոլոր արարածներէն ու

երեցներէն (Յայտ 5.13—14): Եւ տակաւին, ո՞վ չի գիտեր, թէ Յիսուսի առաքեալները եւ միւս աշակերտները իրե՛նք մեզի տուին Քրիստոսի երկըր-պագելու օրինակը (տե՛ս Դով. 24.52: Յովն. 9.35—38):

դ.—Կ'ըսեն՝ թէ յարուցեալ Յիսուսը նոյն ինքն Միքայէլ հրեշտակապետն է: Սակայն Նոր Կտակարանը ռե՛տ տեղ Յիսուսը հրեշտակի հետ չի նոյնացներ. ընդհակառակը, կը շեշտէ հրեշտակներուն եւ Որդիին անասնման տարբերութիւնը:

«[Աստուած] այս վերջին օրերուն մեզի հետ խօսեցաւ իր Որդիովը, որ ամէն բանի ժառանգ դրաւ, որով աշխարհն ալ ստեղծեց: ՈՐԴԻՆ ԻՐ [=Աստուծոյ] ՓԱՌԱՅ ԼՈՅՍՆ Է ԵՒ ԻՐ ԷՌԻԹԵԱՆ ԲՈՒՆ ՊՍՏԿԵՐԸ, որ իր զօրութեան խօսքովը ամէն բան կը բռնէ, իր անձով մեր մեղքերը սրբելով՝ բարձրերը, Աստուծոյ մեծութեան աջ կողմը նստաւ: Եւ այնչափ աւելի եղաւ հրեշտակներէն, որչափ անոնցմէ աւելի աղէկ անուն ժառանգեց: Որովհետեւ հրեշտակներէն որո՞ւ ըսաւ երբեք. «Դուն իմ որդիս ես, ես այսօր քեզ ծնայ». եւ դարձեալ, «Ես անոր Հայր պիտի ըլլամ, եւ անկիւս ինձի որդի պիտի ըլլայ». եւ դարձեալ, երբ Անդրանիկը աշխարհ կը մտցնէ կ'ըսէ. «Աստուծոյ բոլոր հրեշտակներն ալ անոր երկրպագութիւն թող ընեն»: Հրեշտակներուն համար կ'ըսէ. «Իր հրեշտակները հոգիներ կ'ընէ, իր պաշտօնեաները՝ կրակի բոց». սակայն Որդիին կ'ըսէ. «Քու արօրող, ո՞վ ԱՍՏՈՒԱԾ, յաիտեանս յաիտենից է. քու թագաւորութեան գաւազանդ ուղղութեան գաւազան է. արդարութիւնը սիրեցիր եւ անօրէնութիւնը ատեցիր. անոր համար, ով ԱՍՏՈՒԱԾ, քու Աստուածդ ուրախութեան իւղով օծեց քեզ, քու ընկերներդ աւելի»: Եւ [դարձեալ կ'ըսէ]. «Դուն, ով Տէր, սկիզբէն երկրին հիմերը դրիր, եւ երկինքը քու ձեռքերուդ գործն է. անոնք պիտի կորստին, բայց դուն կը կենաս ու կը մնաս. ամէնքը լաթի պէս պիտի մաշիեն, վերարկուի պէս պիտի գալարես զանոնք եւ պիտի փոխտին, բայց դուն նոյն ինքն ես, եւ քու տարիներդ պիտի չպակսին»: Եւ հրեշտակներէն որո՞ւ ըսաւ երբեք. «Իմ աջ կողմս նստէ, միմչեւ քու թշնամիներդ ոտքերուդ տակ դնեմ իբրեւ պատուանդան»: 2Է՞ որ անոնք ամէնքը սպասաւորող հոգիներ են, որոնք սպասաւորութեան կը դրկուին անոնց համար՝ որ փրկութիւն պիտի ժառանգեն » (Եբր 1.2—14):

Կը տեսնէ՞ք, թէ Որդին ո՛չ միայն հրեշտակ չէ, այլ ԱՍՏՈՒԱԾ է, աշխարհի եւ ամէն բանի ստեղծիչը, որ Հօրը «Էութեան բո՛ւն պատկերը»ն է, այսինքն նոյն էութիւնը կամ բնութիւնը ունի, որովհետեւ Աստուծմէ «ծնած» է, անոր միակ, «միածին» ծնունդն է, որ հրեշտակներուն պէս «ծառայող հոգի» չէ, այլ «ՏէՐ» է, յաիտեան նոյնը, անփոփոխելի եւ անանց, եւ բոլոր հրեշտակները անոր ծառայելու կոչուած են:

Ե.— Կ'ըսեն՝ թէ Յիսուսի մարմինը յարութիւն չստաւ, այլ ամբողջութեամբ փճացաւ գերեզմանին մէջ, եւ Եհովան (=Աստուած) հոգեղէն մոր մարմին մը ստեղծեց իրեն համար:

Սակայն Աստուածաշունչը յստակօրէն կ'ըսէ, թէ Յիսուս իր ՆՈՅՆ ՄԱՐՄԻՆՈՎ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՒ: Կարդա՛նք Դովասու Աւետարանէն. «Եբբ [առաքեալները] այս բաները կը խօսէին, Յիսուս ինք կանգնեցաւ անոնց մէջտեղը եւ ըսաւ անոնց. «Խաղաղութիւն ձեզի»: Բայց անոնք զարհուրելով կը վախճային, ու կը կարծէին թէ ոգի մը կը տեսնեն: Եւ ըսաւ անոնց. «Ինչո՞ւ խռոված էք, եւ ինչո՞ւ սիրտերնուդ մէջ խորհուրդներ կ'ելլեն: ՏԵՍԷՔ ԶԵՌՔԵՐՍ ՈՒ ՌՏՔԵՐՍ, ՈՐ ԵՍ ԻՆՔՍ ԵՄ. ԸՕՇԱԹԵՅԷՔ ԶԻՍ ՈՒ ՏԵՍԷՔ, ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ՈՐԻՆ ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ՈՍԿՈՐՆԵՐ

2՝ՈՒՆԵՆԱՐ, ԻՆՉՊԷՍ ԶԻՍ ԿԸ ՏԵՍՆԷՔ ՈՐ ՈՒՆԻՄ»: Եւ ասիկա ըսելով՝ ձեռքերն ու ոտքերը ցուցուց անոնց» (Ղուկ 24.36—40): Դարձեալ, շաբաթ մը ետք երբ կրկին երեցաւ աշակերտներուն, թերահաւատ Թովմասին բնաւ. «Մատոյ հո՛ւս բեր եւ նայէ՛ իմ ձեռքերուս, ու բե՛ր ձեռքդ իմ կողս խոթէ» (Յովն 20.27): Հոգեղէն մարմին մը շօշափել կարելի պիտի չըլլա՛ր բնաւ, մինչդեռ Յիսուսի երկրաւոր մարմինն էր որ յարութիւն առած էր՝ ճո՛ր յատկանշիչներով: Այլապէս ի՞նչը յարութիւն առաւ եւ ինչո՞ւ Աստուածաշունչը յարութեան մասին կը խօսի: Եթէ Աստուած ճո՛ր մարմին մը ստեղծեց Յիսուսի համար, կը նշանակէ թէ Յիսուս մեռելներէն յարութիւն չառաւ, «եւ եթէ Քրիստոս յարութիւն առած չէ, ձեր հաւատքը պարապ բան է, ու տակաւին ձեր մեղքերուն մէջ էք» (Ա. Կոր 15.17):

Եթէ Յիսուսի մարմինը գերեզմանին մէջ մնաց ու փնացաւ, ինչո՞ւ չորս Աւետարաններն ալ կը պատմեն թէ մարմինը գերեզմանին մէջ չգտնուեցա՛ւ, եւ ասիկա մեծագոյն վկայութիւնն էր անոր յարութեան, ինչպէս Յովհաննէս Աւետարանիչը ինք թափօր գերեզմանը եւ մէկ կողմ դրուած պատանքը «ՏԵՍԱԻ ԵՒ ՀԱԻԱՏԱՅ» (Յովն 20.8): Պարզ է, որ այդ փառաւորեալ մարմինը ճոր յատկանշիչներ ունէր այլեւս, ա՛լ ենթակալ չէր մահուան, կրր՝ ճար փակ դռներէն անցնիլ, ելն: Կարդացէ՛ք նաեւ՝ Յովն. 2.18—22: Գործք 2.24—32: Հռոմ 10.9:

4. ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻՆ

Սուրբ Հոգիին ալ աստուածութիւնը կ'որանան Եհովայի վկաներ:

ա.— Կ'ըսեն՝ թէ Եհովայի (=Տիրոջ) հոգին պարզապէս «գործօն ոյժ մըն է», ելեկտրական ոյժին պէս, եւ հետեւաբար անձ մը չէ՛:

Սակայն Աստուածաշունչը մեզի ցոյց կու տայ թէ Սուրբ Հոգին բանական եւ գիտակից անձ մըն է՝ որ կը խորհի (Հռոմ 8.27), կը խօսի (Մտք 10.19—20), կ'առաջնորդէ (Յովն 16.13), կը մխիթարէ ու կը յանդիմանէ (Յովն 16.8), կը տրտմի (Եփ 4.30), կը բնէ մարդոց եւ Աստուծոյ խորհուրդները (Ա. Կոր 2.10—11) եւ բարեխօս կ'ըլլայ մեզի համար (Հռոմ 8.26—27): Արդեօք ինքնութիւն չունեցող պարզ «գործօն ոյժ մը» կրնա՞յ այս բաները ընել. ելեկտրական կրնա՞յ այս բաները ընել: Ասոնք անսուարկելիօրէն կը ցուցնեն, թէ Սուրբ Հոգին կատարեալ անձնատրութիւն մըն է, մէկը ամենատարբ Երրորդութեան երեք անձներէն:

բ.— Կ'ըսեն՝ թէ Սուրբ Հոգին անձ մը չըլլալով՝ բնականաբար Աստուած ալ չէ: Սակայն Նոր Կտակարանը մեզի ցոյց կու տայ թէ անիկա ո՛չ միայն անձ մըն է, այլ նաեւ՝ թէ Աստուած է, որովհետեւ «Հօրմէն կ'ելլէ» (Յովն 15.26), ինչ որ կը նշանակէ՝ թէ Հօրը հետ նոյն բնութիւնը ունի: Նոյնպէս Ա. Կոր 12.3—6-ին մէջ յատկօրէն ցոյց կը տրուի, թէ Սուրբ Հոգին Հօրը եւ Որդիին հետ միասին կատարեալ Աստուած է: Ասիկա ի յայտ կու գայ նաեւ Անանիայի եւ Սափիրայի դրուագին մէջ, որ Պետրոս առաքեալ Սուրբ Հոգին «Աստուած» կը կոչէ, ըսելով. «Անանիա՛, ինչո՞ւ Սատանան բու սիրտդ լեցուց, որ դուն Սուրբ Հոգիին սուտ խօսիս եւ ազարակին գիւճէն խորես. ... Ո՛ր Թէ ՄԱՐԴՈՅ ՍՈՒՏ ԽՕՍԵՅԱՐ, ԱՅԼ ԱՍՏՈՒԾՈՅ» (Գործք 5.3—4):

Քրիստոսի օրով ալ կային Սաղոկեցիները, որոնք չէին հաւատար հոգիի գոյութեան, ինչպէս նաեւ մեռելներու յարութեան (տե՛ս Գրծ 23.8): Յիսուս լաւ պատասխան տուաւ անոնց, երբ օր մը զինք փորձելու համար եկան եւ մեռելներու յարութեան կապակցութեամբ հարցում մը ըրին: Առիթն օգտուելով, Քրիստոս տուաւ պատասխան մը՝ որ ինքնին կ'ենթադրէր հոգիին անմահութիւնը. «Ատոր համար չէ՞ որ մոլորած էք, քանի ո՛չ Գիրքը գիտէք եւ ո՛չ Աստուծոյ զօրութիւնը: ... Մեռելներուն համար՝ թէ յարութիւն կ'առնեն՝ Մովսէսի գիրքին մէջ չէ՞ք կարդացեր մորեմիին կապակցութեամբ, ի՛նչպէս Աստուած անոր խօսեցաւ, ըսելով. «Ես եմ Աբրահամի Աստուածը, եւ Իսահակի Աստուածը, եւ Յակոբի Աստուածը»: ԱՆԻԿԱՄԵՌԵԼՆԵՐՈՒՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ 2Է, ԱՅԼ ԿԵՆԳԱՆԻՆԵՐՈՒՆ, ուրեմն դուք խիստ մոլորած էք»: (Մր 12.24 եւ 26—27: Հմմտ. Մտք 22.31—31: Ղուկ 20.37—38): Ծառ յատկանշական է, որ, ըստ Ղուկասի Աւետարանին, այդ խօսքէն անմիջապէս ետք Քրիստոս կ'աւելցընէ. **ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ԱՄԷՆՔԸ ԱՆՈՐ [ՀԱՄԱՐ] ԿԵՆԳԱՆԻ ԵՆ»** (Ղկ 20.38):

Արդէն տեսանք, թէ Փիլիպեցիներուն ուղղուած նամակին մէջ, Պօղոս կ'ըսէր թէ Տէր Յիսուս Քրիստոսի պիտի երկրպագեն թէ՛ երկնաւորները, թէ՛ երկրաւորները եւ թէ՛ «Սանդարամետականները» (Փլպ 2.9—11): Երկնաւորները հրեշտակներն են, երկրաւորները երկրի վրայ ապրող մարդիկը: Իսկ որո՞նք են սանդարամետականները: «Սանդարամետ» կոչուածը մեռելներու աշխարհն է, որ կ'ապրին մեռելներու հոգիները մարմինէն անջատուելէ ետք: Հետեալքար, սանդարամետականները մեռեալներու հոգիներն են: Արդ, առաքելային յիշած «սանդարամետական» բառը ցոյց չի՞ տար, թէ մարմիններէն բաժնուելէ ե՛տք ալ հոգիները գո՛յ են, եւ ատոր համար նաեւ, որ Աստուած «կենդանիներո՛ւն Աստուածը» կամ «հոգիներո՛ւն Աստուած»ը կը կոչուի (Թուոց 16.22, 27.16: Եբր 12.9: Ա. Պետ 2.8):

6. ԿԻՆԸ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՅՐԸ

Ենովայի Վկաներ կնոջ համար կ'ըսեն թէ այդ մարդուն յարաբերաբար «ստորադաս արարած մըն է», եւ ատոր համար ալ բացարձակ հայհոյութիւն է «ոեւէ կին «Աստուածամայր» կոչելը»: Բայց Աստուածաշունչը ցոյց կու տայ թէ Աստուած այդ մարդն ու կինը հաւասար ստեղծեց, երկուքն ալ իր պատկերով ու նմանութեամբ (Ծննդ 1.27: Հմմտ. Մտք 19.4), անոնց ստեղծման օրը երկուքին ալ տուաւ «Ադամ», այսինքն «մարդ» անունը (Ծննդ 5.2), եւ երկուքին ալ տուաւ աշխարհին տէր ըլլալու պատասխանատուութիւնը (Ծննդ 1.28): Ժիշդ է որ անոնք այդ մարդուն «օգնականը» կոչուած են (Ծննդ 2.18), եւ Պօղոս առաքեալ ուսուցանելու արտօնութիւն չի տար անոնց (Ա. Կոր 14.34—35: Ա. Տիմ 2.11—14), բայց անոնք այդ մարդուն հետ մէկ միութիւն են (Եփ 5.25 եւ 28: Հմմտ. Կող 3.19), եւ միշտ ալ պատիւի առարկայ պէտք է ըլլան (Ա. Պետ 3.7):

Աստուծոյ Որդին ամօք ու նուաստութիւն չհամարեց «կնոջմէ մը» ծնիլը (Գաղ. 4.4) եւ մարդոց հաւասարութիւնը յայտարարեց: Իսկ Քրիստոսի առաքելալը՝ Պօղոս կ'ըսէ, թէ Քրիստոսի միացած անձերուն մէջ «Այ ո՛չ Հրեայ կայ, ոչ ալ Յոյն, ո՛չ արու կայ եւ ոչ ալ էգ. որովհետեւ դուք ամենքդ ալ ՄԷԿ ԷՔ Քրիստոս Յիսուսով» (Գաղ 3.28): Իսկ ինչ որ Աստուած հաւասար կը յայտարարէ՝ մարդիկ չեն կրնար ստորադաս դարձընել:

Գալով «Աստուածամայր» կոչումին, ճիշդ է որ Աստուածաշունչին մէջ չկայ այդ անուանումը, բայց այն անձը որ ճշմարտապէս կը ճանչնայ Աստուծոյ Որդին, Յիսուս Քրիստոսը, իբրեւ կատարեալ եւ յաւեր օրհնեալ Աստուած, անոր համար **«ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՅՐ»** կոչումը ամենապատշաճ եւ ամենէն արժանի կոչումն է, տրուած այն օրհնեալ կնոջ՝ Մարիամին, որ ծնունդ տուաւ մեր Փրկիչ Աստուծոյն:

7. ՄԵՂԲ ԵՒ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ

Քրիստոսի փրկագործութիւնը շատ իմաստ չունի Եֆովայի Վկաներուն համար, որովհետեւ ներկայ կեանքի մէջ փրկուիլը կարեւոր չէ, —կ'ըսեն: Ըստ իրենց, Քրիստոս իրական փրկութիւն չէ՝ բերած ռեւէ մէկուն, կամ չէ փրկած ռեւէ մէկը, բացի ինքնիրմէ: Ըստ իրենց աղանդին՝ «Քրիստոսի փրկութիւնը ամէն մարդու յախտեանական կեանք կամ երջանկութիւն չ'ապահովեր, այլ ամենուն համար առիթ մը կ'ընծայէ յախտեանական կեանքի համար»: Ատիկա կը ճշանակէ՝ թէ Աստուծոյ հաւատացող մը պարզապէս Քրիստոսի օրինակով ինքզինքը պետք է փրկէ՝ իր սեփական գործերով:

Բայց հարցնենք, թէ այն ատեն ինչո՞ւ եկաւ Քրիստոս, եւ մանաւանդ՝ ինչո՞ւ խաչին վրայ իր արիւնը թափեց: Իբրեւ առաքա՛կ խաչուեցաւ, թէ ինքզինք գոհեց Աստուծոյ կամքով՝ իր արիւնով մեզ գնելու եւ փրկելու համար, ինչպէս ըսաւ ինք եւ կը վկայէ Նոր Կտակարանը (Մրկ. 10.45: Ա. Տիմ 2.6: Տիմ 2.14): Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ. **«Ամէնք մեղք գործեցին, եւ Աստուծոյ փառքէն պակասած են: Եւ անոր շնորհքով ձրի կ'արդարանան Քրիստոս Յիսուսով եղած փրկութեամբը»** (Հռոմ 3.23—24): Իսկ այդ փրկութիւնը իրագործուեցաւ Քրիստոսի արիւնով. **«Մենք փրկութիւն ունինք իր արեան միջոցաւ, մեղքի թողութիւնը՝ իր շնորհքին ճոխութեան չափովը»** (Եփես 1.7): Կարդա՛ հետ. — Գործք 20.28: Կող 1.14: Եբր 9.12: Ա. Պետ 1.18—21: Յայտ 5.9:

Եֆովայի Վկաներ կ'ըսեն՝ թէ այս կեանքին մէջ մեղատու ըլլալը կամ չըլլալը ճշանակութիւն չունի, քանի Դատաստանի Օրը մարդոց նոր առիթներ պիտի տրուին՝ իրենք զիրենք փրկելու:

Աստուածաշունչը ուրիշ բան կ'ըսէ, սակայն: Եբրայեցոց նամակին մէջ կը կարդանք. **«Մարդոց սահմանուած է մէկ անգամ մեռնիլ, եւ անկէ ետքը դատաստան»** (Եբր 9.27): Որոշապէս կ'ըսուի՝ մէկ մահ եւ մէկ դատաստան: Այդ մասին Քրիստոս կարեւոր ուսուցում մը կը փոխանցէ՝ Մեծահարութիւն եւ Աղքատ Հազարոսի առակով, ուր դժոխքի մէջ տանջուող եւ օգնութիւն խնդրող Մեծահարութիւն Աբրահամ նահապետ կու տայ հետեւեալ կարեւոր պատասխանը. **«Որդեակ, միտքդ բեր, որ դուն քու կեանքիդ առեւը քու բարիքներդ առիթ, նոյնպէս Հազարոս՝ չարիքներ. հիմա անկիւս (հոս) կը մխիթարուի, ու դուն կը տանջուիս»** (Հովկ 16.25): Այդ ուղղութեամբ իրենց պատասխան կու տայ նաեւ Եբրայեցոց նամակին սա հատուածը, որ կը ցուցնէ թէ հո՞ս է միայն եւ միա՞կ պատեհութիւնը փրկութեան. **«Անհմար է մէկ անգամ լուսաւորումներուն, որոնք երկնաւոր պարգևին համը առին եւ Սուրբ Հոգիին հաղորդ եղան եւ Աստուծոյ բարի խօսքին եւ զպիք աշխարհին զօրութիւններուն համը առին, իշնալէ ետք՝ ճորէն ապաշխարութեամբ ճորդգուիլ. որովհետեւ կրկին Աստուծոյ Որդին խաչը կը նանձնէ իրենց անձին, ու կը խաչաւորուեն»** (Եբր 6.4—6, 12, 15—17,25):

8. ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՆՈՒՍԸ

Ենովայի Վկաներ Քրիստոսի երկրորդ գալուստին մասին կ'ըսեն՝ թե Քրիստոս իր մարմնով եւ տեսանելի ձեով պիտի չգայ, այլ իր գալը միայն հոգեւոր «ներկայութիւն» մը, իրենց իսկ բառերով՝ «երկրորդ ներկայութիւն» մը պիտի ըլլայ, որ արդէն իսկ եղած է:

Սակայն Աստուածաշունչը այդպիսի շինծու տեսութեան մը հաւանութիւն չի տար: Ընդհակառակը, յայտնապէս կ'ըսէ թէ երկրորդ գալուստը պիտի ըլլայ պարզօրէն տեսանելի: Քրիստոս այդ մասին ըսաւ. «Եւ շուտ մը, այն ներդաշնակ օրերէն ետք, ... մարդու Որդիին նշանը պիտի երևի երկինքի մէջ, եւ այն ատեն երկրի բոլոր ազգերը կոծ պիտի ընեն, եւ ՊԵՏԻ ՏԵՍՆԵՆ մարդու Որդին՝ երկինքը ամպերուն վրայ եկած, զօրութեամբ ու մեծ փառքով» (Մտք 24.29—30):

Համբարձման լերան վրայ, մինչ աշակերտները իրենց սենեաքիք հաշտացրը ողորդէր էին երկինք՝ որ պահ մը առաջ բարձրացեր էր իրենց Տէրը, ահա սպիտակ զգեստներով երկու հրեշտակներ իրենց մօտ կանգնեցան եւ ըսին. «Ով Գալիլեացի մարդիկ, ինչո՞ւ կեցեր դէպի երկինք կը նայիք. այս Յիսուսը որ ձեզմէ երկինք համբարձաւ, ԱՅՍՊԷՍ ՊԵՏԻ ԳԱՅԻ ԻՆՉՊԷՍ ՏԵՍԱԶ ԱՆՈՐ ԵՐԿԻՆՔ ԵՐԹԱԼԸ» (Գործք 1.11): Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ թէ մարդիկ «պիտի սպասեն» անոր գալուստը տեսնելու. «Դուք կոտորէիք Աստուծոյ դարձաք՝ կենդանի ու ճշմարիտ Աստուծոյ ծառայելու համար, եւ երկինքէն սպասելու անոր Որդիին, որ ինք մեռելներէն յարուցանեց. այսինքն Յիսուսը, որ մեզ կ'ազատէ գալիք բարկութենէն» (Ա. Թէս 1.10): Իսկ քիչ մը անդին անելի բացայայտելով կը գրէ. «Հետեւաբար կ'ըսենք ձեզի Տիրոջ խօսքովը, թէ մենք որ մինչեւ Տիրոջ գալուստը ողջ կը մնանք, բնաւ ճնշեցեալներէն առաջ պիտի չանցնինք: Որովհետեւ Տէրը ինք ազդարարութեան հրամանով, հրեշտակապետին ձայնովը եւ Աստուծոյ փողովը երկինքէն պիտի իջնէ, եւ Քրիստոսով մեռածները նախ յարութիւն պիտի առնեն: Յետոյ մենք ալ, որ ողջ մնացած ենք [=կ'ըլլանք], անոնցմով մէկտեղ պիտի յափշտակուինք ամպերով Տիրոջ առջեւ ելլելու օդին մէջ, եւ ալնպէս յաիտեան Տիրոջ հետ պիտի ըլլանք» (Ա. Թէս 4.14—16): Ահա թէ ինչո՞ւ Յայտնութեան գիրքին սկզբնաւորութեան, Յովհաննէս առաքեալ Քրիստոսի վերահաս գալուստին համար կը գրէ. «Ահա ամպերով կու գայ. եւ ԱՄԷՆ ԱՆՔ ՊԵՏԻ ՏԵՍՆԷ ԶԱՆԻԿԱ» (Յտ 1.7):

9. ՄԵՌԵԼՆԵՐՈՒ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Մեռելներու յարութեան մասին Ենովայի Վկաներ չնաշխարհիկ նորութիւններ ունին:

ա.— Կ'ըսեն՝ թէ երբ մեռելներու յարութեան ժամանակը գայ, մեռելները իրենց ներկայ մարմնով յարութիւն պիտի չառնեն. այլ՝ թէ այս մարմինները ամբողջութեամբ պիտի փճանան, եւ անոնց փոխարէն՝ յարութիւն առնողներուն նորաստեղծ մարմին մը պիտի տրուի:

Քրիստոսի յարութեան մասին խօսած ատեն ըսինք արդէն, որ առանց մարմիններու յարութեան հաւատքին՝ մեռելներու յարութիւնը խաբկանք ու խաբէութիւն է պարզապէս: Պօղոս առաքեալ հանդերձեալ կեանքի մասին խօսելով՝ որոշապէս կ'ըսէ, թէ ներկայիս «մենք ալ, որ Հոգիին առաջին

պտուղը ունինք, մենք մեզմե մեր անձերուն մէջ կը հառաչենք՝ որդեգրութեան, ԱՅՍԻՆՔՆ ՄԵՐ ՄԱՐՄԻՆԻՆ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆԸ, սպասելով» (Հոռմ 8.28): Քրիստոնէութիւնը հանդերձեալ կեանքի իր պատկերացումին մէջ լուսնական եւ այլ աշխարհներու իմաստասիրական ըմբռնումներէն կը տարբերի ճիշդ անով՝ որ **ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ** կ'ընդունի, որուն առաջին օրինակը եղաւ Քրիստոս: Այդ հաւատքով ալ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ. «Եթէ կը հաւատանք թէ Յիսուս մեռաւ եւ յարութիւն առաւ, նոյնպէս ալ Աստուած ննջեցեալները Յիսուսով պիտի բերէ անոր հետ» (Ա. Թեա 4.13):

բ.— Կ'ըսեն թէ բոլոր մեռելները չէ՝ որ յարութիւն պիտի առնեն, այլ միայն ընտրուածները կամ արդարները: Սակայն Աստուածաշունչը հսկանալը կ'ըսէ: Յիսուս առիթով մը Երուսաղէմի մէջ յայտարարեց. «Ժամանակ պիտի գայ, երբ բոլոր գերեզմաններու մէջ եղողները անոր [=մարդու Որդիին] ձայնը պիտի լսեն եւ դուրս պիտի գան. անոնք որ բարի գործեր են՝ կեանքի յարութեան համար, եւ անոնք որ չար գործեր են՝ դատապարտութեան յարութեան համար» (Յովհ. 5.28—29): Պարզ չէ՝ որ յարութիւնը բոլորի'ն համար կ'ըսուի եւ ո'չ միայն արդարներուն: Այդ մասին կասկած չի ձգեր Պօղոս առաքեալ, որ Պաղեստինեան Կեսարիայի մէջ, Ֆելիքս կասկարիչին ներկայութեան տեղի ունեցող իր դատաւարութեան ընթացքին յայտարարեց. «Յոյս ունիմ առ Աստուած, ինչպէս ասոնք [=Հրեաներ] ալ սկնկալութիւն ունին, որ մեռելներու յարութիւն պիտի ըլլայ, Թէ՛ ԱՐԴԱՐՆԵՐՈՒՆ ԵՒ Թէ՛ ՄԵՂԱԻՈՐՆԵՐՈՒՆ» (Գործք 24.15):

10. ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ՕՐ ԵՒ ՀԱՏՈՒՑՈՒՄ

Դատաստանի Օրուան եւ Դատաստանին մասին Ենովայի Վկաներ այսպէս կ'ոտուցանեն.—

ա.— Կ'ըսեն՝ թէ իրական իմաստով օր մը չէ անկիւս, այլ երկար ժամանակաշրջան մըն է, երբ իրենց արդարութեան համար մեռելներէն յարութիւն առածները անգամ մը եւս պէտք է հաստատեն Աստուծոյ իրենց հաւատարմութիւնը:

Սակայն Աստուածաշունչը կ'ըսէ. «Ինք [=Աստուած] օր մը սահմանեց որուն մէջ աշխարհս արդարութեամբ պիտի դատէ այն մարդուն [=Քրիստոսի] ձեռքով՝ որ որոշեց» (Գործք 17.31): Աստուածաշունչը ո'չ միայն կը խօսի «Օր»ուան մը մասին, այլ նաեւ «ատեան»ի մը մասին, որ հազար տարի չի յուշեր, այլ միանգամընդմիջոյ կատարուելիք դատաստանական պահ մը, ինչպէս Քրիստոս ինք ալ ներկայացուց վերջին դատաստանի պահը (տե՛ս Մտք 25.31—46): Պօղոս առաքեալ այսպէս կը գրէ. «Ամենքս ալ Քրիստոսի ատեանին առջեւ պիտի ներկայանանք, որպէսզի ամէն մէկը իր մարմնովը ըրածներուն փոխարէնը առնէ՝ ի'նչ որ գործեր է, թէ՛ բարի եւ թէ՛ չար» (Բ. Կոր 5.10): Հմմտ. Մտք 5.22: Հոռմ 14.10:

բ.— Կ'ըսեն՝ թէ Դատաստանի Օրը հաշուետոյութիւն չկա'յ եւ պիտի չըլլայ: Բայց Քրիստոս կ'ըսէ. «Ձեզի կ'ըսեմ, թէ ամէն դատարկ խօսքի համար՝ որ մարդիկ կը խօսին, դատաստանին օրը հաշիւ պիտի տան» (Մտք. 12.36): Հոռմայեցոց մամակը նոյն բանը կ'ըսէ. «Գուն ինչո'ւ քու եղբայրդ կը դատես, կամ ինչո'ւ քու եղբայրդ կ'անարգես. որովհետեւ բոլորս ալ Քրիստոսի ատեանին առջեւ պիտի կանգնինք: Որովհետեւ գրուած է. «Ես կենդանի եմ,—կ'ըսէ Տէրը,—որ ամէն ծունկ ինքի պիտի ծոյ, եւ

ամեն լեզու Աստուծոյ պիտի խոստովանի»: Ուրեմն **ՄԵԶՄԷ ԱՄԷՆ ՄԷԿԸ ՀԱՅԻ ՊԻՏԻ ՏԱՅ ԻՐ ԱՆՁԻՆ ՀԱՄԱՐ»** (Հո 14.10—12): Նոյնպէս Պետրոս առաքեալ կը գրէ, թէ հեթանոսական ցանկոյթիւններով ապրողներ «պատասխան պիտի տան անոր՝ որ պատրաստ է դատել կենդանիներն ու մեռելները» (Ա. Պետ 4.5):

գ.— Կ'ըսեն՝ թէ Դատաստանի Օրը մարդիկ պիտի չդատուի՛ն իրենց ներկայ կեանքին եւ կատարած գործերուն համար, եւ ուստի նաեւ չկա՛յ «հատուցում» իրաքանչիւրին գործերուն համեմատ: Բայց Աստուածաշունչը հակառակն է որ կը պարզէ մեզի:

Պօղոս առաքեալ իր ժամանակին նոյն բանը ուրացողներուն կ'ըսէ. «Մի՛ խաբուիք, Աստուած ծաղր չ'ըլլար: Որովհետեւ ինչ որ մարդ կը սերմանէ, նոյնը պիտի հնձէ. ան որ իր մարմինին կը սերմանէ, այն մարմինէն ապակաւորութիւն պիտի հնձէ. եւ ան որ Հոգիին կը սերմանէ, այն Հոգիէն յաիտենական կեանք պիտի հնձէ» (Գաղ 6.7—8): Հոռմայեցոց նամակին մէջ առաքեալը կ'ըսէ. «Ով մարդ, ...դուն բու խստութեամբ եւ անգիղջ սրտովդ բու անձիդ բարկութիւն կը դիզես՝ բարկութեան [օրումն] եւ Աստուծոյ արդար դատաստանին յայտնուելու օրումն համար, որ **ԱՄԷՆ ՄԷԿՈՒՆ ԻՐ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՓՈՒՍԱՐԷՆԸ ՊԻՏԻ ՀԱՏՈՒՅԱՆԷ**. յաիտենական կեանք՝ անոնց որոնք բարի գործերու մէջ համբերութեամբ յարատեւելով փառք ու պատիւ եւ անմահութիւն կը խնդրեն. բայց անոնց որ հակառակ են, ճշմարտութեան անհնազանդ եւ անիրաւութեան հնազանդած՝ բարկութիւն եւ սրտմտութիւն, նեղութիւն եւ տառապանք պիտի ըլլայ, ամէ՛ն մարդու վրայ որ չար կը գործէ» (Հռոմ 2.5—9): Եփեսացոց նամակին մէջ նոյնը կը կրկնէ. «Ամեն մէկը ինչ բարիք որ ընէ՝ նոյնը Տիրոջմէ պիտի ընդունի» (Եփս 6.8):

Յայտնութեան գիրքին մէջ կը կարդանք. «Եւ տեսայ պզտիկ ու մեծ մեռելները, որոնք Աստուծոյ առջեւ կանգնած էին. եւ գիրքերը բացուեցան, եւ բացուեցաւ ուրիշ գիրք մը, այսինքն Կենաց գիրքը, եւ **ԳԻՐՔԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԳՐՈՒԱԾՆԵՐՈՎ՝ ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ ԳԱՏՈՒԵՅԱՆ ԻՐԵՆՑ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՀԱՄԵՄԱՏ»** (Յլա 20.12): Իսկ նոյն գիրքին վերջաւորութեան՝ յայտնողը ինք՝ Քրիստոս աչալէս կը յայտարարէ. «Ահա եւ շուտով կու գամ, եւ վարձքս ինծի հետ է՝ **ԱՄԷՆ ՄԷԿՈՒՆ ԻՐ ԳՈՐԾԻՆ ՀԱՄԵՄԱՏ ՀԱՏՈՒՅԱՆԵԼՈՒ»** (22.12):

Մեզի պարզապէս անհասկանալի է, թէ ի՞նչպէս կարելի է ուրանալ այսքան բացայայտ վկայութիւնները:

11. ԴԺՈՒՔ ԵՒ ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ՏԱՆՁԱՆՔ

Մահուան եւ հանդերձեալ կեանքի մասին խօսելով, Ենովայի Վկաներ դժոխքի կամ յաիտենական տանջանքի գաղափարը ամբողջովին կը փորձեն որանալ:

ա.— Կ'ըսեն՝ թէ չկա՛յ դժոխք եւ յաիտենական տանջանք, ատոնք Սատանային հնարած սուտերն են: Չարերուն վախճանը մահ է,—կ'ըսեն,—այսինքն՝ ընդմիշտ փճացում է, ո՛չ թէ տանջանք:

Դժբախտաբար, սակայն, Աստուածաշունչը իրենց կողմը չէ: Քրիստոս վերջին դատաստանի պատկերը գծած ատեն չարագործներուն դատ. «**ՄԷԿ՝ ղի՛՛ գացէք իճմէ, անիծեալներ, ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ԿՐԱԿՈՒՆ ՄԷՋ՝** որ սրտաւատուած է Սատանային եւ իր հրեշտակներուն» (Մտք 25.41), եւ կ'աւել-

ցրմէ. «Եւ ասոնք պիտի երթան ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ՏԱՆՋԱՆՔԸ՛լ իսկ արդար-ները՝ յախտեալեան կեանքը» (25.46): Մեծափարուստին եւ Աղբառ Ղազարոսի առակին մէջ Քրիստոս Մեծափարուստը կը պատկերացնէ ո՛չ թէ մեռած ու ոչնչացած, այլ «ԴԺՈՒԹԻՆ ՏԱՆՋԱՆՔՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ» (Ղուկ 16.23—25): Իսկ Պօղոս առաքեալ, ինչպէս տեսանք, Դատաստանի Օրոտան հատուցումին մասին խօսելով կ'ըսէր. «բայց անոնց՝ որ [Աստուծոյ] հակառակ են, ճշմարտութեան անհնազանդ եւ անիրատւութեան հնազանդած՝ ԲԱՐԿՈՒԹԻՆ ԵՒ ՍՐՏՍՏՈՒԹԻՆ, ՆԵՂՈՒԹԻՆ ԵՒ ՏԱՌԱՊԱՆՔ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՅ, ամէ՛ն մարդու վրայ որ չար կը գործէ» (Հռոմ 2.8—9): Արդեօք այս բացատրութիւնները մահ եւ փճացո՞ւմ կը նշանակեն, թէ ՏԱՆՋԱՆՔ, որմէ փախուտ չունին Երեմիայի Վկաները: Կարդացէ՛ք նաեւ.— Մրկ 9.42—47: Հմմտ. Դան 12.2: Յովն 5.29:

բ.—Վ'ըսեն՝ թէ Աստուան եւ իր արքանեակներն ալ պարզապէս պիտի փճանան եւ ո՛չ թէ յախտեան պիտի տանջուին:

Յայտնութեան գիրքը սա կարեւոր վկայութիւնը կու տայ. «Եւ երկինքէն, Աստուծմէ կրակ իջաւ եւ սպառեց զանոնք [—Աստունային ետեւէն մոլորածները]. եւ Բանաւրկուն, որ զանոնք մոլորեցուց, ձգուեցաւ կրակի ու ծծումբի լիճին մէջ, ուր էր գազանք, եւ ստա մարգարէն. եւ ՊԻՏԻ ՉԱՐՉԱՐՈՒՆ ՅԵՐԵԿ ՈՒ ԳԻՇԵՐ ՅԱԻԻՏԵՆԱՆՍ ՅԱԻԻՏԵՆԻՅ» (Յայտ 20.9—10):

12. ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ

Եկեղեցիներէն ներս տօնուող կրօնական տօներուն (նաեւ ազգային տօներուն) համար կ'ըսեն թէ Աստուած կամ Աստուածաշունչը չէ՛ր հրահանգած զանոնք. թէ Ծնունդը կամ Ջատիկը հեթանոսական են եւ ո՛չ քրիստոնէական:

Աստուածաշունչը ճանչցող անձը միայն կը ծիծաղի այս արտայայտութեանց վրայ, որովհետեւ Աստուած ի՛նքն է տօները հրահանգողը (Ելք 23.14—17: Ղեւտացոց 23-րդ գլուխ: Թուոց 29—30 գլուխներ, ելմ), որպէսզի անոնք Տէրը պաշտելու յատուկ առիթ դառնան, իր ժողովուրդին համար ուրախութեա՛ն առիթներ ըլլան, եւ ծառայեն նաեւ՝ ապագայ փրկութեան եւ հաճելիքձեալ կեանքի պատկերը դրոշմելու հաւատացեալներու միտքերուն մէջ:

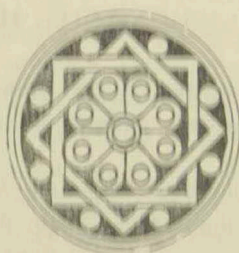
Օճունդին մասին շիտակ է որ Նոր Կտակարանը բան մը չ'ըսէր, բայց թէ ատով ի՛նչպէս տօնը հեթանոսական կ'ըլլայ՝ դո՛րք դատեցէք:

Գալով Ջատիկին, անկեա Աստուծոյ ժողովուրդին ազատագրութեան տօնն էր եւ Քրիստոս ո՛չ միայն միշտ պահեց զայն, այլ իր չարչարանքներէն ու մահուրնէն առաջ յատուկ դիտումով մը ուզեց Ջատիկական քնթիքը ուսել իր աշակերտներուն հետ (Ղկ 22.15), Ջատիկի տօնին փրկագործական նոր իմաստ մը տալու եւ զատկական գաղտնիկն ճաշակումին փոխարէն իր սուրբ Մարմնին եւ Արեան բառիչ Խորհուրդը հաստատելու համար (Մտ 26.26—29: Մր 14.22—25: Ղկ 22.14—20: Ա. Կր 11.23—26): Եւ Պօղոս առաքեալ Կորնթացիներուն գրած առաջին նամակին մէջ բացալայտօրէն կ'ըսէ. «Հեռացուցէ՛ք հին խմորը մէկդի, որպէսզի ըլլաք նո՛ր զանգում, առանց թթխմորի: Վաւանքի Քրիստոս, ՄԵՐ ԶԱՏԻԿԸ, մեզի համար զոհուեցաւ: ՈՒՍՏԻ ՏՕՆ ԿԱՏԱՐԵՆՔ ո՛չ թէ հին խմորով, եւ ո՛չ թէ չարութեան

Որամցուցածը **անգափոխուած «ստեփարան»** մըն է, որմէ կը զգուշացնենք բոլոր ճշմարիտ աստուածապաշտները: Անպայման կարդացէ՛ք մշուած համարները եւ դուք ամձա՛մք հաստատեցէք, որպէսզի «գիտմար ճշմարտութիւնը, եւ ճշմարտութիւնը ձեզ պիտի ազատէ» չարին որդումով իրենց լարած որոգայթներէն (հմմտ, Յովն 8.32):

Որովհետեւ՝

Ճշմարտութիւնը հիմն ու խարխիսն է մեր հաստորին եւ մեր փրկութեան, եւ ճշմարտութիւնը գիտմալը պարտքն է իրաքանչիւր գիտակից հաստացեալի, անով զինուելու եւ անով պաշքարելու համար ստութեան եւ բոլոր մոլորեցուցիչներուն դէմ: Ահա թէ ինչու **«Այս բաները գրուեցան, որպէսզի հաւատար թէ Յիսուս Քրիստոսն [-Մեսիան] է, Աստուծոյ Որդին, եւ որպէսզի հաւատալով՝ կեանք ունենար Ամոր անունով»** (Յովն 20.21):



ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԲՐԻՍՏՈՆՑԱՆԵՐԻ
ԴԻՐՔՈՐՈՇՄԱՆ ՀԱՐՅԸ Բ—Գ. ԴԱՐԵՐԻ ԲՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Վաղ քրիստոնեական գրականության ուսումնասիրության առաջնա-
կարգ հարցերից է հետաճողական փիլիսոփայության մկատմամբ Եկեղեցու
Հայրերի դիրքորոշման հարցը:

Հայտնի է, որ քրիստոնեական հավատքի ծագման և զորացման հետ
միասին փիլիսոփայությունն սկսեց կորցնել իր հեղինակությունն ու կարևո-
րությունը: Նախ՝ այն վստահությունը, որ քրիստոնեական կրոնն իր մեջ
բովանդակում է բոլոր այն ճշմարտությունները, որոնք անհրաժեշտ են
մարդու երջանկության և փրկության համար, ապա՝ փորձառական այն հա-
մոզումները, որ անվերջ ճշմարտության ձգտող մարդկային միտքը տկար
ու անզոր է հասնելու բացարձակ ճշմարտությանը, հանգեցրին նրան, որ
փիլիսոփայությունը ճանաչվեց իբրև սմանկ և ոչ պիտանի գիտություն
քրիստոնյաների համար:

Դեռևս Պողոս առաքյալը քրիստոնյաներին զգուշացրել է փիլիսոփա-
յությամբ տարվելուց. «Զգուշ եղեք, չլինի, որ մեկը ձեզ գրավի ճարտա-
բանությամբ և սմուտի խաբեքությամբ. դրանք ըստ մարդկանց ալվան-
դության և այս աշխարհի տարերքի են և ոչ ըստ Հիսուս Քրիստոսի»¹:
Առաքյալը խոսելով ճշմարիտ իմաստության մասին, հայտնում է, «որ իր
խոսքը և քարոզությունը իմաստության պատիւը խոսքերով չէին, այլ հոգու
արդյունավորությամբ և զորությամբ, որպեսզի հավատք չլինի մարդկանց
իմաստությամբ, այլ՝ Աստուծո զորությամբ»²:

Այստեղանկերձ, Ա դարի Եկեղեցու Հայրերի մոտ փիլիսոփայության
վերաբերյալ և ոչ մեկ կարծիքի չենք համդիպում: Լինելով անմիջական
հետևորդները Հիսուս Քրիստոսի և Առաքյալների, որոնք Ավետարանական
ճշմարտությունները մատուցում էին երկրային իմաստությանը խորթ բնա-
կան արագությամբ, Ա դարի Հայրերը ջանացել են միմիայն հմարավորին

¹ Կող. Բ, 8:

² Ա. Կորնթ., Բ, 4—5:

չափ վեր հանել Ավետարանական վարդապետության ոգին, ուստի և արհամարհելով խոսքի արվեստի բոլոր միջոցները՝ զբաղվել են սոսկ Աստվածային Հայտնությամբ:

Սակայն, արդեն Բ դարում, երբ, մի կողմից՝ քրիստոնեական համայնք անդամագրված կրթված հեթանոսները նրանց սկսում են ծանոթացնել հունական փիլիսոփայության հետ, իսկ մյուս կողմից՝ հեթանոս փիլիսոփաների հարձակումների դեմ պայքարելու համար պահանջ է առաջանում փիլիսոփայական մտածողության ու գիտելիքների, ապա հենց այս ժամանակաշրջանում փիլիսոփայությունն իր կողմն է գրավում Եկեղեցու Հայրերի ուշադրությունը և թափանցում է նրանց ուսումնասիրությունների ոլորտը:

Ստորև, մեր մատակցված է ցույց տալ, թե փիլիսոփայության մկատմամբ ինչպիսի վերաբերմունք են ցուցաբերում Բ—Գ դարերի շատագույն հայրերը և ինչպես են հիմնավորում իրենց բռնած դիրքը:

Այս հարցում շատագույններին կարելի է բաժանել, հիմնականում, երկու խմբի: Առաջին խումբը, որ առավել հանդուրժողական է տրամադրված հեթանոսական փիլիսոփայության մկատմամբ, երկրորդ խումբը, որը գրեթե բացարձակապես մերժում է այն:

Վերջին խմբի ակնառու ներկայացուցիչներն են Տերտուլիանոսը, Առնոբիոսը, Լակտանտիոսը:

Փիլիսոփայությունը ժառող Հայրերի կարծիքով, ճշմարտության հիմնական և միակ աղբյուրը միմիայն Աստվածային Հայտնությունն է և նրանից դուրս չկա ոչ մի ճշմարտություն: Աստվածային Հայտնության լույսով չլուսավորված միտքը ոչ մի կերպ չի կարող հասնել ճշմարտության ճանաչմանը, այն մթազմած է և կույր, ոչինչ չի հասկանում, ոչինչ չգիտի և, մոլորակ, չի տեսնում այն, ինչը գտնվում է իր աչքերի առջև³:

Նվաստացնելով փիլիսոփայությունը՝ Տերտուլիանոսը և Լակտանտիոսը ոչ միայն չեն ցանկանում ընդհանուր եզրեր գտնել վերջինիս և Հայտնության միջև, այլև, ընդհակառակը, բացարձակապես ժխտում են նրանց միջև որևէ կապի առկայությունը:

«Ի՞նչ կապ կա Աթենքի և Երուսաղեմի միջև:

Ի՞նչ ընդհանուր բան՝ Եկեղեցու և Ակադեմիայի միջև:

Ի՞նչ առնչություն՝ քրիստոնյաների և հեթանոսների միջև:

Հիսուս Քրիստոսից և նրա Ավետարանից հետո մենք պետք չունենք ոչ մի լուսավորության և ուսումնասիրության»⁴:

Տերտուլիանոսի կարծիքով քրիստոնյաների համար փիլիսոփայությամբ զբաղվելը ոչ միայն ամենևին անօգուտ է, այլև՝ վտանգավոր: Այն պետք է մերժել և, ըստ Սաքայի պատվիրանի (Կող., Բ, 8), հեռու մնալ նրանից⁵:

Թեև Եկեղեցու մյուս՝ հատկապես հույն հայրերը ավելի բարյացակամորեն ու զիջողաբար էին տրամադրված փիլիսոփայության մկատմամբ, այնուամենայնիվ, նրանց մոտ ևս երբեմն-երբեմն հանդիպում են ոչ շահեկան կարծիքներ փիլիսոփայության վերաբերյալ: Նույնիսկ Կղեսմես Ալեքսանդրացին՝ փիլիսոփայության ջերմ պաշտպանը, մի տեղ այն կոչում է

³ Առնոբիոս—Ընդդեմ հեթանոսների, գիրք Ա, Գլ. 27:

⁴ Տերտուլիանոս—Ընդդիմություն ընդդեմ հեթանոսների, Գլ. 7:

⁵ Ամդ:

«վարպետ կեղծիքի ու խարդախության, որը կեղծաբար իր վրա է կրում ճշմարտության օրինակի անուն»⁶:

Վաղ քրիստոնեական եկեղեցու Հայրերը փիլիսոփայության նկատմամբ իրենց բացասական վերաբերմունքը պատճառաբանում են՝ հիմնավորելով, որ փիլիսոփայությունը կեղծ և սնանկ ուսմունք է, և իրենցից ոչինչ չի ներկայացնում թե տեսական և թե գործնական առումով: Ապացուցելու համար փիլիսոփայության սնանկությունը, քրիստոնյա հեղինակները առաջին հերթին վեր են հանում տարբեր փիլիսոփայական դպրոցների տրամաբանական հակասությունները: Ժխտման այս սկզբունքը որդեգրել են գրեթե բոլոր ջատագով հայրերը, ինչպես, օրինակ՝ Տատիանոսը, Թեոփիլեսը, Մինուկիոս Ֆելիքսը, Լակտանտիոսը:

«Դու հետևում ես Պլատոնի ուսմունքին և, ահա, էպիկուրյան սոփեստը բացահայտորեն ծառանում է քո դեմ: Դարձյալ, դու ուզում ես հետևել Արիստոտելին և, քեզ հանդիմանում է Դեմոկրիտի հետևորդներից մեկը»⁷:

Իրար հերքող փիլիսոփայական ուսմունքները հատկապես սուր ծաղրի է ենթարկում Հերմիասը.

«...Փիլիսոփաները շարադրելով իրենց ուսմունքները, իրար միջև անհամաձայն են թե խոսքով, թե գաղափարներով: Այսպես, Արանցից ոմանք մարդու հոգին համարում են հուր, ինչպես Դեմոկրիտը. ոմանք՝ օդ, ինչպես ստոիկները. ուրիշները՝ շարժում, ինչպես Հերակլիդեսը. ոմանք՝ գոլորշի, ոմանք՝ աստղերից բխող զորություն. ոմանք այն համարում են շարժման զորությամբ օժտված թիվ՝ ինչպես Պյութագորասը... Որքա՜ն կարծիքներ կան այս առարկայի շուրջ: Որքա՜ն դատողություններ են անում փիլիսոփաներն ու սոփեստները, որոնք ավելի շատ իրար միջև վիճում են, քան թե գտնում ճշմարտությունը:

Թող որ Արանք անհամաձայն են իրար միջև հոգու հարցում, բայց գոնե թող իրար հետ համաձայն ուսուցանեն այլ առարկաների մասին: Մինչդեռ, Արանցից մեկը հաճույքը համարում է հոգու բարիք, մեկ ուրիշը՝ չարիք, իսկ այլ մեկը՝ չարիքի և բարիքի միջև մի բան: Այնուհետև, ոմանք ասում են, որ հոգու բնությունն անմահ է, ուրիշները՝ որ մահկանացու է, ոմանք էլ՝ որ այն գոյատևում է կարճ ժամանակով... Ինչպե՞ս կոչել այս կարծիքները: Գուցե ցնո՞րք, թե՞ հիմարություն, կամ՝ անմտություն, կամ՝ անհեթեթություն, կամ էլ՝ այս բոլորը միասին: Եթե Արանք որևէ ճշմարտություն են գրել, ապա թող որ միանան, մտածեն, կամ՝ խոսեն իրար միջև համաձայն. այդ դեպքում ես ևս Արանց կհամաձայնեմ: Բայց, երբ Արանք, այսպես ասած բզկտում են հոգին, այն վերածում են մեկը այսպիսի, մյուսը՝ մի այլ էության, այն ենթարկում են զանազան նյութական փոխարկումների, խոստովանվում են՝ այդպիսի գոյափոխումներն իմ մեջ հակակրանք է ծնում:

Եթե փիլիսոփաներն այսպես տարաձայնում են մարդկային հոգու հարցում, առավել ևս Արանք չէին կարող որևէ ճշմարտություն ասել աստվածների կամ աշխարհի մասին: ...Նրանք ի վիճակի չլինելով ճանաչելու իրենց սեփական հոգին, ուսումնասիրում են աստվածնե-

⁶ Կղենես Ալեքսանդրացի—Ստրոմատներ, գիրք Ա:

⁷ Տատիանոս, Օգոստինոս:

րի բնությունը և, չճանաչելով սեփական մարմինը՝ ջանում են ճանաչել աշխարհի էությունը...»⁸:

Սուր բնադաստության ենթարկելով փիլիսոփայական տարբեր դրպրոցների հակասությունները, կամ՝ գոնե, բացահայտելով փիլիսոփաների տարաձայնությունները աշխարհի, աստվածության և մարդու մասին հարցերում, ջատագովները եզրակացնում են, որ փիլիսոփայությունը լինելով կեղծ ու սնանկ գիտություն, ոչ միայն անկարող է մարդկությանը ցույց տալ փրկության ուղին, այլև անգոր է մարդկանց սովորեցնելու ամենաէական ու անհրաժեշտ ճշմարտությունները: Ըստ այդմ, քրիստոնյա հայրերը իրենց ժամանակակիցներին ջանում են համոզել, որ անհրաժեշտ է դիմել առավել վստահելի առաջնորդների, այսինքն՝ մարգարեներին և առաքյալներին, ովքեր ոչ միայն միաբան են իրար միջև, այլև՝ ուսուցանում են Սուրբ Հոգով ներշնչված:

«Օրենքի պատվիրած արդարության վերաբերյալ ևս իրար համաձայն են թե մարգարեների և թե Ավետարանիչների խոսքերը, քանզի նրանք բոլորն էլ խոսել են միայն Աստուծո Հոգով ներշնչված: ...Ուստի, ավելի լավ է լինել Աստուծո Օրենքի աշակերտը, ինչպես խոստովանել է նաև ինքը՝ Պատուհը, որ հնարավոր չէ այլ կերպ ճանաչել ճշմարտությունը, եթե Աստված չուսուցանի օրենքի միջոցով»:

Ապացուցելով հեթանոսական փիլիսոփայության տեսական սնանկությունը, քրիստոնյա հեղինակներն անցնում են փիլիսոփայության գործնական-բարոյական նշանակության բնադաստությանը:

Փիլիսոփայական ուսմունքները ինչպես տեսականորեն, այնպես էլ գործնականորեն անկարող եղան բարեփոխելու մարդկության բարոյականությունը,—հաստատում են նրանք,—որովհետև հիմքեր չունեն, որոնք կարող էին իրենց նկատմամբ վստահություն ներշնչել: Ավելին, նրանք ոչ միայն անգոր եղան բարձրացնելու մարդկության բարոյական մակարդակը, այլ նույնիսկ իրենք, իրենց բարոյական ընթացքով, վատ ազդեցություն ներգործեցին: Նկարագրելով առանձին փիլիսոփաների բարոյական կերպարները, նրանց ուսմունքների բարոյական սկզբունքները, ջատագով հայրերը վերջիններիս մեղադրում են բնական բարոյականության խեղաթյուրման մեջ, նրանց համարելով ամբարիշտ, իսկ նրանց առաքնությունները՝ կեղծ: «...Դիողենեսը, որ պարծենում էր իր տակառով և ժուժկալությամբ՝ հում պոլիպ էր ցանում և, ախտահարված ներքին հիվանդությամբ՝ մեռավ որպես անժուժկալության զոհ: Արիստիպպոսը, որը շրջում էր ծիրանիով, իր համոզմունքների համաձայն անառակ կյանք էր վարում: Պատոն փիլիսոփային Դիոնիսիոսը վաճառեց որկրամոլության պատճառով: Արիստոտելը, որը անողջամտորեն սահմանների մեջ դրեց նախախնամությունը և երջանկությունը սահմանափակեց այն առարկաներով, որոնք իրեն հաճելի էին, հակառակ դաստիարակի իր պարտքին՝ չափազանց շատ էր հաճոյանում Ալեքսանդրին: ...Ինձ համար ծիծաղելի են նաև՝ նրա ուսմունքի պսօրվա հետևորդները: Ըստ Արիստոտելի ուսմունքի չեն կարող երջանիկ լինել նրանք, ովքեր չունեն ոչ գեղեցկություն, ոչ հարստություն, ոչ մարմնական առողջություն, ոչ ազնվական ծագում: Եվ այսպիսի

⁸ Հերմիաս—Հեթանոս փիլիսոփաների ծաղրումը, Գլ. 1, 2, 3:

⁹ Քեոփիլես Անտիոքացի—Առ Ավտոլիկոս, գիրք Գ, 12, 17:

մարդիկ համարվում են փիլիսոփա... Իսկ Կրեակենտոսը, որը բույն էր դրել մեծ քաղաքում, բոլորին գերազանցում էր արվամոլության մեջ և չափազանց անըմաթասեր էր: Մահն այդ արհամարհողը, այնպես էր վախենում նրանից, որ ջանում էր մահվան մատնել Հուստինոսին նրա համար, որ նա ճշմարտություն քարոզելով՝ փիլիսոփաներին մերկացնում էր հեշտասիրության և գեղմարարության մե»¹⁰:

Սակայն չնայած փիլիսոփայության վերաբերյալ վերը շարադրած բոլոր անբարենպաստ կարծիքների, քրիստոնյա հեղինակներից շատերը փիլիսոփայության մեջ նկատել են գնահատելի շատ կողմեր և ընդունելի արժանիքներ:

«Հելլեններին իրավունք չունեն դատապարտելու նրանք, ովքեր նրանց ուսմունքներում բացի մերկ խոսքերից ուրիշ ոչինչ չեն տեսնում և չեն հերթափանցում սույն ուսմունքների խորքը»¹¹:

Անաչառությամբ մանրագնիմ ուսումնասիրության ենթարկելով հեթանոսական փիլիսոփայության ուսմունքները, ճշմարիտը գատելով կեղծից, նրանք համոզվել են, որ փիլիսոփայությունը սոսկ մոլորություններ չէ բովանդակում իր մեջ, և որ մոլորությունների միջև կան ճշմարտություններ:

Լակտանտիոսը՝ փիլիսոփայության ամենախիստ ընդդիմադիրներից մեկը, փիլիսոփայական տարբեր ուսմունքների մանրակրկիտ քննությունից հետո խոստովանում է.

«Դժվար չէ նկատել, որ գրեթե չկա ոչ մի ճշմարտություն, որի մասին չտարածայնեն փիլիսոփաները ... Եթե մեկը մտադրվի ի մի հավաքելու բոլոր փիլիսոփայական աղանդներով մեկ ցիրուցան եղած ճշմարտությունները և նրանցից կազմելու մեկ ամբողջական ուսմունք, նա հեռու չի լինի իմ կարծիքից: ... Այսպիսով, պարզ է, որ մեր կրոնում չկա ոչ մի ճշմարտություն, ոչ մի խորհուրդ, որոնք մասամբ բացահայտված կամ շոշափված չլինեին փիլիսոփաների կողմից: Սակայն, նրանք չեն կարողացել իրենց բացահայտած ճշմարտությունները պահպանել, քանզի անկարող են եղել նրանցից կազմել մեկ ամբողջական մարմին»¹²:

Լակտանտիոսի այս կարծիքը գործնականորեն հաստատում է Մինուկիոս Ֆելիքսը: Նա, քրիստոնեության առաջնակարգ սկզբունքը՝ մեկ Աստուծո գոյությունը ապացուցելու համար վկայակոչում է անտիկ փիլիսոփաներին՝ վերջում եզրակացնելով.

«Ես վեր հանեցի գրեթե բոլոր նշանավոր փիլիսոփաների կարծիքները. նրանք բոլորն էլ թեև տարբեր անուններ են տալիս, սակայն ընդունում են, որ կա մեկ Աստված: Կարելի է կարծել, թե կամ այսօր քրիստոնյաները փիլիսոփա են, կամ՝ անցյալի փիլիսոփաները քրիստոնյա են եղել»¹³:

Ինչպե՞ս կարելի է բացատրել այս ընդհանրությունները:

Վաղ քրիստոնեական եկեղեցու Հայրերը այս կարևոր խնդրի տարբեր լուծումներ են առաջ քաշում:

Տերտուլիանոսն այս փաստը, իմա քրիստոնեական վարդապետության և հեթանոսական փիլիսոփայության միջև եղած համաձայնություն-

¹⁰ Տափանոս—Ընդդեմ հույների, Գլ. 2, 5:

¹¹ Ադենես Ալեքսանդրացի—Ստրոմատներ, գիրք Ա, 2:

¹² Այսիքն՝ այդ ուսմունքը նման կլինի քրիստոնեական վարդապետությանը:

¹³ Լակտանտիոս—Աստվածային ուսմունքներ, գիրք Է, 7:

ները, պատճառաբանում է բոլոր մարդկանց համար ներհատուկ բնական բնագրի առկայությամբ, որը և պայմանավորում է նրանց միջև եղած ընդհանրությունները՝ որոշ ճշմարտություններում:

«Բնական բնագրը, որը ներհատուկ է բոլոր մարդկանց համար, փիլիսոփաներին ևս հնարավորություն է տվել իրենց շրջապատող անգիտության ու մոլորության խավարի մեջ տեսնելու ճշմարտության որոշ առկածումներ»¹⁴:

Նույն կարծիքն է արտահայտում նաև Աթենագորաբար:

Խոսելով Աստուծո մի-ության մասին, նա ասում է.

«Պոետները և փիլիսոփաները այս, ինչպես և մյուս հարցերը, կռահելով շոշափել են ըստ իրենց և Աստվածային Հոգու հարազատության»¹⁵:

Քրիստոնեական վարդապետության և հեթանոսական փիլիսոփայության միջև եղած որոշ ընդհանրությունները քրիստոնյա հեղինակները բացատրում են նաև Աստվածային Նախախնամության ներգործությամբ: Հեթանոսական աշխարհի մեծ մտածողները, — ասում են նրանք, — գտնվել են Աստվածային Նախախնամության ներգործության ներքո, որի միջոցով էլ նրանց հայտնվել են մի շարք կրոնաբարոյական ճշմարտություններ: Կղեմես Ալեքսանդրացին հայտնում է, որ փիլիսոփայությունը պետք է համարել Աստվածային Նախախնամության գործ, քանզի այն իր մեջ բովանդակում է շատ ճշմարտություններ, ուստի և չի կարող լինել չարի ծնունդ:

«Ստրոմատների բոլոր գրքերում ևս ցույց կտամ, որ չարն ունի չար բնություն և չի կարող որևէ բարիքի պատճառ ... և, որը փիլիսոփայությունը ևս, որոշ իմաստով, Աստվածային Նախախնամության գործ է»¹⁶:

Սակայն, վերոհիշյալ բոլոր դատողությունները չէին կարող բավարար չափով բացատրել քրիստոնեական վարդապետության և փիլիսոփայական ուսմունքների միջև եղած ընդհանրությունների պատճառները: Ուստի, քրիստոնյա հեղինակները դիմում են (և ամենից հաճախ) բացատրության մեկ այլ միջոցի, իմա առաջ են քաշում գրագողության վարկածը: Նրանք հեթանոս պոետներին և փիլիսոփաներին մեղադրում են նրանում, որ վերջիններս իրենց ուսմունքներում եղած բոլոր ճշմարտությունները վերցրել են հրեական գրքերից:

«Պատռնը ևս, ասելով, «որ մեղավորությունը ընտրող մարդու մեջ է, այլ ոչ թե Աստված է մեղավոր», այն փոխառել է Մովսեսն մարգարեից, քանզի Մովսեսն ավելի հին է բոլոր հույն գրողներից: Եվ, առհասարակ այն, ինչ որ փիլիսոփաները և պոետները ասել են հոգու անմահության, հետմահու պատիժների, երկնային մտահայեցության և նման այլ բաների մասին, օգտվել են մարգարեներից, քանզի նրանք միայն նրանց միջոցով էին կարող այս ամենն ըմբռնել ու շարադրել»¹⁷:

Հուստինոս Վկայի սանը՝ Տատիանոսը ևս համոզված է եղել, որ փիլիսոփաները շատ ճշմարտություններ վերցրել են Մովսիսական գրքերից և այլ մարգարեություններից:

¹⁴ Մինուկիոս Ժելիբս—Օկտավիոս, Գլ. Ի, 1: Տես նաև՝ Գլ. ԺԹ:

¹⁵ Աթենագորաս—Միջնորդություն քրիստոնյաների համար, Գլ. 7:

¹⁶ Կղեմես Ալեքսանդրացի—Ստրոմատներ, գիրք Ա, 1:

¹⁷ Հուստինոս Վկա—11 Չառապությունում, Գլ. 40:

«Եվ քանզի Մովսեսն ըստ ժամանակի ավելի հին է, ապա նրան պետք է ավելի մեծ հավատ ընծայել, քան հեղինակներին, որոնք չխոստովանելով՝ նրանից են փոխառել իրենց ուսմունքները. քանի որ նրանց սոփեստներից շատերը հետաքրքրությունից դրդված, ծանոթանալով Մովսեսի և նրա նման այլ փիլիսոփաների գրվածքներին, ջանացել են կերպարանափոխել նրանց ուսմունքները. նախ՝ այն պատճառով, որ ուրիշները կարծեն, թե իրենք ասում են իրենցը, ապա, նրա համար, որ այն, ինչ որ իրենք չէին հասկանում, ծածկելին խոսքային ծածկությունով՝ ճշմարտությանը տալով առասպելի ձև»¹⁸:

Նույն միտքն է արտահայտում նաև Թեոփիլես Անտիոքացին: Դիմելով հեթանոսներին, նա ասում է.

«Այսպիսով, ձեր պոետները ևս կանխատել են, որ Աստված պիտի դատի անարդար երդումը և բոլոր այլ հանցանքները. ավելին, նրանք կամա թե ակամա, համաձայն մարգարեներին խոսել են նաև աշխարհի հրկիզման մասին, միայն թե ապրելով նրանցից ավելի ուշ, այս ամենը գողացել են Օրենքից ու Մարգարեներից»¹⁹:

Որ խնդրո առարկա կարծիքը լիովին կիսել են նաև հնագույն լատին ջատագովները, պարզորոշ երևում է Մինուկիոս Ֆելիքսի հետևյալ խոսքերից.

«Տեսնո՞ւմ ես, որ փիլիսոփաները ևս դատում են ճիշտ այնպես, ինչպես և մենք. միայն, ոչ թե մենք ենք հետևում նրանց, այլ նրանք են հետևում աստվածաշունչ մարգարեություններում ճշմարել ճշմարտության սովերը, սակայն խեղաթյուրել են այն»²⁰:

Ինչևէ, բոլոր վերը բերված կարծիքներից, իրենց ողջ բազմազանությանը հանդերձ, պարզորոշ երևում է, որ վաղ քրիստոնեական եկեղեցու Հայրերը բացարձակապես չեն մերժել հեթանոսական փիլիսոփայությունը և, ավելին, քրիստոնեական վարդապետության և փիլիսոփայական ուսմունքների միջև, թեև տարբեր մոտեցումներով, գտնում են ընդհանրություններ և շփման եզրեր: Այսպիսով, ինքնաբերաբար, տեղի է ունենում Աստվածային Հայտնության և փիլիսոփայական գիտության մերձեցում, որն էլ իր հերթին պատճառ է դառնում մեկ այլ հարցի ծագման. արդյո՞ք հեթանոսական փիլիսոփայությունը քրիստոնեության համար չունի որևէ նշանակություն, ինչպես Հին Կտակարանային Հայտնությունը: Ի պատասխան այս հարցին, Կղեմես Ալեքսանդրացին հայտնում է, որ փիլիսոփաները հեղինակների փրկության համար նույն նշանակությունն ունեն, ինչպես մարգարեները՝ հրեաների համար.

«Քանզի ինչպես հրեաների փրկության համար Աստված հաճեց ուղարկել մարգարեներին, այդպես էլ հեղինակներից Նա ընտրեց առաքինի մարդկանց և նրանց առանձնացնելով տգետ ամբոխից՝ մարգարե կարգեց իրենց ժողովրդի համար, որքանով որ նրանք ընդունակ էին Աստուծո այդ շնորհներն ընդունելու»²¹:

Այստեղից պահանջվում էր մեկ քալ նաևաչելու համար, որ փիլիսոփայությունը հեղինակների համար նույն նախապատրաստական նշանակու-

¹⁸ Տառիմոս—Ընդդեմ հույների, Գլ. 40:

¹⁹ Թեոփիլես—Առ Ավտոլիկոս, գիրք Բ, 37:

²⁰ Մինուկիոս Ֆելիքս—Օկտավիոս, Գլ. 1, Գ, 5:

²¹ Կղեմես Ալեքսանդրացի—Ստրոմատներ, գիրք 2, 5: Հմմտ.: Հուստինոս Վկա—Ա. Զատագովություն, 46, Բ Զատագովություն, 13:

թյունն է ունեցել, ինչպես Հին Կտակարանը՝ հրեաների համար:

«Փիլիսոփայությունը հեղինակներին շնորհվել է իբրև յուրատեսակ և իրենց առավել պատշաճ մի կտակարան, իբրև նախապատրաստական հիմք, որի վրա պետք է կառուցվեր ու բարձրանար քրիստոնեական փիլիսոփայության շենքը: ...փիլիսոփայությունը նախապատրաստում է, ղեկավարում է, իսկ կատարելությունն ստանում է Քրիստոսից»²²:

Ընդունելով և համոզվելով, որ փիլիսոփայությունը Հին Կտակարանային Հայտնությունից ոչ պակաս դեր ու նշանակություն ունի փրկության համար, քրիստոնյա հեղինակները ժամանակի ընթացքում այն սկսեցին նկատել իբրև օգտակար և պիտանի առարկա քրիստոնյաների համար:

«Փիլիսոփայությունն ինքնին ոչ մի կործանարար ազդեցություն չի գործում մարդկային կյանքի վրա և նա չէ պատճառը կեղծ գաղափարների ու չար գործերի, ինչպես զրպարտում են նրան շատերը. այլ նա ճշմարիտ ուսմունքի ակնհայտ ու մարմնացյալ նախատիպ է. շնորհ, որ հեղինակներին տրված է Աստծուց: Նա մեզ հավատքից էլ չի շեղում, ...այլ, ընդհակառակը, փիլիսոփայությունը մեզ համար պաշտպանության ամրակոտ պատվար է և դաշնակից, որի հետ միասին հիմնավորում ենք մեր հավատքը»²³:

Այսպիսով, հեթանոսական փիլիսոփայությունը արդարացվում է և ճանաչում է գտնում քրիստոնյաների կողմից: Տեղի է ունենում քրիստոնեական վարդապետության և փիլիսոփայական ուսմունքների մերձեցում, որն իր հերթին նպաստում է քրիստոնեական գիտական մտքի զարգացմանը: Հետևանք սրան, ստեղծվում է փիլիսոփայա-աստվածաբանական դպրոցներ, որտեղ դրվում են քրիստոնեական վարդապետության սխառեմատիկ ուսումնասիրության և ուսման հիմքերը: Քրիստոնյա գիտնականների կողմից հեթանոսական փիլիսոփայությունից փոխառնված գիտական միջոցները օգտագործվում են քրիստոնեական դոգմաների բացահայտման և համակարգման համար: Եթե քրիստոնեության առաջին ջատագույնները ջանում էին քրիստոնեական որոշ դոգմաները հիմնավորել փիլիսոփայական ապացույցներով և հաճախ դրանց պաշտպանության համար վկայակոչում էին անտիկ հեթանոս հեղինակներին, ապա այս շրջանի վերջում, հատկապես Աղեքսանդրյան Հայրերը, «փիլիսոփայությունը դաշնակից ունենալով», քրիստոնեական սկզբունքների համակարգված շարադրման առաջին փորձերը կատարեցին, որը և սկիզբը հանդիսացավ աստվածաբանական գիտության: Սակայն, հարկ է նշել, որ այստեղ ոչ թե փիլիսոփայությունն է ստեղծում դոգմաները, այլ քրիստոնեական միտքն է նրանում փնտրում իր համար համապատասխան ձևեր և արտահայտչամիջոցներ:

²² Կղեմես Ալեքսանդրացի—Ստրոմատներ, գիրք 2, 8 և գիրք Ա, 5:

²³ Կղեմես Ալեքսանդրացի—Ստրոմատներ, գիրք Ա, 2:

ՀԱՎԱՍՏԻՆ ԵՎ ՀԱՎԱՆԱԿԱՆԸ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ
ԿՅԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ա.

Համեմատաբար քիչ են Գրիգոր Նարեկացու մասին կենսագրական տեղեկությունները: Դրանք կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու աղբյուրների՝ մատենագրական և բանահյուսական: Մատենագրական տեղեկություններից ամենից առաջ կարևոր են Նարեկացու վկայությունները: Թեև շատ սուղ, բայց առանձին տեղեկություններ կան նաև մի քանի մատենագիրների և գրիչների հիշատակարաններում: Նարեկացին ինքնակենսագրություն չի թողել: Ժամանակակիցներից որևէ մեկն էլ չի ավանդել գոնե նրա համառոտ կենսագրությունը:

Հայ ժողովուրդը Նարեկացու մասին հյուսել է մի շարք ավանդություններ, զրույցներ, երգեր¹: Թեև դրանք հիմնականում ունեն հրաշալիատում բնույթ, բայց այդ «ավանդություններն ու զրույցները,—ինչպես գրել է Արամ Ղանալանյանը,—գերծ չեն նաև պատմական առաղծից»², և ժողովուրդը հավատարիմ մնալով դարաշրջանի ոգուն՝ «նրան դարձրել է սեփական նվիրական հույզերի ու ապրումների մարմնացումը, իր երազանքների ու ակնկալությունների իրականացնողը, նրա միջոցով մերկացրել ու դատապարտել է չարիքն ու անարդարությունը, հաստատել ու փառաբանել բարին ու արդարը»³:

Բանահյուսական այդ աղբյուրները ժողովրդական հիշողության ուրույն վավերականներ են Նարեկացու մասին: Առանձին կետեր կարող են շրփման եզրեր ունենալ պատմական փաստերի հետ: Դրանցից կարելի է արտածել ինչ-որ հավանական, բայց ոչ երբեք հավաստի կենսագրություն:

¹ Տես Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. 9861, էջ 3ա—22բ: Տես նաև՝ Ա. Ղանալանյան, Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ 306—320:

² Ա. Ղանալանյան, Ավանդապատում, էջ ԺԽԱ:

³ Նույն տեղում, էջ ԺԽԴ:

Նարեկացու վարքը, որ նախապես ստեղծվել է մատենագրական տվյալների հիման վրա, հետագայում ընդարձակվել է ժողովրդական ավանդությունների հաշվին՝ հավաստին լրացնելով հավանականով: Դա միանգամայն հարկ էր վարքագրության ավանդույթին:

Նարեկացու մասին առաջին սեղմ ակնարկը գրել է նշանավոր մատենագիր և հասարակական-եկեղեցական գործիչ Ներսես Լամբրոնացին (1153—1198): Ակնարկը Լամբրոնացու ինքնագիրն է՝ գրված 1173 թվին և վերնագրված է այսպես. «Վարք սրբոյ առնն Աստուծոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ»⁴: Հետաքրքիր է, որ այս պարզ վերնագիրը աստիճանաբար ընդունել է միջնադարի համար պատշաճ տարազ. «Վարք երանելոյն սրբոյ առն Աստուծոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ, զոր արարեալ է սուրբ արքեպիսկոպոսին տէր Ներսէսի՝ առաջնորդի սուրբ ուխտիս Սկնուայի»⁵:

Ի՞նչ կարելի է ասել այս վարքի մասին: 1-ին, Լամբրոնացին իր տվյալները քաղել է Նարեկացու մի քանի գործերի և, առաջին հերթին, Ապարանից Խաչի պատմության հիշատակարանից: 2-րդ, նա իմացել է, որ Ամանիա Նարեկացին եղել է Նարեկավանքի առաջնորդը և Նարեկացու մոր հորեղբայրը: Այլ կերպ ասած՝ մոր կողմից Նարեկացու պապեղբայրը: 3-րդ, Գրիգոր է Նովհաննես Նարեկացի եղբայրները սմվել, դաստիարակվել և կրթություն են ստացել Նարեկավանքում: 4-րդ, Գրիգոր Նարեկացին գրել է Մատյան ողբերգության երկը՝ բաղկացած 95 գլխից, գրել է նաև ներբողներ, մեկնություն և այլն: 5-րդ, Գրիգոր Նարեկացին ապրել և ստեղծագործել է Նարեկավանքում, բյուզանդական Վասիլ (976—1025) և Կոստանդին (976—1028) եղբայրների կաշարության ժամանակ: 6-րդ, Հովհաննես Նարեկացին եղել է Գրիգոր Նարեկացու անդրանիկ եղբայրը:

Լամբրոնացին թույլ է տվել նաև ժամանակագրական անճշտություններ: Ըստ նրա՝ Նարեկացին ապրել է Վահան Սյունեցի կաթողիկոսի (966—969) և Վասպուրականի թագավոր Սենեքերիմ Արծրունու (1003—1021) ժամանակ: Կաթողիկոսն ու թագավորը ժամանակակիցներ չեն, ինչպես պարզված է բանասիրության մեջ⁶: Լամբրոնացին սխալվել է նաև, գրելով, թե Հովհաննեսը վախճանված է եղել, և Նարեկացին Մատյանը գրել է նրա մահից հետո: Մինչդեռ Մատյանի հիշատակարանում Նարեկացին խոսում է Հովհաննեսի մասին, նշելով, որ ինքը Մատյանը գրել է նրա գործակցությամբ: Չնայած այս վրիպումներին, Լամբրոնացու երախայրիքն ունի ուրույն արժեք: Նախ՝ նա ցանկացել է սրտի խոսք ասել Նարեկացու մասին, որը միշտ էլ բարձրագույն հեղինակություն մնաց նրա համար և ապա՝ հետագայում ոչ մի կենսագիր չի շրջանցել այդ վարքը և, վերջապես, Լամբրոնացին հետաքրքրություն է հարուցել գրելու պատմական նշանավոր ան-

⁴ Մատենադարան, ձեռ. 1568, էջ 119ա—բ: Տես նաև՝ Գրիգոր Նարեկացի, Մատենադարանի տպագրության, աշխատասիրությամբ Պ. Մ. Խաչատրյանի և Ա. Ա. Դազինյանի, Երևան, 1985, էջ 170:

⁵ Մատենադարան, ձեռ. 5135, էջ 259բ:

⁶ 1190 թ. Սամվել Սկնուացին, ընդօրինակելով Ներսես Լամբրոնացու «Մեկնություն սաղմոսաց» երկը, հեղինակի մասին գրել է այսպես. «Փոքր ինչ թողի ձեզ զպատմություն կենաց սորին ընթացից, զի մի մնացել տարակույս յառաջել ժամանակին սորին քրննողի ովն և ուստն և զհարդն, որպես և մեք այսար ունիմք զբազում հարց մերոց և վարդապետաց Հայոց, ալսիկքն՝ զԴավիթ Ներգինեցի և զԳրիգոր Նարեկեցի և զՄովսես Խորենացի և զայլս, որոց ի քանիցն պարարտութենէ զուարճանամք և զհարդ կենաց և վարքն զառիարակելով գիտել՝ ոչ ունիմք և ոչ մի բան վասն երանելեացն պատմութիւն» (Գ. Հովսեփյան, Հիշատակարանք ձեռագրաց, հ. Ա, Անթիլիաս, 951, պոմակ 549):

ձերի վարքերը⁶: Այս վարքից է ծագում մեկ այլ խմբագրություն, որի հնագույն օրինակը հայտնի է 1286 թվականին գրված ձեռագրից (Մատենադարան, ձեռ. 5135, էջ 259բ—261բ): Այստեղ հայտնի փաստերին ավելացվել է մեկ փաստ ևս՝ Նարեկացու հոր՝ Խոսրով Անձևացու անունը: Փորձ է արվել նաև գնահատության խոսք ասելու Մատյանի նշանակության մասին:

Փոփոխություններ կատարվել են նաև վարքի հայտնավորքային տարբերակների մեջ⁷: Նշված է Նարեկացու մահվան տարեթիվը՝ 1003: Օգտագործված են ֆողովրդական ավանդություններ, պատմական փաստեր, որոնցից կարևոր է Սենեքերիմ Արծրունու կողմից Վասպուրականը բյուզանդական Վասիլ Բ կայսրին տալու և փոխարենը Սեբաստիան ստանալու մասին փաստը և այլն: Վարքի վերջնական խմբագրությունը պատկանում է Հարություն Ավգերյանի (1774—1854) գրչին⁸: Գրականության պատմության մեջ Նարեկացու կենսագրությունը գրված է այս աղբյուրների օգտագործմամբ:

Հայտնի չէ Նարեկացու ծննդյան ստույգ տարեթիվը: Այդ տարեթիվն ընկնում է 940—951 թվերի միջև: Բացառություն է կազմում Հակոբ Նալյանի կարծիքը, որը կարելի էր թյուրիմացություն համարել, եթե համոզմունք չլիներ նրա համար: Ըստ Նալյանի՝ «ծնաւ սուրբն Գրիգոր ի ԴՃԼԵ (986) թուականիս Հայոց, ի ժամանակս Վասլի և Կոստանդէան», այս և «որոյ ամբ կենաց հասակին՝ հաւասար Փրկչին մերոյ ամաց ԼԳ (33) յարդարեցան»⁹:

Քննական մոտեցման առաջին փորձն արել է Միքայել Չամչյանը: Ըստ նրա՝ Նարեկացին «ծնաւ ի թոին Հայոց իբր Ն (400) այսինքն է յամի տեառն 951»¹⁰: Նարեկացու ծննդյան այս թվականը Չամչյանը նշել է նաև Խոսրով Անձևացու մասին խոսելիս¹¹: Չամչյանը մերժում է Նալյանի վարկածը՝ իբր Նարեկացին մահացել է 33 տարեկան. «կեանք նորա տեւաց ոչ պակաս, քան զյիսուն ամ»¹²:

Գիտական ավելի ճիշտ մոտեցում ունի Գաբրիել Ավետիքյանը (1750—1827): Նա մերժում է 951 թվին Նարեկացին ծնված լինելու վարկածը¹³: Ըստ Ավետիքյանի՝ Նարեկացին պետք է ծնված լինի այդ թվականից առաջ: Որպես ապացույց՝ նա հենվում է Խոսրով Անձևացու Պատարագի խորհրդի մեկնության հիշատակարանի վրա, որը գրել է Գրիգոր Նարեկացին: Հայտնի չէ, թե Նարեկացին երբ է ընդօրինակել: Հիշատակարանում նա հայտնում է, որ իր հոր այդ մեկնության առաջին **գծագրությունը** արել է իր եղբայր Սահակը «ՅԼԹ թուականութեանս Հայոց», այսինքն՝ 950 թվին: Եվ որովհետև Անձևացին թե Պատարագի խորհրդի և թե Ժամակարգության մեկնությունները գրել է եպիսկոպոս դառնալուց հետո, նշանակում է՝ Գրիգորը պետք է ծնված լիներ այդ թվականից առաջ: Ուրեմն՝

⁷ «Գիրք որ կոչի Այսմատոք», Կ. Պոլիս, 1730, էջ ԳԾՂԳ—ԳԾՂԴ:

⁸ «Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց», հ. Ե, Վենետիկ, 1813, էջ 321—329:

⁹ Հ. Նալյան, Գիրք մեկնութեան աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ, Կ. Պոլիս, 1745, էջ 3:

¹⁰ Մ. Չամչյան, Պատմութիւն Հայոց, հ. Բ, Վենետիկ, 1785, էջ 852:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 839:

¹² Նույն տեղում, էջ 857:

¹³ «Նարեկ աղօթից. համառօտ և զգուշաոր լուծմամբք բացալայտեալ միանգամ և այլմ երկրորդ անգամ յաւելուածով, աշխատափրութեամբ նորին տեառն հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան աթոռակալ վարդապետի», Վենետիկ, 1827, էջ 543—544:

Նարեկացին մինչև 950 թիվը գեթ պետք է լիներ 6—7 տարեկան: Հետևաբար, ըստ Ավետիքյանի, նա պետք է ծնված լիներ 943—944 թվականներին:

Այնուհետև, գտնելով, որ Երգ երգոցի մեկնությունը Նարեկացին գրել է 977 թվին, իսկ Մատյանն ավարտել է 1002/1003 թթ., Ավետիքյանն ընդունում է, որ այդ ժամանակ, Մատյանն ավարտելու տարին, պետք է լիներ վաթսույն անց: Այս հաշվարկների համար հիմք է հանդիսացել այն փաստը, որ Նարեկացու հայրը 950 թ. արդեն եղել է եպիսկոպոս: Սա նշանակում է, որ ոչ միայն մինչ այդ պետք է ծնված լիներ Գրիգորը, որ Անձեվացու կրտսեր զավակն էր, այլև այն, որ Նարեկացու մայրը պետք է վախճանված լիներ: Անձեկացին եպիսկոպոս կարող էր դառնալ միայն կնոջ մահից հետո:

Արդ, ե՞րբ է եպիսկոպոս ձեռնադրվել Խոսրով Անձեկացին: Այս հարցին անդրադարձել է Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը¹⁴: Նա ապացուցում է, որ Անանիա Մոկացին, որը եպիսկոպոս է ձեռնադրվել Խոսրով Անձեկացուն, կաթողիկոս է դարձել 941 թվին: Եվ որովհետև Անձեկացին, ինչպես վկայում է Նարեկացին, 950 թ. արդեն եպիսկոպոս էր, հետևաբար, ըստ Տեր-Մկրտչյանի՝ Անձեկացու ձեռնադրությունն ընկնում է 941—949 թթ. միջև, իսկ Նարեկացու ծննդյան տարեթիվը 940—949 թթ. միջև¹⁵:

Մանուկ Աբեղյանն ընդունում է Տեր-Մկրտչյանի այս վարկածը: «940 թվից շատ առաջ չի կարելի դնել Գրիգորի ծնունդը,—գրում է Աբեղյանը,—որովհետև Ողբերգության մատյանի մեջ ինքն իրեն 1001—1003 թվականներին, թեպետ հասակն առած, բայց ծեր չի համարում»: Հետևաբար, ըստ Աբեղյանի Նարեկացին պետք է ծնված լինի, «940-ական թվականներին, ավելի շուտ՝ այդ թվականների երկրորդ հնգամյակին»¹⁶:

Մկրտիչ Մկրչյանը հետևում է Նարեկացու ծննդյան և մահվան ավանդական թվականներին. «Նարեկացին ծնվել է 951 թվականին, վախճանվել է 1003 թվականին»¹⁷: Մկրչյանին համոզիչ չեն թվում ոչ Տեր-Մկրտչյանի և ոչ էլ Աբեղյանի առաջարկած մոտավոր տարեթվերը: «Նախ՝ ըստ Օրմանյանի, Անանիան կաթողիկոս է դարձել ոչ թե 941 թվին, այլ 946 թվին,—գրում է նա,—այնուհետև՝ թեպետ 950 թվին գրված Պատարագի խորհրդի հիշատակարանում Խոսրովը եպիսկոպոս է հիշվում, բայց դա բոլորովին էլ չի ապացուցում, որ 950 թվին նա անպայման եպիսկոպոս էր, որովհետև հիշատակարանը 950 թվին չի գրված, այլ հետագայում, երբ Խոսրովը կարող էր արդեն եպիսկոպոս դարձած լինել»¹⁸:

Ծիշտ է, որ Մաղաթիա Օրմանյանը Անանիայի կաթողիկոսության տարիները դնում է 956—968 թթ.¹⁹: Բայց Օրմանյանը սխալվում է, և իրավացի է Գ. Տեր-Մկրտչյանը: Հայտնի է, որ Անանիա Մոկացին Խոսրով Անձեկացուն մեղադրել է աղանդավորության մեջ: Իր թղթերից մեկում նա գրել է. «Ի ՆԳ. (454) թուականիս և ԴԺ-ան (14) ամի մերոյ դիտապետութեանս յարեալ ուն յեպիսկոպոսաց մերոց Խոսրով անուն, որում հաւատացեալ էր

¹⁴ «Արարատ», 1897, էջ 92—93:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 92:

¹⁶ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ, Երևան 1968, էջ 576:

¹⁷ Մ. Մկրչյան, Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմը (տես Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան ողբերգության, գրաբարից թարգմանեց Մկրտիչ Խերանյան, Երևան, 1960), էջ Գ:

¹⁸ Մ. Մկրչյան, Գրիգոր Նարեկացի, Երևան, 1955, էջ 114:

¹⁹ Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, Ա. հատ., Գ գիրք, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 1085:

մեր մնա զվիճակն Անձնացեացն, այր համեստ և գիտնատր և պեօք ծերութեամբ զարգացեալ»²⁰: Պարզ է, որ 941 թ. Անանիան կաթողիկոս էր: Պարզ է, որ Անձնացին արդեն եպիսկոպոս էր: Մկրյանի առարկությունը կորցնում է իր ուժը:

Մկրյանի փաստարկը, թե Պատարագի խորհրդի մեկնությունը եթե անգամ գրվել է 950 թվին, ապա դա չի նշանակում, թե Անձնացին այդ թվին անպայման եպիսկոպոս էր, չի դիմանում քննադատության: Հավաստի է, որ Անձնացին այդ մեկնությունը գրել է եպիսկոպոս դառնալուց հետո և, ինչպես ինքն է ասում, գրել է եկեղեցու խախտված կարգերը վերականգնելու համար: «Համարձակեցայ առ այս յանդգնաբար ի հարկե,—գրում է Անձնացին,—ոչ զի անձին փառս ստացայ, այլ զի զեպիսկոպոսութիւն վիճակեցայ. և ի վիճակեալսն տգիտութիւն ի յովսէն վարկայ և բանի ամենայն ունեք զբովանդակ զայս ծանուցեալ՝ անհնարին գիտացի, պատշաճ համարեցայ ի գրի արկանել, զի թերևս այսպէս դիրին առ ուսանել արարից կամողաց»²¹:

Անձնացին չի ասել, թե երբ է եպիսկոպոս դարձել: Գրիգոր Նարեկացին գրում է, որ իր հայրը Պատարագի խորհրդի մեկնությունը գրել է 950 թ.: Ոչ մի հիմք չկա չհավատալու Նարեկացու այս վկայությանը: Սա ընդունելի է անվերապահորեն: Անվերապահ է նաև, որ Անձնացին այդ թվականից առաջ և Անանիա Մոկացին կաթողիկոս դառնալուց հետո, ձեռնադրված էր եպիսկոպոս: Այսպիսով, Գրիգոր Նարեկացու ծննդյան տարեթիվը տատանվում է 940—950 թթ. տասնամյակի միջև: Ըստ իս՝ հովանական մոտավոր տարեթիվը մնում է շուրջ 945 թվականը:

Հայտնի չէ նաև Նարեկացու ծննդավայրը: Հովանական է համարվում, որ նա ծնվել է Վասպուրական աշխարհի Ռշտունիք գավառի Նարեկ գյուղում: Ենթադրվում է, որ նա կարող էր ծնված լինել Անձնացյաց գավառում, որի եպիսկոպոսն էր հետագայում նրա հայրը՝ Խոսրով Անձնացին: Հավաստի է, որ Գրիգոր Նարեկացին վաղ մանկությունից իր անդրանիկ եղբայր Հովհաննեսի հետ ուսանել է Նարեկավանքում, որի հիմնադիրն ու առաջնորդն էր Անանիա Նարեկացին, ինչպես վերև ասվեց, Գրիգոր Նարեկացու մոր հորեղբայրը: Գրիգորն ավարտել է Նարեկավանքի դպրոցը, ձեռնադրվել նախ քահանա և ապա օծվել վարդապետ: Այստեղ էլ նա ծավալել է իր գրական գործունեությունը, զբաղվել մանկավարժությամբ, ինչպես նաև գրչությամբ:

Նարեկացին եղել է բազմաշնորհ անհատականություն: Նա ստացել է ժամանակի համար փայլուն կրթություն: «Հրաշալի էր և յատուածաբանական վարդապետութեան և յատենախօս քարոզութեան, պերճ և առատ բանիք և քաղցրաբուխ շրթամբք, նույն և յաջողակ ի գիր և զօրատր, որով զարմացուցանէր զմերձաորս և զհեռաորս, և քարոզեալ լինէր համբաւ սրբութեան և իմաստութեան նորա ընդ ամենայն աշխարհս Հայոց առաջի քազատրաց և կաթողիկոսաց ժամանակին»²², ասված է նրա վարքի խմբագրություններից մեկում: «Նարեկացին,—գրել է երաժշտագետ Նիկողոս

²⁰ «Արարատ», 1897, էջ 276:

²¹ «Խոսրովու Անձնացեաց եպիսկոպոսի Մեկնութիւն աղօթից պատարագին», Վենետիկ, 1869, էջ 66—67:

²² «Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց», Բ. Ե, էջ 322—323,

Թահմիզյանը,—իր տաղերը ինքն է հղացել որպես երաժշտական բանաստեղծական ստեղծագործություններ»²³:

Նարեկացին եղել է բուն ընթերցասեր: Ապարանից Խաչի պատմության հիշատակարանում նա խնդրում է Մովսես Ստեփանոս եպիսկոպոսին, որի պատվերով գրել էր այդ գործը՝ լրացնել թերին և աղոթել իր համար, որ «յարածամ դեգերիմ յընթերնույն, իսկ գործ՝ և ոչ փոքր ինչ ժամանակ սահմանեալ որոշեմ»²⁴: Նարեկացին աստվածաշնչական գրքերից շատերը թերևս իմացել է անգիր: Ընթերցել և խորամուխ է եղել հայրաբանական և փիլիսոփայական գրականության մեջ: Հայ մատենագրությունը գիտեր Կորյունից և Ագաթանգեղոսից սկսած մինչև Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Անանիա Նարեկացի և իր ժամանակի հեղինակները: Նա պետք է ծանոթ լիներ նաև արաբական գրականությանը:

Իմացել է արդյոք օտար լեզուներ: Թեև ուղղակի վկայություններ չկան, բայց չպետք է տարակուսել, որ նա տիրապետել է հունարենին: Հաստատ է, որ հունարեն իմացել են Խոսրով Անձևացին, Անանիա Նարեկացին և Նարեկավանքի այլ վանականներ: Հայտնի է, որ 10-րդ դարում հիմնադրվել են մի շարք վանքեր, որոնց կրոնավորներից շատերը հայդեհադարձվել էին Բյուզանդիայից: Ռոմանոս Լեկապենոս կայսրը (920—944) իր գահակալության առաջին իսկ տարիներից սկսած՝ «հալածեաց զամենայն կրօնաորս և զքահանայս Հայոց,—գրել է Կիրակոս Գանձակեցին,—որք էին յաշխարհին Հոռոմոց, զի ոչ հաւանեցան դասնութեանն Քաղկեդոնի»²⁵: Սրանք էլ, ըստ Գանձակեցու, հիմնադրում են Կամբջաձորի և Կապուտքարի վանքերը Արշարունիքում, Հոռոմոց վանքը և Դպրեվանքը Շիրակում և այլն: Նարեկավանքը ևս կառուցվել է այդ ժամանակ, հավանաբար 935—940 թթ.: Ծուռով աչստեղ են շտապում «ևս և ուսանելոց ոմանց յաշխարհին Յունաց և վարժելոց յիմաստս փիլիսոփայութեան, յորոց միջի անուանի երևեցաւ Անանիա վարդապետ փիլիսոփայ հօր»²⁶: Նշանակում է՝ Նարեկավանքի միաբաններից ոմանք կրթություն էին ստացել Բյուզանդիայում: Եվ առհասարակ «Նարեկավանքը բարի դրացիական հարաբերություններ է ունեցել բյուզանդական եկեղեցու հետ»²⁷, գրել է Ժան Մսերյանը: Գրական-մշակութային սերտ հարաբերությունները ենթադրում են նաև լեզվի իմացություն: «Ինձ համար որոշակի է,—ավելացնում է Ժան Մսերյանը,—որ Նարեկացին իմացել է հունարեն: Դա ընտանեկան ավանդույթ էր»²⁸: Ես բաժանում եմ այս տեսակետը:

Նարեկացին ունեցել է արտաքուստ խաղաղ, բայց ներքուստ փոթորկոտ կենսագրություն: Նա ապրել է հանճարի այն անխուսափելի ողբերգությունը, որ ծնվում է բթամիտ ավանդամուլների հայտնի ու գաղտնի, թունոտ ու քիմոտ հալածանքներից: Մատչանում (Բան ԶԳ) Նարեկացին ակնարկում է

²³ Ն. Թահմիզյան, Կոմիտասը և Նարեկացու տաղերը, «Հանրեր Երևանի համալսարանի», 1969, № 3, էջ 43:

²⁴ «Արքայ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի մատենագրութիւնք», Վեհեփիկ, 1840, էջ 422:

²⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրությանը Կ. Ա. Մկիթ-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 84:

²⁶ Մ. Չամչյան, Պատմութիւն Հայոց, Բ. Բ, էջ 824:

²⁷ Grégoire de Narek, Le livre de prières, introduction, traduction de l'arménien et notes par J. Kéchichian, Paris, 1961, p. 34.

²⁸ Նույն տեղում, էջ 24:

իր թշնամիների, իրեն ատողների, բանասրկուների մասին: Նա աղոթում է նաև նրանց համար՝ Աստծուց խնդրելով ոչ թե պատժել նրանց «իբրեւ գտորբս բամբասողաց», այլ ներել նրանց հանցանքները «որպէս զշարս կշտամբողաց եւ իրաւամբք նախատողաց» (Բան 2Գ, ա): Սա բխում է ոչ կշտամբողաց եւ իրաւամբք նախատողաց» (Բան 2Գ, ա): Սա բխում է ոչ միայն չարի փոխարեն բարի հատուցելու ավետարանական պատվիրանից, այլև Նարեկացու՝ իր հանճարի բարձրության գիտակցությունից: Իզուր չէ, որ նա վայելել է եզակիորեն սրբաբարո, առաքինի և արդարամիտ մարդու համբավ:

Նարեկացին եղբայրական սրտատուչ սիրով է սիրել եղբորը՝ Հովհաննէս Նարեկացուն: Նա խոնարհ մեծարանքով է խոսում նրա մասին, շեշտելով իրենց հոգեկան ներդաշնակությունը: Մատյանի ճիշտակարանում իր և եղբոր մասին նա գրել է այսպէս. «իբրեւ զմի մարմին բանական ի յերկուց առ մի կերպարան շինելոյ դիմաց կենցաղակցելով, ոչ միայն հարազատք, այլ եւ միաշունչք, միակրանք, համապատիւք, զուգահաւանք, ի քառից աչաց առ մի եւ նոյն շաւիղ խորհրդոյ տեսալք»²⁹: Ուրիշ անգամ նա խնդրում է հիշել իրեն և «զեղբայրն իմ զանդրանիկ զՅովհաննէս ցանկալի անուն ի միում կարգի, որ գիտնականն է և հանճարեղ իմաստասէր, քան զիս առաւել յամենայնի»³⁰: Անանիա Նարեկացու մահից հետո Հովհաննէսը ստանձնել է Նարեկավանքի առաջնորդի պաշտոնը: Նա եղել է Նարեկացու առաջին գրաքննադատն ու խորհրդատուն, թերևս նաև առաջին գրիչն ու խմբագիրը: Հավաստի է, որ անդրանիկ եղբայրը միշտ էլ օգնել է կրտսեր եղբորը:

Նարեկացու թվակիր առաջին երկը՝ Երգ երգոցի մեկնությունը գրված է 977, վերջինը՝ Մատյանը 1002 թվին: Ստույգ տարեթվերի այս սահմանագիծն ընդգրկում է ստեղծագործական կյանքի ողիղ քառորդ դար: Մատյանը գրելիս Նարեկացին իրեն ծեր չի համարում: Նա աղերսում է Աստծուց, որ եթե ինքը հասնի ծերության, ապա այնպէս չլինի, որ անարգվեն իր ներմակ աղիքները (Բան 2Է, գ), և ինչպէս աված է Մատյանի միջնադարյան մեկնության մեջ, «Զի չէր ծեր, յորժամ ասէր զայս և աղօթէր վասն հասանել ծերութեանն»³¹: Նշանակում է՝ Նարեկացին մահացել է ստեղծագործական ուժերի վերելքի շրջանում, քանի որ Մատյանն ավարտելուց հետո նա կնքել է իր մահկանացուն:

Վիճելի է նաև Գրիգոր Նարեկացու մահվան թվականը: Ուսումնասիրողները՝ սկսած Մ. Չամչյանից և Գ. Ավետիքյանից մինչև Մ. Աբեղյան և Մ. Մկրյան՝ այդ տարեթիվը դնում են 1003—1010 թթ. միջև՝ Նարեկացու կյանքի տևողությունն ընդունելով 50—60 տարի: Ներսէս Լամբրոնացին տարեթիվ չի նշել. «չև ևս հասարակեալ աստ զընթացս կենաց,—գրել է նա,—այլ յերիտասարդական աստիս վախճանեալ»³²: Վարքի հայտնավորքաին տարբերակներից մեկը, որը հայտնի է 1471 թվին գրված ձեռագրից, ունի Նարեկացու մահվան որոշակի տարեթիվ՝ 1003 թվական³³: Իսկ տպա-

²⁹ Եղբայրասիրության այս բարձր գնահատականը Նարեկացին տվել է նաև բյուզանդական Վասիլ և Կոստանդին կայսրներին. «որք ի մի նկատումն կամաց խորհրդոյ երկեակ մարմնով և միով սրտի կենցաղավարեցան. և որպէս զեութին երկուց տարագոց անձին և մարմնոյ ի մի կերպարան շարունակեցան» («Մատենագրութիւնք», էջ 375):

³⁰ Գրիգոր Նարեկացի, Մատենագրութիւնք, էջ 422:

³¹ Մատենադարան, ձեռ. 5650, էջ 427բ:

³² Մատենադարան, ձեռ. 1568, էջ 119բ:

³³ Մատենադարան, ձեռ. 1511, էջ 349բ.

գիր հայամալորքում ասված է այսպես. «Բայց չև ևս կատարեալ զընթացս աստի կենացս, այլ երիտասարդական տիս վախճանեալ, ի թուականիս մեյուն ԴԾԾԲ (1003) ամին»³⁴: Նարեկացու լիակատար վարքում նշված է նաև մահվան օրը. «չամի տեառն 1003 և ի թուին Հայոց ՆԾԲ, ի մենեկի ԻԱ (21), որ լայն ժամանակս հոկտեմբերի 6 կամ ըստ Յայմատուրաց՝ փետրվարի 27, ի կաթողիկոսութեան տեառն Սարգսի»³⁵:

Այս տարեթիվը հայտնի է նաև մի քանի ժամանակագրություններից. «Թուականին ՆԾԲ (1003) վախճանեցաւ Գրիգոր Նարեկացին»³⁶: «Եւ թագաորեաց Գագիկ՝ եղբայր Սմբատայ, ամս ԻԹ (29), թվին ՆԽԲ (993): Արդ, ի Ժ (10) ամին Գագիկ և ի ԻԷ (27) Վասի կայսեր Յունաց և Ռ և Դ (1004) մարմնանալոյ տեառն և թվին Հայոց ՆԾԱ (1002) փայլէր իբրև զարեգակն սուրբն Գրիգոր Նարեկացին, որդի Խարովու Անճևացեաց եպիսկոպոսին. և յայսմ ամի աւարտեաց զհոգեկեցոյց բանս իւր, զոր այժմ ունի եկեղեցի սուրբ. և ոմանք ասեն, թէ յայսմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս Աստուած»³⁷:

Հակոբ Նալլանը, ինչպես վերն ասացի, Նարեկացու կյանքի տևողությունը համարել է 33 տարի: «Ամենայն որ սիրէ զիր ինչ,—գրում է նա,— փութով ընթանայ և արագ ժամանէ. իսկ սուրբս Գրիգոր՝ ըստ ամաց Փրկչին ԼԳ (33)—ամեայ անջեաց», «ի ԴԾԾԳ (1004) ամին՝ յաւարտման աղօթից գրբոյս»³⁸: Ավետիքյանը Նարեկացու մահվան տարեթիվ չի նշել. «Ինքն էր Գրիգոր անելի քան զվաթսումամեայ ի յօրինել աղօթիցն»³⁹: Նարեկացուն վաթսումամյա են համարել Գ. Զարբհանալյանը, Թ. Գուշակյանը և ուրիշներ: Աբեղյանը գրում է, թե «որտեղից են առնված նրա տարիքն ու մահվան ենթադրական թվականները, այդ հայտնի չէ»⁴⁰: Սա նշանակում է, որ հայամալորքային և ժամանակագրությունների տվյալները Աբեղյանը չի համարում ստույգ տեղեկություններ: Օրմանյանը ևս Նարեկացու մահվան թվականը համարում է 1003 թվականը: Հայամալորքում նշված ամսաթվի տոմարական հաշվարկն ավելի ճիշտ է Օրմանյանի մոտ. ըստ նրա՝ Գրիգոր Նարեկացին մահացել է 1003 թ. հոկտեմբերի 7-ին⁴¹: Ըստ իս՝ սա պետք է համարել բոլորից հավանական, թերևս՝ ստույգ և վերջնական:

Նարեկացին թաղվել է Նարեկավանքում՝ Սանդուխտ կույսի եկեղեցու մոտ: 1021 թ. Վասպուրականի Սենեքերիմ Արծրունի թագավորը իր տիրույթները տվեց Բյուզանդիայի Կոստանդին կայսրին և փոխարենը ստացավ Սեբաստիան: Վասպուրականից գաղթեց բնակչության գրեթե մեկ երրորդը՝ շուրջ չորս հարյուր հազար հոգի: «Ի չուել Սենեքերիմայ,—գրում է Մ. Չամչյանը,—բազում կրօնատուրք ևս գնացին ընդ նմա. ընդ որս և բազում ի միաբանից Նարեկայ վանիցն, առեալ ընդ իրեանս զմարմին արքայն Գրիգորի Նարեկացոյ. և շինեցին սոքա անդ վանս մօտ Ակնայ, զոր և կո-

³⁴ «Գիրք, որ կոչի Այմատուրք», էջ ԳԾՂԴ:

³⁵ «Լիակատար վարք և վկայաբանությունն արքոց», հ. Ե, էջ 327—328:

³⁶ «Մանր ժամանակագրություններ, 13—18-րդ դդ.», հ. Ա, կազմեց Վ. Ա. Հակոբյան, Երևան, 1951, էջ 208:

³⁷ «Մանր ժամանակագրություններ, 13—18-րդ դդ.», հ. Բ, կազմեց Վ. Ա. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 338:

³⁸ Հ. Նալլան, Մեկնություն աղօթից, էջ 742:

³⁹ «Նարեկ աղօթից», Վենետիկ, 1827, էջ 544:

⁴⁰ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ, էջ 580:

⁴¹ Մ. Օրմանյան, Ազգապատմ. Ա հատ., Գ գիրք, էջ 1181:

չեցին Նարեկ. և անդ հանգուցին զմարմին արքոյն»⁴²: Խոսքը, անշուշտ, վերաբերում է մասունքներ տեղափոխելուն: Նարեկացու գերեզմանը հայրենի Վասպուրականում դարձել էր սրբատեղի:

Դարեր շարունակ հայերն ուխտի են գնացել Նարեկացու շիրիմին: «Նարեկացու շիրիմը,—գրել է մի ուխտավոր,—մինչև 1867 թ. ունեցել է միայն անհիշատակագիր և պարզ ու անպաճույճ քար մը: Բայց նույն թվին Նարեկա վանքի վանահայրը, Հովսեփ վարդապետ, շինել կուտա մարմարյա շիրմաքար մը, որու սնարաքարի վրա բարձրաքանդակված է Նարեկացու տեսիլը՝ Աստվածածին Հիսուս գիրկը, իսկ Նարեկացին վեղարավոր և փիլոնով ծունկի եկած անոնց սուշև՝ կերկրպագե»⁴³: Ծիրմաքարին եղել է տապանագիր: Հողվածի հեղինակն իր ակնարկն ավարտել է այսպես. «Ավերակ ու ամաչի են այժմ Նարեկա վանքն ու Նարեկ գյուղը»⁴⁴:

Ավերակ ու ամաչի: Գուցե այլևս չկա մաս Նարեկացու շիրիմը՝ նրա աճյունի հողապատյան ծածկոցը: Գուցե չկա, բայց հավերժ կենդանի է նրա հանճարի ոգին, նրա խոսքը, որը, ինչպես ինքն է ասել, պիտի մնա հավերժ՝ իբրև

Մրձան փորագրեալ՝ ամենեւին անեղծանելի...

(Բան ԿԶ, ա)

Հանրագումարի բերելով Նարեկացու կյանքի մասին տեղեկությունները, կարող ենք ասել, որ դեռևս հայտնի չէ Նարեկացու ծննդյան ստույգ տարեթիվը: Ենթադրվում է, որ նա պետք է ծնված լինի շուրջ 945 թվին: Նարեկացու հայրը եղել է հայտնի մատենագիր և հասարակական-եկեղեցական գործիչ Խոսրով Անձևացին: Նարեկացին ունեցել է երկու եղբայր՝ Հովհաննեսը և Սահակը: Գրիգորը եղել է ընտանիքի կրտսերը: Նարեկացու մայրը եղել է Անահիա Նարեկացու եղբոր դուստրը: Հայտնի չէ Նարեկացու մոր անունը: Նա մահացել է երիտասարդ: Հավանական է համարվում, որ Նարեկացին ծնվել է Վասպուրականում, Ռշտունյաց գավառի Նարեկ գյուղում: Հավաստի է, որ նա ուսանել է Նարեկավանքի դպրոցում՝ վանքի հիմնադիր և առաջնորդ, նշանավոր մատենագիր և փիլիսոփա Անահիա Նարեկացու մոտ, որը Նարեկացու մոր հորեղբայրն էր: Նարեկացու ուսումնակիցն է եղել իր անդրանիկ եղբայրը՝ Հովհաննես Նարեկացին: Ուսումն ավարտելուց հետո Գրիգոր Նարեկացին ձեռնադրվել է նախ քահանա և ապա՝ վարդապետ: Գրիգորը տիրապետել է հունարենին: Նա ապրել և ստեղծագործել է Նարեկավանքում, զբաղվել է գրական գործունեությամբ և մանկավարժությամբ: Նարեկացու թվակիր առաջին գործը Երգ երգոցի մեկնությունն է՝ գրված 977 թվին Վասպուրականի Գուրգեն Արծրունի թագավորի պատվերով, վերջինը Մատյանն է, որն ավարտել է 1002 թվին: Գրիգոր Նարեկացին վախճանվել է 1003 թվին, հոկտեմբերի 7-ին: Նարեկացու հորը՝ Խոսրով Անձևացուն, ուսուցչին՝ Անահիա Նարեկացուն և հենց իրեն՝ Գրիգորին մեղադրել կամ կասկածել են աղանդավորության մեջ: Այս հարցը, սակայն, առանձին քննության նյութ է: Ասենք միայն, որ նրանցից և ոչ մեկն աղանդավոր չէր :

⁴² Մ. 2ամչյան, Պատմություն Հայոց, հ. Բ, էջ 903:

⁴³ «Արարատ», 1918, Ա.—Գ, էջ 140:

Բ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԱՂԱՆԴԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԵՂԾՎԱԾԸ

Նարեկացու դարաշրջանը միայն խաղաղության հարյուրամյակ չէր: Սրվել էին դասակարգային հակամարտությունները, նոր թափ ու ծախս էր ստացել թոնդրական շարժումը: Այդ շարժումն ուղղված էր ոչ միայն եկեղեցու, այլև ավատատիրական կարգերի հիմքերի դեմ: Ծարժման անունը ծագել է Թոնդրակ ավանի անունից: Թոնդրակը ապստամբների կենտրոնն էր, գտնվում էր Բարձր Հայքում, Տուրուբերանի նահանգի Ապահունիք գավառում:

Թոնդրակեցիները չէին ընդունում եկեղեցու խորհուրդները՝ մկրտություն, զոհաբերություն, հաղորդություն, ժխտում էին հոգու անմահությունը, հանդերձյալ կյանքը, անարգում էին խաչը, մերժում եկեղեցական պատկառությունը՝ ընտանիքի նախապայմանը համարելով սիրո փոխադարձ զգացմունքը և, որ ամենակարևորն է, չէին ընդունում եկեղեցու դերը մարդու և Աստծու հաղորդակցման միջև: Մարդը կարող էր հաղորդվել Աստծուն անմիջականորեն, առանց միջնորդի: Նրանց գաղափարներն արտահայտում էին ազատ մտածողության, երևույթների աննախապաշար ընկալման նոր տրամադրություններն ու զգացմունքները: Հայոց եկեղեցին անողորմ պաշար էր մղում թոնդրակեցիների դեմ: Նա ձգտում էր արմատախիլ անել այդ աղանդը: Բավական էր եկեղեցու մասին, դավանանքի մասին քննադատական մի խոսք, և պատրաստ էր մեղադրանքը: Նարեկացուն կասկածել են աղանդավորության մեջ: Հավանաբար այդ կասկածները հերքելու համար նա հանդես է եկել թոնդրակեցիների դեմ՝ Կնավա վանքի վանահորն ուղղած իր հայտնի թղթով:

Աղանդավոր էր արդյոք Գրիգոր Նարեկացին: Հարո՞ւմ էր արդյոք թոնդրակյան աղանդին: Համոզմունքո՞վ, թե՞ հարկադրաբար է պաշարել թոնդրակեցիների դեմ: Այս հարցերին պատասխանելուց առաջ, անհրաժեշտ է պարզել այն հարցը, թե ինչո՞ւ են Խոսրով Անձևացուն և Անանիա Նարեկացուն կասկածել աղանդավորության մեջ և հալածել: Առանց այսպիսի շրջանցման, անհնարին է թափանցել խնդրի էության մեջ: Իսկ առանց այդ հարցերի լուսաբանման պարզապես թերի կլինեն Նարեկացու դիմանկարը:

Աբեղյանը գրում է, որ Նարեկացու «հայրը՝ Խոսրով Անձևացյաց եպիսկոպոսը, իր ծերության հասակում բանադրվում է իրեն ձեռնադրող Անանիա Մոկացի կաթողիկոսից իբրև հերձվածող: Նրա ուսուցիչ Անանիա Նարեկացին, ինչպես իր Խոստովանության Գրից երևում է, «մերձ ի մահ վիճակում, ոչ ինքնաբերաբար, այլ կատարելով կաթողիկոսի հրամանը՝ անհիժել է թոնդրակեցիներին», ամենայն հավանականությամբ այն պատճառով, որ Խոսրով եպիսկոպոսի և կաթողիկոսի միջև տեղի ունեցած վեճերից հետո՝ «կարող էր կասկած ծագել և Անանիա Նարեկացու ողորմափառության մասին, քանի որ սա էլ գրած ունի թույլ ընդդեմ թոնդրակեցի աղանդավորների»: Աբեղյանի կողմից չակերտված տողերը պատկանում են Գ. Տեր-Մկրտչյանին: Նրանք համակարծիք են, որ կարող էին Գրիգոր Նարեկացուն ևս կասկածել աղանդավորության մեջ: Ա. Ղանալանյանը, սակայն, գաղափարական ուղղակի աղերս է տեսնում, որը, նրա կարծիքով,

«իրականում գոյություն է ունեցել թոնդրակեցիների և Նարեկացու միջև»:

Հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ է բանադրվել Խոսրով Անձևացին: Մի՞թե իսկապես հերձվածող էր: Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի և Անձևացու տարածայնությունները սկսվել են 953—54 թթ.: Կաթողիկոսը Խոսրովին ձեռնադրել էր եպիսկոպոս, տարիներ առաջ, վստահել Անձևացյաց գավառի եկեղեցական վիճակը: Խոսրովը կաթողիկոսի բնութագրմամբ եղել է «համեստ և գիտնատր և ալեօք ծերութեամբ զարգացեալ» անձնավորություն, Գրիգոր Նարեկացու զուսպ արտահայտությամբ՝ «յոյժ հետևող պատուիրանացն Աստուծոյ», որի նույնիսկ վարձկան խոզարածը լինելու արժանի չի համարել իրեն:

Դառնալով եպիսկոպոս, Խոսրովը տեսնում է, թե ինչպես է հալոց եկեղեցում, ժամակարգության մեջ, խախտվել շատ բան: Եկեղեցականները չեն հասկանում պատարագի խորհուրդը, աղոթքների նշանակությունը, ըստ հաճության կրճատում են արարողակարգը, չեն հետևում ավանդույթներին: Հիշեցնելով հալոց եկեղեցու հայրերի ընդունած կանոնները, նա վկայակոչում է նաև հունական եկեղեցին, ուր պահպանվում են այդ կանոնները: Բարեփոխությունների այս պահանջները բխում էին հալոց եկեղեցու շահերից: Եղիշե Դուրյանը Խոսրովի երկասիրությունները համարելով «եկեղեցական ընդարձակ հմտությամբ» և ընտիր ոճով գրված գործեր, իրավացիորեն գտնում է, որ դրանք հիմք չեն տալիս հերձվածող համարելու նրան, այլ պատճառը փնտրում է «մեզի անձանոթ շարժատիթներու» մեջ:

Մեզ է հասել Անանիա Մոկացու մեղադրականը: Կիրակոս Գանձակեցին այսպես է վերաշարադրել այն. «Ոչ է պարտ **կիրակե** ասել զօրն տէրունի, այլ **կիրիակե**, զի հոռոմերէն է,—իբր թե այսպիսի բան է պահանջել Անձևացին,—ասէ. նույնպես և հասարակաց թողով, ասէր, զգէսս տղայոց և ոչ հատանել մինչև երկայնացի և **պատ առցէ**, զի վասն այնորիկ, ասէ կոչի **պատանի**. և ապա **կտրել** հրամայէր, զի վասն այնորիկ կոչի **կտրին**»:

Ես ընդգծեցի մի քանի բառ, ցույց տալու համար, թե ինչպես է կաթողիկոսը փորձել վարկաբեկել Անձևացուն՝ վեճի էությունը փոխադրելով բառաբանական կասկածելի ոլորտ: Պարզ է՝ սրա մեջ չէ հակամարտության մերանը: Բանաբաղելով Մոկացու թողթը, Գանձակեցին հասնում է մեղադրանքի գլխավոր կետին. «Եւ ասէր. «Ոչ է պարտ եպիսկոպոսի ընծայաբեր լինել եպիսկոպոսապետի, այսինքն՝ կաթողիկոսի, զի ասելի օրհնութիւն ոչ ունի, ասէ, բայց միայն զանուանակոչութիւնն»:

Սա լուրջ մեղադրանք է: Անձևացին ոչ միայն ընծաներ չի մատուցել կաթողիկոսին, այլև խախտել է իրենց միջև եղած աստիճանակարգի ենթակայությունը: Նա հրաժարվել է այցելել կաթողիկոսին: «Հալոց եպիսկոպոսները,—գրում է Մաղաքիա Օրմանյանը,—պարտավոր էին յուրաքանչյուր տարի կամ գոնե ստեպ-ստեպ կաթողիկոսին մոտ երթալ, թե իբր հպատակության նշանակ և թե իբր հարաբերությանց դյուրություն, և այս առթիվ իրենց պետք եղած միտոնն ալ ստանալ»: Օրմանյանը ճիշտ է նկատել, որ Խոսրովի հետ կապված տարածայնությունը կրոնական խնդիր չէր, այլ «պիտի միտինք կրոնական երևութին ներքև քաղաքական խնդիր մը տեղի ունեցած» ասելու:

Եվ իսկապես, Անձևացին երիտասարդ չէր, որ առանց լուրջ պատճառի թշնամանար իր բարերար կաթողիկոսի հետ: Պատճառն այլ տեղ էր. ապատամբության առաջին օրինակը տվել էր Հակոբ Սյունեցի եպիսկոպո-

սը: Նա սկսում է մեռոն վերցնել ոչ թե հալոց կաթողիկոսից, այլ Աղվանքի Սահակ կաթողիկոսից: Անանիա Մոկացին իր մոտ է կանչում Սահակ կաթողիկոսին և Հակոբ եպիսկոպոսին: Դա եղել է 949 թվին: Չեն գալիս, և Մոկացին ինքն է մեկնում Սյունիք: Հակոբը ներկայանում է կաթողիկոսին և՛ «Մեղաք յերկինս և առաջի քո» ասելով՝ զղջում:

Այս Հակոբը Հովհաննես Դրասխանակերտցու եղբոր որդին էր, ըստ Ստեփանոս Օրբելյանի «այդ բարձրահասակ և գեղեցկատեսիլ, հանճարեղ և իմաստուն, քաղցրաբարոյ և հեզամիտ, լի ամենայն առաքինութեամբ»: Օրբելյանը նրա ապստամբությունը կաթողիկոսից բացատրում է հոգեբանական շարժառիթներով. իբր լուրջ պատճառ չկար, այլ միայն «հպարտացաւ սակաւիկ մի»:

Անձնացին և Սյունեցին նամակագրական կապ են ունեցել: Մոկացուն ասել էին, որ Խոսրովին էլ է շեղել «թղթով ի ձեռք, նաև հերձուածս ևս յօդէին եթէ քողաբորբեալ ունի գճաղկեղոնին»: Քաղկեդոնականության մեղադրանքը ժամանակի դավանաբանական փորձաքարն էր: Օրբելյանն ասում է, որ թեև «խոռվութիւն և պատերազմ մեծ զարթոցին ի մէջ ելեղեցոյ», բայց Հակոբը դավանանքից շեղված չէր և քաղկեդոնիկ լինելու պարագան համարում է զրպարտություն: Իրավացի է Մ. Մկրչյանը, որ Հակոբը «հաստատապես կարելի է ասել, որ թոնդրակեցի չէր»: Թոնդրակեցի և քաղկեդոնիկ չէր նաև Խոսրով Անձնացին:

Ո՞րն էր, ուրեմն, այդ ապստամբության, ավելի ճիշտ՝ անհնազանդության պատճառը:

Մոկացին պայքարում էր հալոց եկեղեցու միասնության համար: Նա կաթողիկոսարանը Վասպուրականից տեղափոխեց Արգիմա՝ Բագրատունիների գահին մոտ լինելու և նրանց օժանդակության վրա ավելի հուսալի հենվելու համար: Իր հերթին կաթողիկոսը պետք է զորավիճ լիներ Բագրատունիներին, նպաստեր նրանց հզորացմանը:

Սյունյաց իշխանները ձգտում էին անջատվել Բագրատունիներից: Հակոբ եպիսկոպոսն էլ ընդառաջում էր նրանց ցանկությանը: Նա մի քանի անգամ փորձեց չենթարկվել հալոց կաթողիկոսին: Գործակցում էր Աղվանից կաթողիկոսի հետ, թեև Աղվանից կաթողիկոսն ինքն էլ ենթակա էր հալոց կաթողիկոսին: Անջատական այս ձգտման մեջ էր իրական պատճառը: Այստեղ կարևորը քաղաքական շարժառիթն էր և ոչ թե կրոնական խնդիրը: Սա էր նաև իրական այն պատճառը, որ Անձնացուն դարձրեց Հակոբ Սյունեցու համախոհ:

Վասպուրականն ուներ իր անկախ թագավորությունը: Հալոց կաթողիկոսարանը գտնվում էր նրա սահմաններում: Մոկացին նախընտրեց աթոռը փոխադրել Ծիրակ: Դա չէր կարող հաճելի լինել Վասպուրականի թագավորին և իշխաններին: Անձնացին, հետևելով Հակոբ Սյունեցու օրի-թագավորին և իշխաններին, հետևելով Հակոբ Սյունեցու օրի-թագավորին, չէր այցելում կաթողիկոսին՝ ընդառաջելով Վասպուրականի անջատական ձգտումներին: Պատահական չէ, որ Անանիա Մոկացուն հաջորդած Վահան Սյունեցի կաթողիկոսը, որին զրկեցին աթոռից, ապաստան գտավ Վասպուրականում:

Եվ այսպես, Խոսրով Անձնացին հերձվածող չէր: Նրա դեմ հալա-ծանքները սկսվել էին հալոց եկեղեցու մեջ խախտված կանոնները և ա-րարողությունները վերականգնելու պահանջից, մի բան, որ չէր կարող հա-ճելի լինել հոգևորականության մի սովոր մասին, ինչպես նաև անհնա-զանդության այն քայլից, որ նա փորձել էր դուրս գալ կաթողիկոսի գերա-

գույն իշխանության իրավասությունից՝ կաթողիկոսի և եպիսկոպոսի տարբերությունը, իբր թե, տեսնելով սոսկ անվանակոչության մեջ: Նա քաղկեդոնական չէր, բայց բացահայտ համակրանք է տաճել հունական եկեղեցու բարեկարգության և ոչ թե հավատի հանգանակի նկատմամբ:

Աղանդավորության մեջ, ինչպես ասվեց, մեղադրվել է նաև Անանիա Նարեկացին: Մինչև այժմ այն կարծիքն էր տիրում, թե այդ մեղադրանքը ևս հարուցել է Անանիա Մոկացին: Բանասեր Հրաչյա Թամրազյանը, ձեռագրական տվյալների համակողմանի քննությամբ, վերջերս պարզեց, որ նախ՝ Անանիա Նարեկացուց դավանանքի խոստովանության գիր է պահանջել ոչ թե Անանիա Մոկացի, այլ Խաչիկ Արշարունի կաթողիկոսը (972—992) և, երկրորդ, որ «Գիր խոստովանութեան» թուղթը Անանիա Նարեկացին պետք է գրած լինի 980—987 թթ. միջև:

Անանիա Նարեկացին շատ ծանր է տարել Արշարունու կասկածը, մանավանդ որ նրանք հայրենակիցներ էին, իրար ճանաչում էին ուսման տարիներից և ահա, տարիներ անց, ծերության օրերին, երբ ինքը մահամերձ է. կաթողիկոս ընկերը նրանից պահանջում է դավանանքի խոստովանություն, կասկածում է նրա ողղափառությանը: Անանիան գրել է դառնացած հոգով, դիմելով ոչ միայն կաթողիկոսին, այլև բոլոր նրանց, ովքեր կամեցել են իմանալ ճշմարտությունը նրա հավաստի դավանանքի մասին: «...Ահառասիկ աժեմ բոլորից լսելեաց ի յայս ձեռնարկութեամբ իմոյ և գրով մատանց իմոց, մա՛նաւանդ քե՛զ, իրա՛ւդ անիրաւութեամբ և ծանա՛ւթդ ոչ ծանաւթիս, սննդակի՛ցդ ատարացեալ, և ի ծննդեմէ տէր գոլով մինչև ի ծերութիւն՝ ծառայի անտեղեակ բարուց և հաւատոց», սրտաշարժ անկեղծությամբ հայտարարում է Անանիան և լզովում բոլոր հին ու նոր հերձվածողներին, այդ թվում և թոնդրակեցիներին:

Եվ այսպես, աղանդավոր չէր նաև Անանիա Նարեկացին: Բայց ի՞նչն էր հարուցել այդ կասկածը: Բացատրել Անձնացու հետ ունեցած խնամիական կապերով, համոզիչ չէ: Մ. Մկրյանը գտնում է, որ կասկածի համար հիմք կարող էր լինել այն, որ «նա հավանաբար միստիկ էր կամ ուներ միստիկական հակումներ», իսկ դա կարող էր «կաթողիկոսի կողմից հեշտությամբ որակվել որպես հնարավոր աղանդավորության արտահայտություն»: Մկրյանը միստիցիզմը մեկնաբանում է որպես ավատատիրության դեմ ուղղված հեղափոխական պայքարի ձև, ելնելով Ֆ. Էնգելսի հայտնի դրույթից: Անանիայի միստիցիզմը, սակայն, բխում էր նրա բարեպաշտությունից և չուներ ոչ հակաեկեղեցական և ոչ էլ, առավել ևս՝ հեղափոխական բնույթ: Նրա միստիցիզմը հանգում էր հոգեկան ապրումների ծայրահեղ լարվածությամբ «Քրիստոս զգեցալուն»: Մարդու բարոյական ինքնակատարելագործման մեջ Անանիան մեծ տեղ էր տալիս անհատի անձնական ձգտմանը՝ հոգու փրկության հասնելու ճանապարհին: Ըստ նրա՝ մարդը կարող է մեղքերից մաքրվել և կատարելության հասնել ոչ թե արտաքին բարքի ու պատվիրանների պահպանմամբ միայն, — դա քիչ էր, — այլ ներքին մարդու, հոգու նկարագրի վերափոխման շնորհիվ, աստվածաճանաչողության լույսին անընդհատ ձգտելու և մոտենալու շնորհիվ: Անանիան մարդու հալացքն ուղղում է դեպի սեփական հոգին, շեշտում է սեփական նախաձեռնության դերը մարդու բարոյական վարքագծի վերափոխման մեջ: Նա ձգտում է, որ աստվածապաշտությունը դառնա հոգեկան պահանջ, աղոթքը լինի հուզականորեն հագեցած, բխի կենսափորձից, արցունքը մաքրի հոգին: Սա չէր հակասում քրիստոնեական ուսմունքին,

առավել ևս՝ չէր հակադրվում եկեղեցուն, բայց դուռ էր բացում աշխարհիկ մտածողության խորացման համար, մի բան, որ չէր կարող վրիպել հայոց եկեղեցու սպասավորների հոգեխույզ աչքից: Ավելի հեշտ էր Անանիային մեղադրել աղանդավորության մեջ, քան հետևել նրա պահանջներին: Հոգու փրկության հանգելու նպատակը Անանիան չի կապում բացառապես պատվիրանապահության հետ, այլ մեծ տեղ է տալիս անհատի հոգևոր կյանքին, նրա ձգտումներին, նրա ներհայեցողյանը: Անհատական այդ սկիզբը չէր կարող հաճելի լինել եկեղեցուն:

Վերադառնանք Գրիգոր Նարեկացուն: Ինչո՞ւ են նրան կասկածել աղանդավորության մեջ: Անշուշտ, այդ կասկածը կարող էր ծագել ժամանակին հայտնի այն իրողությունից, որ աղանդավորության մեջ մեղադրվել է նրա հայրը՝ Անձևացին, ինչպես նաև ուսուցիչը՝ Անանիա Նարեկացին: Բայց ինչպես տեսանք, աղանդավոր, առավել ևս՝ թոնդրակեցի չէին ոչ Անձևացին և ոչ էլ Անանիան: Նրանք անբասիր էին իրենց դավանանքի մեջ: Անձևացին ձգտում էր բարեփոխություններ մտցնել հայոց եկեղեցու մեջ, վերականգնել խախտված կանոնները և, ընդառաջելով Վասպուրականի անջատական ձգտումներին, հակադրվեց կաթողիկոսին: Անանիա Նարեկացին ձգտում էր կրոնական զգացմունքը դարձնել ներքին պահանջ, հոգու փրկության և բարոյական կատարելագործման մեջ մեծ տեղ տալով անհատի նախաձեռնությանը: Նրանք ուզում էին նորություն ու թարմություն մտցնել ներեկեղեցական կյանքում՝ ժամանակի ոգու համաձայն:

Գրիգոր Նարեկացին մտածող էր և բանաստեղծ: Ավելի հեշտ էր նրան կասկածել աղանդավորության մեջ, քան ողղակի մեղադրանք հարուցել նրա դեմ: Հայամավորքի այն վկայությունը, թե «Եւ զի ջան և փոյթ էր սրբոյն վասն միաբանութեան եկեղեցեաց, զի գերծեալ և անփոյթ արարեալ կարգս եկեղեցոց սրբոց ի ծուլից և ի մարմնասէր առաջնորդաց կամէր հաստատել և վերստին նորոգել»,—հեռու չէ պատմական ճշմարտությունից: Նարեկացին, ուրեմն, ջանք չի խնայել եկեղեցիների միաբանության, նրանց խախտված կարգելու վերստին նորոգելու համար:

Եկեղեցիների միաբանության խնդիրն ավելի խոր իմաստ ունի, քան կարելի է կարծել առաջին հայացքից: Դա, ըստ իս, վերաբերում էր ոչ միայն հայոց ներեկեղեցական հակասություններին, այլև հայ, հույն, վրացի, լատին, աղվան և, առհասարակ, քրիստոնեական եկեղեցիների միաբանությանը: Այս միտքն ինձ հուշում է Ներսես Լամբրոնացու ատենաբանության այն հատվածը, որ նա եկեղեցիների միության կողմնակից հին վարդապետների շարքում հիշատակում է նաև Նարեկացուն. «յորոց մի էր և իմն աստուածաշնորհ և յոքունց գերազանց» Գրիգոր Նարեկացին: Եկեղեցիների միաբանության մեջ Նարեկացին տեսնում էր քրիստոնեական գաղափարախոսության հիմքերի անասանության երաշխիքը: «Մի քրիստոնեայ անուանիմք, և ի մի շաղաց վերայ հետևիմք, և յիրերաց ճանապարհակցութենէ խելագարեալ զարհուրիմք», գրում է Լամբրոնացին: Ըստ նրա՝ սգսպես է մտածել նաև Գրիգոր Նարեկացին: Նարեկացու լայնախոհությունը, սակայն, ժամանակին կարող էր որակվել որպես քաղկեդոնականություն: Հայամավորքի այն վկայությունը, թե բիրտ և անկիրթ մարդիկ «համբաւին զնա ծայթ», այսպես էին արհամարհանքով կոչում քաղկեդոնիկ հայերին,—Նարեկացու հակառակորդների համար համարժեք էր դավանափոխության: Մինչդեռ Նարեկացին ոչ աղանդավոր էր և ոչ էլ թոնդրակեցիների համակիր:

բանաստեղծության աշխարհականացման նոր սկիզբ, չէր կարող ընդունվել առանց դիմադրության:

Եվ, վերջապես, կասկածը կարող էր ծագել Նարեկացու միասոցիզմից: Այդ միասոցիզմը չուներ ոչ հակաեկեղեցական և ոչ էլ, առավել ևս՝ հեղափոխական բնույթ: Դա բխում էր Նարեկացու կրոնական զգացմունքներից և նորալատոնական աշխարհայեցությունից: Նարեկացու համայնեկեղեցին Քրիստոսի մաքուր մարմինն էր, ինքը՝ Քրիստոսը, նրա գլուխը: Նրանք պաշտելի էին հավասարապես: Սակայն ինչպես Անանիա Նարեկացուն, այնպես էլ Գրիգոր Նարեկացուն մտահոգում էր այն վիճակը, որ հավատը դարձել էր ոչ թե սրտի զգացմունք, հոգու աշխարհ, այլ ծես, անհաղորդ արարողություն: Կրոնաբարոյական իդեալը չէր գրավում մարդկանց: Անհրաժեշտ էր անձնականացնել կրոնական զգացմունքը, խորացնել մեղքի գիտակցման, զղջման, ապաշավության ապրումները: Սա ներքին մարդու բարոյական ինքնակատարելագործման նույն պահանջն էր, որ Անանիա Նարեկացուց փոխանցվեց Գրիգոր Նարեկացուն: Անհատի և Աստծու միջև հաղորդակցման անմիջական, անձնական կապի պահանջը, Գրիգոր Նարեկացու հակառակորդները, իհարկե, կարող էին աղերսել առանդավորության հետ:

Եվ այսպես, Գրիգոր Նարեկացուն կասկածել են աղանդավորության մեջ, քանի որ նա՝ 1-ին, պաշտպանել է քրիստոնեական ընդհանրական եկեղեցու միաբանության գաղափարը, 2-րդ, աշխատել է բարեփոխություններ մտցնել հալոց եկեղեցու ներքին կարգերի մեջ և, 3-րդ, նրա ստեղծագործության մեջ արտահայտություն են գտել կյանքի, մարդու և բնության մասին նոր գաղափարներ ու զգացմունքներ:



ԳՏՆՎԵԼ Է... 70 ՏԱՐԻ ԱՆՑ

Հապա չես ասի՝ Դավիթը կրկին
Հոր վանքը շրնէի, իշխան է դառել...
Հովհ. Թումանյան

Զատկական տոներին գնացել էինք Հոկտեմբերյանի շրջանի Արագած գյուղ բարեկամներից մեկի մահվան 40-ը նշելու: Երբ գերեզմանատան արարողությունից հետո տանը ողորմաթափ սեղանի շուրջն էինք նստած, խոսք բացվեց այն մասին, որ մենք շատ ենք հեռացել (ոչ մեր կամքով) մեր քրիստոնեական հավատից: Բայց և պետք է վերադառնալ մեր արմատներին: Հարկավոր է 1930-ական թվականների սխալները շտկել: Վերականգնել եկեղեցիները, վանքերը, տաճարները, ազգային սովորություններն ու ծեսերը: Ահա այս պահին էր, որ այդ հանգուցյալի եղբայր՝ Սաճաար Ժիրայրի Կարապետյանը, անապատի ասաց. «Ձեր գյուղի եկեղեցու կողո կնիքը մեր տանն է»: Ես և մերոնք չհավատալով մեր ականջներին, կրկնել տվեցինք նրա հայտարարությունը:

Այդ արարողությունից հետո եկանք Սանասարի Երևանի տուն: Ասվածը ճշմարտություն էր: Մենք համոզվեցինք կնիքը տեսնելով, շոշափելով և գրվածը կարդալով: Պարզ ու որոշակի փորագրված է. «Կարմիր-աղբիւր ԳԵՂԶ* ՍԲ. ԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ» բառերը, իսկ շրջանակաձև գրվածի մեջտեղում խաչակիր երկգմբեթանի եկեղեցու հարթաքանդակ: Կնիքը բրոնզյա ձուլածո է, 30 մմ շրջագծով, յոթ սմ բարձրությամբ՝ բրոնզակի հետ միասին: Բռնակի վերևի հարթ մասում ուսերեն մանր տառերով գրված է երկու բառ, որոնք բութ գործիքի հարվածից խաթարվել են և չեն կարդացվում: Տարեթիվ չկա գրված: Այնուամենայնիվ զատկական տոնի զուգադիպությամբ գտնված կնիքը շատ խորհրդածությունների տեղիք է տալիս մեր Ծամշադինի շրջանի Վերին Կարմիրաղբյուր գյուղի, եկեղեցու և այլ հարցերի շուրջը:

Սանասարը պատմեց, որ մի քանի տարի առաջ Երևանում իր բարեկամի տանը տեսել է այդ, հետաքրքրվել, թե ինչ բան է և համոզվելով, որ դա արժեքավոր իր է, տարել է իր տուն այն նպատակով, որ երբևէ ինքը կգնա Վերին Կարմիրաղբյուր և կհանձնի գյուղի թանգարանին:

Հիմա ինչպես է մեր քահանայի, կամ ավելի ճիշտ՝ եկեղեցու կնիքը հայտնվել Երևանում: Տեր-Համբարձում Ալավերդու Պողոսյանի աղջիկ Նու-

բարը (Խանում) ամուսնացած էր Չորաթան գյուղում Ունան Քալանթարյանի հետ: Ինչ որ ժամանակ կնիքը տարվել է նրանց տուն: Այստեղից նրա ծոռը՝ Հովհաննեսը, տարել է Երևան: Սրանց տնից էլ վերցրել է Սանասար Կարապետյանը: Վերջինս Հովհաննեսի մորաքրոջ ամուսինն է: Ահա այսքան ճանապարհ է անցել գյուղի եկեղեցու կնիքը 70 տարվա ընթացքում:

Սրանով չեն ավարտվում մեր խորհրդածությունները, քանի որ այն կապված է մեր գյուղի և եկեղեցուն սպասարկող քահանաների հետ:

Ըստ Մ. Բարխուդարյանի «Արցախ» (Բաքու, 1895 թ.) գրքի, գյուղի եկեղեցին կառուցվել է 1702 թ. (մեկ այլ աղբյուրի վկայությամբ 1602 թ.):



Սակայն թաթար-մոնղոլական, պարսկական և այլ ցեղերի հարձակումների պատճառով գյուղի բնակիչները լքել են և ապրել այլ վայրերում, բայց միշտ ունեցել են իրենց հավատի տունը և քարոզիչը:

Ներկայիս օդանավակայանի դիմաց Տավուշ գետի աջ ափին դեռ այսօր էլ կա հին գերեզմանոցը, գյուղատեղի և եկեղեցու ավերակները: Այստեղ ապրելու ժամանակ գյուղի հոգևոր հովիվն է եղել Տեր-Մովսես Գրիգորի Մելյանը: Սակայն այստեղ ևս նրանք ապահով չէին: Քանի որ հարևան քոչվոր ցեղերը հաճախ հարձակվում էին, կողոպտում ու թալանում, հարս ու աղջիկ առևանգում: Նրանք ստիպված նոր բնակավայր են որոնում: Մի մասը գնում է ներկայիս Ներքին Կարմիրաղբյուրի տարածքը, որը նույնպես հին բնակավայր էր, մյուս մասը մի քանի վայր տեղափոխվելուց հետո վերջապես 1860 թ. կրկին հաստատվում են իրենց նախնիների բնակավայրում: Գյուղացիների և հատկապես Հակոբ Տեր-Մովսեսի Մելյանի ջանքերով եկեղեցու ավերակները վերականգնվում են: 1873 թ. այստեղ է հանգրվանում նաև քահանա Կարապետ Ավագի Մխիթարյանի գերդաստանը: Տեր-Կարապետը շատ շնորհալի մարդ էր և քանի որ կառավարության կողմից արտոնություններ ուներ որպես հոգևորականի, ամրապնդում է գյուղի սահմանները. ամեն տեղ իրենց համար հողամասեր ու այգիներ հիմնելով: Նա ձեռնամուխ է լինում նաև ջրաղացներ կառուցելուն: Նորաշեն գյուղի մոտ գետակի վրա հիմնում է զույգ ջրաղաց: Նորաշենցիները չհանդուրժելով հարձակվում են նրա վրա և ծեծում: Մի քանի ժամանակ հիվանդ պառկելուց հետո Տեր-Կարապետը 1888 թ. մահանում է և քահանա է ձեռնադրվում Տեր-Համբարձում Պողոսյանը: Նա երկար ժամանակ զուգահեռ ծառայել է Վ. Կարմիրաղբյուր և Կրզն գյուղերի եկեղեցիներում:

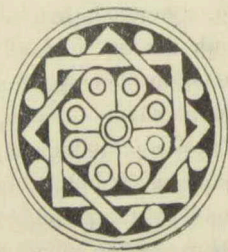
Տեր-Համբարձումը հարուստ գրադարան ուներ, որ հոգևոր գրքերից ու ավետարաններից բացի կային նաև հայ դասականների՝ Ռ. Պատկանյանի,

րանցիներով դրանք 1940—1943 թթ. կարդում էինք: Դա մի այնպիսի գրականություն էր, որ այն ժամանակներում չէր ճարվում կամ խորհրդային օրենքներով արգելված էին՝ «նացիոնալիստականի» պիտակով: Նրա տանը կային նաև հսկայական արխիվային նյութեր, պարբերականներ հայերեն ու ռուսերեն, քանի որ նրա մեծ տղան՝ Հովսեփ Պողոսյանը, պրոֆեսիոնալ հեղափոխական էր, կապված Ռուսաստանի ու Եվրոպական երկրների հետ: Եվ նրա ձեռքով հարստացել էին նաև քահանա հոր գրադարանը: Հիմա մեզ մնում է միայն աիստալ, որ այդ հարուստ գրադարանը նրա մահից հետո ոչնչացվեց անտեր մնալու պատճառով:

Ինչևէ, Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո եկեղեցու գործունեությունը դադարեցվել է, իսկ 1931 թ. մի քանի վայ կոմունիստների դրոմամբ՝ ավերվել: Տասնյակ ծխամատյաններ, գրքեր ու եկեղեցական այլ նյութեր հին դպրոցի առաջ կուտակվել ու վառվել են:

Բայց ահա 70 տարի անց երկար դեգերումներից հետո գտնվել է գյուղի եկեղեցու կնիքը և առաջիկայում իր տեղը կգտնի Տեր-Կարապետի եղբայր՝ Պողոսի թոռ Ս. Մխիթարյանի ջանքերով ստեղծված, արդեն 30 տարի գոյություն ունեցող գյուղի թանգարանում:

ԲԱԼԱԲԵԿ ՄԵԼՅԱՆ



ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԱՔՈՒԿՅԱՆ

ԵՐԿԱԹԻ ՊԱՇՏԱՍՐՈՒՆՔԱՅԻՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՅ ՎԱՂ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Մարդկության պատմության ընթացքը քննելիս հանդիպում ենք ինչպես բնածին, այնպես էլ մարդկային մտքի ու ձեռքի արգասիք հանդիսացող բազմաթիվ երևույթների, որոնք ժամանակի ընթացքում ստացել են պաշտամունքային արժեք: Եվ յուրաքանչյուր մասնավոր պարագայում ի հայտ է գալիս տվյալ պաշտամունքային առարկայի կամ երևույթի պատմաստցիալական խոր արմատները, տնտեսական հիմքն ու անհրաժեշտությունը:

Վաղնշական ժամանակներում անիմիստական ու տոտեմիստական պատկերանշաններն, անկասկած, պայմանավորված էին նախամարդու բնությունից ունեցած աներկրա կախվածությամբ: Կրակի, ջրի, քարի պաշտամունքները ևս հիշյալ տարերքների նկատմամբ մարդու անզորության դրսևորումներն էին:

Ըստ հաճախ պաշտամունքային նշանակություն էին ձեռք բերում նաև մարդկային աշխատանքի արգասիքները, որոնք այս կամ այն կերպ կապվում էին բնության առավել խորհրդավոր ու անբացատրելի երևույթների հետ:

Այս պարագայում, անշուշտ, առաջին շարքի վրա է մետաղների պաշտամունքը: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Ս. Սամուելյանը «մետաղը դարձավ այն հզոր ուժը, որը հեղափոխեց մարդկության պատմությունը, հիմնովին կառարելագործեց արտադրության միջոցները, հուժկու թափ հաղորդեց հասարակական ձևերի զարգացմանը, խոր ակոսներ փորեց սոցիալական շերտավորումների մեջ»¹: Մետաղահանությունն ու մետաղաձուլությունը, որի աշխատանքային գործընթացներն անմիջականորեն կապվում էին շորս տարերքներից երկուսի հետ (հող (ընդերք) և կրակ) անպայմանորեն բարերար հիմք էին ստեղծում ծխա-հմայական և պաշտամունքային մտածողության ձևավորման համար: Սակայն բոլոր արդյունահանվող ու ձուլվող մետաղներից (ոսկի, արծաթ, բրոնզ, պղինձ, երկաթ) առավել մեծ պաշտամունքային նշանակություն է ունեցել երկաթը: Երկաթաձուլության տեխնի-

նյութիան լինելով առավել բարդ և վարպետություն պահանջող, իսկ ինքը՝ երկաթը² առավել ամուր և դիմացկուն մնացյալ մետաղներից, ինքքստինքյան պիտի հարգանք ու գնահատանք ներշնչեր հիշյալ մետաղն օգտագործողներին: Պատահական չէր, որ «երկաթագործ դարբինները համարվում էին խորհրդավոր ուժ, մոգական ընդունակություն ունեցող մարդիկ: Սրանք ոչ միայն շիկացած երկաթից մուրճի ու սալի միջոցով կոփում էին զանազան զենքեր, որոնք իրենց ամրությամբ և հատու սայրով գերազանցում էին մախորդ բոլոր զենքերն ու գործիքները, այլև նույն մուրճի ու սալի միջոցով կախարդական ազդեցություն կարող էին ունենալ մարդկանց կյանքի զանազան երևույթների վրա: Այդ հիման վրա դարբիններին էր վերագրվում նաև բժշկական ընդունակություններ»³:

Դարբնությունը, որպես երկաթի մշակման հետ կապված արհեստ Հայաստանում երևան է գալիս մոտավորապես երրորդ հազարամյակի 2-րդ կեսից (ն. Ք.)⁴:

Այս շրջանից էլ հայտնի է նաև դարբնապաշտությունն ու երկաթապաշտությունն ոչ միայն Հայաստանում, այլև ողջ արևելքում: Գիտնականներից ոմանք (Ժ Մորգան, Տ. Ռիքարդ և այլք)⁵ գտնում են, որ երկաթի մշակման և ընդհանրապես մետաղաձուլության կենտրոնը եղել է Կովկասը:

Եգիպտական գրավոր հուշարձաններում երկաթի հիշատակությունը հանդիպում է ն. Ք. 13-րդ դարում⁶:

Ասորական Սարգոն երկրորդի (722—705 թթ. ն. Ք.) պահեստներում հնագետները գտել են 160 հազար կգ երկաթ, որ ձեռք էր բերվել հայկական Արարատյան թագավորության (Ուրարտու) վրա կատարած արշավանքի ժամանակ⁷:

3-րդ, 2-րդ հազարամյակներում (ն. Ք.) ասորեստանցի վաճառականները երկաթը գնահատում էին արծաթից 40 անգամ, իսկ ոսկուց 8 անգամ թանկ⁸: Ինչպես վկայում է Թյոթանհամոն փարավոնի դամբարանը պեղող հնագետ Հ. Կարտերը, արքայի մումիան «պեղելիս» նրան հանդիպած բազմաթիվ հմայիլներից մեկը «...երկաթից էր: Հմայիլը պատկանում էր Եգիպտոսի ամենավաղ շրջանի երկաթե առարկաների թվին, և... պետք է նկատել, որ ոսկով լեփեցուն դամբարանում հենց այս համեստ երկաթը ամենաարժեքավորն էր մշակույթի պատմության մասնագետի տեսանկյունից»⁹: Հիշենք, որ Թյոթանհամոնի թագավորությունը գիտնականները նշում են մոտավորապես 1350-ական թվ. ն. Ք.:

Հեթոթական Անիթթա թագավորին նվեր էին տվել երկաթե զան, իսկ հեթոթական բնագիրները հիշատակություններ են պահում երկաթե սրբազան օջախի մասին¹⁰:

Ըստ հին հրեական ավանդության երկաթը դժբախտության, ստրկության, բայց և դիմացկունության և վճռականության խորհրդանիշ էր¹¹:

Հայաստանում երկաթի ու դարբինների պաշտամունքը, թերևս, ամենատեղն է եղել վերոհիշյալ բոլոր աշխարհագրական գոտիներից: Այն ոչ միայն երկար է պահպանվել ժողովրդական մտածողության, բանահյուսության և հավատալիքների մեջ, այլև անցնելով վաղ քրիստոնեությանը ամրապնդվել պաշտոնապես, որից վերապրուկներ դրսևորելով ընդհուպ մինչև 20-րդ դար: Սրա գլխավոր պատճառն, անտարակույս, այն է, որ, ինչպես ասվեց, երկաթագործության (և մետաղաձուլության ընդհանրապես) օրրանը եղել է Կովկասը և, ի մասնավորի, ու հիմնականում՝ Հայկական լեռն-

աշխարհը: Դրա անվիճելի ապացույցները բերում են բազմաթիվ ուսումնասիրողներ:

Երկաթը նախապես հայտնաբերվելով երկնաքարերի մեջ, ի սկզբանե դիտվել է որպես երկնային մետաղ և կապվել երկնքի հետ: Այստեղից էլ, ըստ որոշ գիտնականների, **երկ-ինք=երկ-աթ=երկ-նել=երկն=երկ-**ունք և այլն¹²: Ն. Մառը գտնում է, որ, իբր երկաթ բառի արմատը հաբեթական է՝ RKN|RKD և այդ արմատից են գոյացել նաև հայկական **երկինք**=erk-in, որ բառացի նշանակում է ԵՐԿԱԹ և **երկիր**=erk-ir, որ նույնպես ԵՐԿԱԹԻ նշանակություն ունի¹³:

Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևմտյան սահմաններում բնակվող խալիբ ցեղի անունով հին հույները ճանաչում էին երկաթի լավագույն դարբնած տեսակը (պողպատը), որը հենց կոչվում էր ԽԱԼԻՊ, իսկ մի այլ հայտնի երկաթագործ ցեղի՝ մոտիվների անվանումի տառերի դրափոխությունից առաջացած «ՍՈՄԵՆԻ» անունը վրացերենում հայ է նշանակում¹⁴:

Ստրաբոնի վկայությամբ խալիբները ապրում էին Քոտ և Արաքս գետերի վերին մասերում, այսինքն Հայկական լեռնաշխարհի գրեթե կենտրոնական մարզերում: Ոմանք ենթադրում են, որ խալիբները խաղաղական ծագում ունեն, իսկ հնագիտական տվյալներով հաստատված է, որ հենց խաղաղական ժողովուրդների մշակույթի մեջ էր երկաթագործությունը զգալի տեղ գրավում և որոշիչ դեր խաղում նրանց զարգացման գործում¹⁵:

Ըստ գերմանացի հայագետ Յ. Կարստի կարծիքի, հայկական ԵՐԿԱԹ բառը հին հայ ժողովրդական ստուգաբանությամբ պարունակում է նաև միս-տիկական նշանակություն: «Երկաթագիր» բառը նա ոչ միայն կապում է լոկ երկաթե սրածայր ձողիկով գրելու գործընթացի հետ, այլև այն համարում որպես վաղնջական տեքստին հին մեհենական նշանագրերի համար: Մի բան, որ հետո փոխանցվել է Աստվածաշնչի հայկական թարգմանության և. Մեսրոպյան գրերին իբրև սրբագործված նշանագրան:

Այնուհետև ԵՐԿԱԹ բառի որոշ բարբառներում հնչող ՕՐԿԱԹ ձևը նա ստուգաբանորեն փորձում է համեմատել հին հունական համահնչյուն մի բառի հետ, որ նշանակում է ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԾԵՍ ԿԱՏԱՐՈՂ, ՄԻՍՏԻԿ, ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ԱՍՏՎԱԾԱՅԻՆ ՊԱԾՏՈՆ, ՄԻՍՏԵՐԻԱ, ԳԱՂՏՆԻՔ: Այս բառերի սեմանտիկ բովանդակությունը բնորոշում է դարբնության խորհրդավորությունը¹⁶:

Դարբնության, երկաթի, պողպատի հետ կապված հայ ժողովրդական հավատալիքները բազմաբնույթ են: Դրանք հանդիպում են Հայաստանի ազգագրական բոլոր գոտիներում առանց բացառության և շատ կենսունակ են ցայսօր:

Դարբինների պաշտամունքի ամենաբազմազան փաստերի գրառումներ ունեն անցյալ դարի հայկական ամենատարբեր շրջաններն ուսումնասիրած ազգագրագետներ:

Դարբինը համարվել է ծիսահմայական գործողության ամենագոր մասնակից իր մուրճով ու սաղով, որը հնազանդեցնում է կրակը և մետաղից իրեր պատրաստում՝ դարձյալ կրակի օժանդակությամբ: Բայց կրակը թափվում էր երկնքից (կաշմակ, շանթ), կամ ելնում երկրի խորքից (հրաբուխ) և իր հետ բերում ավեր ու չարիք: Այն բերում էր նաև երկաթ (երկնաքարեր կամ լավա): Հետևաբար կրակ ու երկաթ հնազանդեցնող դարբինը շանթի ու կրակի աստվածի հետ կապված մի էակ է, որը գիտե կրակը հմայելու գաղտ-

նիքը: Դարբինների ֆիզիկական ուժի ներշնչած պատկառանքը ևս նվազ դեր չի խաղացել նրանց իդեալականացնելու գործում:

Դարբինների պաշտամունքն ապացուցող փաստերից Արտավազդի առասպելում հիշվող դարբինների սալին երեք անգամ խիելու գործողությունը, որի ժամանակ «ի ձայնէ կռամարկութեան դարբնաց զօրանան, աւսէն, կապանքն (Արտաւազդայ)»¹⁷: Մ. Աբեղյանը նշում է, որ Արտավազդին շրթալող քաջքերը հիշեցնում են գերմանական էլբերին, ու թեև դրանք դարբիններ չեն, սակայն «արդյոք քաջքերի այդ դարբնելու մի նշանակը չէ՞ն կատարել մեր դարբինները կռանը սալին բախելով»¹⁸: Հետաքրքիր է, որ Աբխազիայում դարբինները համարվել են Ծաշվայի (Աբխազական դիցարանի երկրորդ կարևոր չաստվածի) քրմերը: Այս առումով Մ. Աբեղյանի կարծիքը բնական ու համոզիչ է երևում և բերում է այն խորհրդածությանը, թե ո՞ւմ քրմերը կարող էին լինել մեր դարբինները: Արդյո՞ք Վահագնի, թե՞ մի այլ չաստվածի, որի «անունը մոռացված է, իսկ նրա գործակից քաջերինը պահված մինչև այսօրվան օրս»¹⁹, որը և (բացառված չէ այս տարբերակը նույնպես) իր ֆունկցիաների շնորհիվ նույնացել է Վահագնին, տալով նրան իր հատկությունների մի մասը:

Դարբինների պաշտամունքի արձագանք է նաև Դարբնաց քարը Անձևյաց գավառում, որի մասին վկայվում է, թե «կռանաձայնս դարբնաց ահաւօր հրաշիւք եւ զարհուրանօք գործէին»²⁰:

Դարբինների և երկաթի պաշտամունքը ամենատարած աղերսներն ունեն իրար: Սովորաբար երկաթը ժողովրդական հավատալիքային համակարգում ունի երեք դրսևորում՝ ծիսա-հմայական, պահպանիչ-չարխախման և բուժիչ:

Հիմնականում այս ֆունկցիաներն ունեն Դարբնած երկաթն ու երկաթե իրը: Գեմատիտից պատրաստված հմայիլները, որ կիրառվում էին հին արևելքում (Եգիպտոս, Միջագետք և այլն) Հայաստանում համարյա տարածված չեն եղել:

Երկաթի ծիսա-հմայական գործողություններից հիշատակելի են օրինակ հետևյալները. իբր կարելի էր քաջքին գերի բռնել, եթե վրան ասեղ խրվեր²¹, կարկուտի, ուժեղ անձրևի, կայծակի ժամանակ խաչերկաթը կամ մի այլ երկաթե առարկա գցում էին դռանը (Բուլանքլս, Վան, Զավախք, Զմյուռնա և այլն)²²: Հավատում էին, որ եթե երբևէ երկաթի վրա ջուր լցնես և մեկին անհիծես՝ անմիջապես կկատարվի²³: Պատկվելուց առաջ փեսային լողացնում էին ու տակը մի թուր դնում, որպեսզի չարքերը (քաջքե՞րը) չվնասեն նրան²⁴: Հովհան Մանդակունին այսպիսի տող ունի «Դյոթք կոչէն զղևան, յաղ, յերկաթ, ի ջուր, ի նարօւս»²⁵:

Կայծակը ժողովրդի կողմից ընկալվել է իբրև ԵՐԿԱԹԵ ԶԵՆՔ, կամ ԵՐԿԱԹԵ ԾԻՊՈՏ, որ հրեշտակները նետում են չարքերի վրա: Ըստ այդմ շիկացած երկաթի իմաստ ունի և շանթը, որ նշանակում է «ոչ միայն կայծակ, այլև երկնքից թափվող կրակ ու երկաթ, ապա՝ շիկացած երկաթ, ինչպես նաև՝ խաչերկաթ: Այսպիսով ամպրոպային աստծու գեները քարերն են՝ հրեղեն փայլուն քարերը, երկաթը՝ հրեղեն շիկացած երկաթը»²⁶ (ընդգծումն իմն է—Հ. Թ.):

Այս բացատրության հաստատումն է նաև այն հավատալիքը, որ ամպրոպի ժամանակ մի ձեռքով գլխի վրա քար են պահել, մյուսով առանների արանքը՝ ասեղ և կրկնել «Քարագլուխ, երկաթակեղիք»²⁷: Այս երկու բառը հավանաբար հնագույն հմայական-պահպանիչ աղոթքի մնացորդ է: Այդ

աղոթքները որպես կանոն եղել են կարճ և պարունակել են հիմնական բառ-խորհրդանիշերը²⁸։ Սովորության հմտության վկայությունը ապացուցվում է նաև աղոթքի համառոտությամբ։

Պահպանական և բուժական ֆունկցիաները հանդես են գալիս հաճախ միահառնված։ Վերը նշված հավատալիքը զուտ պահպանական է։ Կան ուրիշները ևս։ Օրինակ, հանրահայտ է երկաթը որպես դեղի դեմ պահպանական միջոց դիտելու հանգամանքը։ Պողպատե ապարանջաններ կամ մատանիներ էին կրել, երբ հարկ է եղել ամալի վայրերում մենակ մնալ, պաշտտանիներ էին հայտնվում, երբ մարդ մենակ էր լինում։ Երկաթը պահպանակ էր նորածին երեխա ունեցող կանանց՝ ընդդեմ ալքերի, ստրանաների ու դե-վերի։ Նույնիսկ այսօր երեխայի բարձի տակ դրվող դանակները, նորա-պսակների և ֆիզիկական թուլակար ամուլների անկողնու տակ բաց մկրատ դնելը երկաթի պաշտամունքի վերապրուկների ակնհայտ ապացույցներ են։

Շատ ավելի լայն ու հետաքրքիր է բուժական կիրառությունը²⁹։ Այս-տեղ ավելի շատ ենք հանդիպում տաբուների, որոնք դրսևորվում են ոչ միայն գործողությունների, իրավիճակների, այլ նաև խոսքի որոշակի միա-վորների (աղոթքային բանաձև, անուն և այլն), ընդգծված լռության (խոս-քի բացակայություն) կամ ժամանակի պահի սրբացման մեջ։

Երկաթի որպես բուժիչ միջոց կիրառելը խորը արմատներ ունի։ Քրիս-տոնեությունը տարածվելով Հայաստանում երկաթի ու դարբնության նկատ-մամբ եղած ժողովրդական հավատալիքները չկարողանալով վերացնել՝ ներմուծեց իր «զինանոցը»։ Այսպես, օրինակ, «բուժում» կատարելիս երկա-թեղեն օգտագործելու ժամանակ ասվել են աղոթքներ, որոնց նախաքրիս-տոնեական լինելն ակներև է, և դրանց մեջ եղած ս. Տիրամոր ու Հիսուս Քրիստոսի կամ որևէ սրբի անվան հիշատակումը զուտ նորամուծություն է՝ արված 301 թվականից հետո։ Ահա մի քանիսն այդ աղոթքներից.

«...Գնա մտիր սուրբ Սիմեոնին,
Առ երկթե ծնչիլ, պոպոտե բալնիք,
Դիր գողն ի ոտին, գելն ի բերան
Եվ ամենայն ջանավարին,
Որ ծուռ կզան մեջ գիշերին»³⁰։

Ծննդկանի հմայական աղոթքում դիմում են ս .Տիրամորը նրանից ստա-նալով պատասխան.

«...—Կերթամ տուն հիվընդին,
Էրթիկը ծննդկանին:
Ժննիլ ցկեմ վրա պատին,
Բրիշ (կամ բալնիք) ցկեմ քորի բարձին,
Օր ամենայն չար խափանին,
Օր չմարի սիրտը փորին,
Օր չկյորի լեզուն բերնին»³¹։

Տիրամոր (կամ մեծ մոր) ուղղված նախաքրիստոնեական աղոթքները նվիրված են եղել Անահիտ չաստվածուհուն, որոնցից շատերն ուղղակի-րեն անցել են Մարիամ Աստվածածնին՝ տոների ու սրբատեղիների հետ

միասին³²: Անահիտի առնչությունները երկաթի հետ մեզ բերում են մի այլ, խիստ ուշագրավ փոխառնչական շարքի՝ Վահագն չափվածի հետ: Հայտնի է, որ Վահագնը հայ հին դիցարանում Արևի, Կրակի և Ռազմի չափվածն էր: Նա Արամազդի ուստրն էր դիտվում³³, իսկ Անահիտը՝ Արամազդի դուստրը, որոշ սկզբնաղբյուրներով՝ նաև կինը: Տրդատի հրովարտական, օրինակ, որը նշում է Ազաթանգեղոսը, այսպիսի տողեր են եղել. «լիութին պարարտութեան շարոյն Արամազդայ խնամակալութիւն յԱնահիտ տիկնոջէ, և քաջութիւն հասցէ ձեզ եւ քաջէն Վահագնէ ամենայն հայոց աշխարհիս»³⁴: Անահիտի ու Վահագնի անվանումների միասին հիշատակելը եզակի երևույթ չէ, և այս հաճախականությունը վկայություն է նաև նրանց ֆունկցիաների առնչության:

Անահիտը պտղաբերության, մայրության, առատության, տղամարդկային արգասավորության չափվածուհի լինելու հետ մեկտեղ ունի նաև ռազմի հովանավոր չափվածի հատկություններ³⁵: Կ. Մելիք-Փաշայանը գտնում է, որ Վահագնի պաշտամունքը ավելի ուշ է ձևավորվել և ռազմի չափվածի ֆունկցիաները նրան են անցել Անահիտից: Եթե հիշենք Մ. Արեղյանի վարկածը, ըստ որի Վահագնին են անցել «քաջքերի դասը», որոնք ուղեկցել են նրանից առաջ եղած որևէ այլ չափվածի, ապա այս կարծիքը խիստ հետաքրքրական է դառնում: Ուշագրավ է, որ Անձնաց գավառի մեր արդեն նշած Դարբնաց քարում եղել է Անահիտական մեհյան, որին վերագրվել է բուժման հատկություններ, և որի տեղում քրիստոնեական շրջանում ս. Մարիամ Աստվածածինն նվիրված վանք է կառուցվել՝ Հոգեաց վանք անունով: Դարբնաց քարում «քոչկության գործը անցել է դարբիններին (ընդգծումն իմն է—Հ. Թ.), որոնք կրակի օգնությամբ, իբր թե կարողանում էին բուժել մի քանի հիվանդություններ»³⁶:

Այս վայրի Անահիտական մեհյանի քրմերը կոչվել են դարբին, «քանզի անագին աղմուկ էին հանում իրենց կռահահարությամբ և վառ պահում լեռան պաշտամունքը բնակիչների մեջ»³⁷: Հոգեաց վանքում բուժվում էր լուսնոտությունը³⁸, մի հիվանդություն, որն անշուշտ, կապված էր մագնիսականության, լուսնի մագնիսական դաշտի և այլ նման երևույթների հետ: Լուսնոտությունը (somnambulismus) լինում է երկու տեսակ՝ նյարդային, որը հանդիպում է միայն մանուկների մոտ, և նոպալական, բուկումային, (пароксизмальный), որը ընկնավորության արդյունք է (Էպիլեպսիա)³⁹: Ընկնավորներին ժողովուրդը «տիրամոր հիվանդ», «տիրամոր զարկած» է կոչել, և նման հիվանդների բուժման համար գործածել են նաև դարբնի պատրաստած մետաղյա իրեր ու հմայիլներ՝ կախելով հիվանդների վրա կամ բարձի տակ դնելով:

Բուժական ֆունկցիաները քննելիս քրիստոնեականի ու նախաքրիստոնեականի փոխույումը երևում է նաև Վանում տարածված հետևյալ հավատալիքում «ձննդկանի բարձի վրա ԱՍԵՂՆԵՐ, և ՆԱՐԵԿ, բարձի տակ ԵՐԿԱԹԵ կրակ խառնելու ԶՈՂ ՄԸ (շիշ) (կը դնեն), որ չար ոգին ձննդկանի ջիգարը չտաներ»⁴⁰ (ընդգծումներն իմն են—Հ. Թ.):

Ա. Նարեկի և երկաթյա «պահպանիչ» իրերի համագործակցությունը տարածված էր բազմաթիվ վայրերում: Ա. Նարեկի փոխարեն դնում էին Ա. Գիրք, սրբերի մասունքներ և այլն: Սակայն ամենուր երկաթյա իրերի գոյությունը պարտադիր նախապայման էր: Ծառ հետաքրքիր է այս առումով նաև հետևյալ հավատալիքը: Մթության մեջ որևէ ամանից, կամ հատկապես առվից կամ գետից ջուր խմելիս չարքերի հարվածից խուսափելու համար

«խմելիս ջրի մեջ պետք է դնել ԵՌԱՇԵՂԲ ԴԱՆԱԿ կամ մի կտոր ԵՐ-
ԿԱԹ»⁴¹ (ընդգծ. իմն է—Հ. Թ.):

Հմայական աղոթքներից մեկում հանդիպում ենք այսպիսի տողերի.

«Մեր տուն տիրոջ տուն է,
Պատերն հըմեն **երկաթ** է,
Աներ հըմեն **պողպատ** է,
Քրիստոս (կամ մեկ ուրիշը) դռան պահապան է,

Ա, քա Մարիամ, հոտ ի՞նչ կէնես,

Իրեք պուռ դանակ ունիմ,

Մեկը՝ սուտ սատանին,

Մեկը՝ գել գազանին,

Մեկն ա չար խափանին»⁴² (ընդգծ. իմն են—Հ. Թ.):

Այս երկու օրինակներում ընդհանուր են երկաթի, եռաշեղք (իրեք պուռ) դանակի հիշատակությունները: Հավատալիքում քրիստոնեական սրբի անվան հիշատակություն չկա, մինչդեռ հմայական աղոթքում հիշվում են Քրիստոսն ու Մարիամ Աստվածածինը: Աղոթքների տարբերակներում Քրիստոսի անվանը երբեմն փոխարինել է որևէ սրբի անուն: Այս պահը կարևոր է, քանզի ակնհայտորեն ապացուցում է այս երևույթի բազմաստվածությունից անցած լինելը: Ըստ անհրաժեշտության, կամ ըստ պաշտամունքի վայրի աղոթքի մեջ հիշատակվել էրոշակի չաստված, երևույթ, որն հետո փոխանցվել է քրիստոնեական շրջանին:

Ինչ վերաբերվում է եռաշեղք դանակին, ապա սա, թերևս քրիստոնեական շրջանի հավելում է՝ Սուրբ Երրորդության հետ կապվող, որովհետև բուն հավատալիքում եթե այն եղած լիներ, ապա երկաթի կտորների համար նույնպես որոշակի թվաքանակ պիտի հիշատակվեր:

Երկաթի պահպանիչ հատկություններն ավելի ուժեղ են համարվել, եթե «նրանք գործադրվում են կամ պատրաստվում ուրբաթ կամ առանձնապես Ավագ Ուրբաթ օրը: Ապարանջաններ ու մատանիներ են գնում այնպիսի պողպատից, որին դարբինն Ավագ Ուրբաթ օրը մուրճով մի քանի անգամ հարվածել է»⁴³: Պահպանական այսպիսի միջոցները կոչվել են ԱՐՈՒՐՔ, որը դարբինը շինում է միայն ուրբաթ օրերին: Այստեղից էլ ՈՒՐԱՍԹԱ-ՈՒՐՈՒՐ անվանումը: Հետաքրքիր է, որ դարբինն աշխատելիս պետք է արթնանար վաղ առավոտյան և գործը սկսեր ու ավարտեր անխոս: Դարբնի այս լուսկացությունը այնքան ազդեցիկ է եղել, որ դրանից սկիզբ է առել ՈՒՐԱՍԹԱՍԽՈՍ բառը⁴⁴: Մ. Աբեղյանը կարծում է, որ ուրբաթը թերևս նշվիրված է եղել հին ամպրոպային աստծուն (հիշենք, որ նրա զենքերը համարվել են հրեղեն քարերն ու շիկացած երկաթը), այդ իսկ պատճառով ուրբաթարուրբները համարվել են ազդեցիկ հմայիլներ: Ըստ գերմանական հավատալիքների կալմակի խորհրդանիշերն ավելի ազդեցիկ են դիտվել հինգշաբթի և Դոմար չաստվածին նվիրված տոն օրերին⁴⁵:

Ի վերջո քրիստոնեական շրջանում երկաթի պաշտամունքի վերապրուկներից կարելի է հիշատակել ևս երկուսը:

Դարերով Հայաստանում մեծագույն սրբություններ են դիտվել երկաթե Ս. Գեղարդը և Աշոտ Երկաթ թագավորի երկաթե խաչը: Առաջինը անմիջականորեն Հիսուս Քրիստոսի անձի հետ կապված լինելուց զատ ունի նաև

պաշտամունքային ծագման այլ խորը արմատներ: Բանն այն է, որ միզակի (գեղարդի) պաշտամունքը եղել է ինչպես հին հայերի այնպես էլ շրջակա այլ ժողովուրդների մեջ: Մուսասիրի տաճարի մուտքի երկու կողմում կանգնեցված են եղել 2 երկարաձող միզակներ «որպես կրոնական-սրբազան նշանակություն ունեցող առարկաներ»⁴⁶: Հոմեոսցիները հանդիսավոր կերպով միզակ էին մատուցում հերոս ռազմիկին, կամ ավելի բարձր դաս փոխադրված ազատ քաղաքացուն, իսկ պատերազմում պարտվածներին ու գերիներին անցկացնում էին զույգ խոնարհեցրած միզակների տակով: Ազատ ծնված զինվորի գերեզմանում միզակ էին դնում: Նիզակով գուշակություններ են կատարել:

Ս. Գեղարդի, որպես միզակապաշտության և երկաթապաշտության միաձուլման օրինակը կարևոր է, որովհետև սա արդեն ապացուցում է և խորհրդանշական (սիմվոլիկ), և հմայական (միստիկ) հավատալիքների միաձուլումը:

Ս. Գեղարդը ունի բացառիկ պաշտամունքային արժեք: Նրա անվամբ է վերանվանվել Այրիվանքը: Վերջինս լինելով Հայաստանի ամենաանառիկ վանքային համալիրներից մեկը հանգրվանն է եղել ոչ միայն ս. Գեղարդի, այլև բազմաթիվ ուրիշ (նյութական արժեքի տեսանկյունից առավել թանկարժեք) սրբությունների: Չնայած դրան Ս. Գեղարդն իր պաշտամունքային անկրկնելի արժեքի շնորհիվ «համարվել է Այրիվանքի ամենաարժեքավոր գանձը, և... երկաթե Գեղարդն արժանացել է արժաթագործության... հռչակապ պահպարան-զարդի»⁴⁷:

Աշոտ Երկաթի անվանումն իսկ արդեն խորհելու տեղիք է տալիս: Մինչև այժմ Էջմիածնի Մայր Տաճարի թանգարանում դրված Աշոտին վերագրվող երկաթե խաչը (որը ժողովրդին հայտնի է «Սևանի ս. Նշան» անվամբ, քանզի երկար ժամանակ պահվել է Սևանի վանքում), դեպի իրեն է բերում բազմաթիվ ուխտավորների: Հարյուր-հազարավոր ոսկե, արծաթե, բրոնզե և այլատեսակ խաչեր ժողովրդի աչքում այն գործությունը չունեն ինչ այս երկաթե խաչը: Ի դեպ, նույնիսկ ոչ մասնագետ աչքի համար ակներև է այս խաչի հնագույն շրջանին պատկանելու հանգամանքը: Նման կարծիք է հայտնում նաև արվեստաբան Մ. Ղազարյանը⁴⁸:

Երկաթը դարեր ու դարեր օգտագործվելով մարդկային կենցաղի ամենաբազմազան ոլորտներում իր անհրաժեշտության և օգտակարության հետևանքով ձեռք է բերել պաշտամունքային բացառիկ արժեք, որը խորը արմատներ ունենալով ժողովրդական հավատալիքների զինանոցում ոչ միայն չի անհետացել, այլև փոխանցվելով քրիստոնեական շրջանին մտել է այս կրոնի մեջ, իր արձագանքներն ու վերապրուկները դրսևորել ընդհուպ մինչև մեր ժամանակները, տեղի տալով բազմաթիվ նոր հավատալիքների և արարողությունների:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Խ. Սամուելյան—Հին Հայաստանի կուլտուրան, 2-րդ հ., Եր.—1941 թ., էջ 11:
2. Երկաթ ստելով այտուհետև մեր հեղինակային բնագրում (ոչ մեջբերումներում) նկատի ենք ունենում նաև պողպատը:
3. Խ. Սամուելյան—նշվ. աշխ., էջ 276:
4. Է. Թանգադյան—Հայկական լեռնաշխարհի մշակույթը 3-րդ հազարամյակում. Եր.—1967 թ., էջ 59.

5. **Խ. Սամուելյան**—Աշխ. աշխ.—էջ 12—13.
6. Անդ.—էջ 12.
7. Անդ.—էջ 14.
8. **Вяч. Вс. Иванов**—История славянских и балканских названий металлов. М., 1983 г., стр. 91 (տես նաև էջ 40—45).
9. **Կ. Կերամ**—Աստվածներ, դամբարաններ, գիտնականներ. Եր. 1971 թ., էջ 215.
10. Мифы народов мира. М., 1982 г., т. 2, стр. 146—147.
11. Անդ.—էջ 147, 3-րդ պտմակ.
12. **Խ. Սամուելյան**—Աշխ. աշխ., էջ 45.
13. **Н. Марр**—Яфетические элементы в языках Армении. «Известия Ак. Наук», СПб., 1911 г. Թեև Ն. Մարրի լեզվաբանական հայացքները քննադատության չեն դիմանում, կարևորը, սակայն մեզ համար երկաթի հետ կապված մեկնություններն են.
14. **Խ. Սամուելյան**—Աշխ. աշխ.—էջ 276—278, նաև՝ Behlen H.—Der pilug und pflügen. 1904 թ.
15. **Խ. Սամուելյան**—նույնը.
16. Անդ.
17. **Մովսես Խորենացի**—Պատմ. հայոց, Թիֆլիս—1913 թ., էջ 190.
18. **Մ. Աբեղյան**—Երկեր, Ա. հ., Եր. 1966 թ., էջ 156.
19. Անդ.
20. **Խ. Սամուելյան**—Աշխ. աշխ., էջ 327, նաև՝ Ղ. Ալիշան—Հին հատարք., Վեն. 1895 թ., էջ 43.
21. **Մ. Աբեղյան**—Երկեր, Է. հ., էջ 78: Հետաքրքիր է, որ քաջքը և երկաթե ասեղը (մախարը) դարձյալ միասին են հանդես գալիս այս հավատալիքում:
22. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն—պր. 2, Եր. 1970 թ., էջ 195, նաև՝ պր. 3, Եր. 1972 թ., էջ 64.
23. **Արտակ արքեպ. Մանուկյան**—Զորք կրոնական ծիսակատարության մեջ—Թեհրան, 1973 թ., էջ 38.
24. Հայ ազգագր. և բանահյուս.—պր. 3, էջ 26.
25. Տ. Յովհաննու Մանդակունոյ Հայոց հայրապետին ճառք—Վեն. 1836 թ., էջ 186.
26. **Մ. Աբեղյան**—Է. հ., էջ 74.
27. Անդ. էջ 75.
28. Հմմտ. «Չար աչք՝ չար փշին» երիցս կրկնվող բանաձևը, «Սամա ծոեր» վեպում տարածված «Հաց ու գինին՝ Տեր Կենդանին» աղոթքային բանաձևումը: Հավանաբար հնագույն այս համատոտ աղոթքների վերականգնումը ջատագովվում էր քրիստոնեության ձևավորման շրջանում ևս՝ ի տարբերություն հրեական երկարաշունչ աղոթքների, փառաբանական ձոների և այլն: Սրա լավագույն վկայությունը Ս. Ավետարանում եղած հիշատակությունն է Հիսուս Քրիստոսի աղոթք սովորեցնելու մասին, երբ ասում էր՝ «Եւ յորժամ կայցէք յաղօթս, մի շատախօս լինիք իբրեւ զհեթանոսսն» (Մատթ. 2. 7). Եվ հենց քրիստոնեական ամենահիմնական աղոթքը՝ «Հայր Մերը» (Տերունական Աղոթքը) ընդամենը տաս պարբերություն (բան) ունի (տես՝ «Էմիա-ծին» ամսագիր, 1987 թ., Թ—Ժ, էջ 47).
29. Անշուշտ խիստ պայմանական են վերը նշված բաժանումները, և դրանք, անկասկած, փոխկապակցված են: Պարզապես տվյալ գործողության, խոսքային բանաձևի կամ իրավիճակի մեջ գերիշխող կիրառական կողմն էլ առաջնային է դիտվում:
30. **Տ. Նավասարդյանց**—Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, VI գ., Թիֆլիս, 1890 թ., էջ 147.
31. **Մ. Աբեղյան**—Է. հ., էջ 98
32. **Կ. Մելիք-Փաշայան**—Անահիտ դիցունու պաշտամունքը, Եր. 1963 թ., էջ 138—155.
33. Անդ. էջ 26.
34. Ագաթանգեղոյ Պատմություն Հայոց, Տիֆլիս—1909 թ., էջ 31.
35. **Կ. Մելիք-Փաշայան**—Աշխ. աշխ., էջ 62—63.
36. Անդ., էջ 58.
37. Անդ., 108—109.
38. Անդ., էջ 140.
39. Большая Медицинская Энциклопедия—т. 23, стр. 511 кол. 1515.
40. Հայ ազգագր. և բանահյուս., պր. 1, էջ 195.
41. **Մ. Աբեղյան**, Է. հ., էջ 33.
42. Անդ., էջ 35.

43. Անդ., էջ 75.

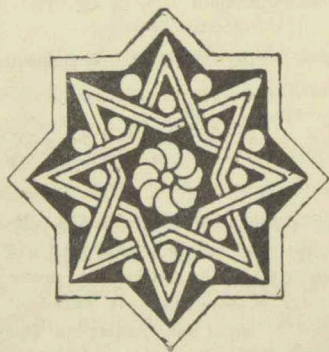
44. Անդ.

45. Ուրբաթ օրվա հմայական նշանակության քննությունը դուրս է մեր հարցի շրջանակներից և կարոտ այլ ուսումնասիրության: Այն, որ ուրբաթը մեծ տեղ է գրավել հմայական գործողությունների շարքում, ունի բազմաթիվ ապացույցներ: Օր. հին հայկական մի հմայական գիրք կոչվել է Ուրբաթագիրք, նրա հետևորդները՝ ուրբաթատեսք կամ ուրբաթալեզք (**Մ. Աբեղյան—Անդ.**): Ցարդ սուրճի մրուրով կամ խաղաթղթով գուշակություններ անողները ուրբաթը համարում են այն օրը, երբ գուշակությունն ամենանշխտն է: Հավատալիք կա, որ ուրբաթ գիշերվա երազն անպայման կատարվում է և այլն:

46. **Խ. Սամուելյան**—նշվ. աշխ., էջ 65.

47. **Ս. Դավթյան**—Դրվագներ հայկական միջնադարյան կիրառական արվեստի պատմության, Եր., 1981 թ., էջ 143.

48. **Մ. Ղազարյան**—Էջմիածնի հարստությունները—«Էջմիածին» ամս., 1987 թ., Թ—Ժ, էջ 62:



Յ Ա Ն Կ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐՈՒՄ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՏՊԱԳՐՎԱԾ ՆՅՈՒԹԵՐԻ

Ա. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը վարդանանց հերոսամարտի 1540-ամյակի առթիվ, Ա.—Բ.—Գ. 25:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Հայաստանի ազատ ու ինքնիշխան պետության հռչակման առթիվ, Ա.—Բ.—Գ. 28:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու նորահաստատ կանոնադրության մասին, Ա.—Բ.—Գ. 31:

Վեհափառ Վազգեն Ա Հայրապետի Նոր տարուայ պատգամը Երևանի հեռուստացոյցից, Ա.—Բ.—Գ. 12:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի հեռագիրը ԽՍՀՄ պրեզիդենտ մեծահարգ Մ. Ս. Գորբաչովին, Ա.—Բ.—Գ. 14:

Ամանորի և Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները, Ա.—Բ.—Գ. 15:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի զատկական շնորհավորական հեռագիրը՝ ողջույնի առթիվ Եկեղեցիների հոգևոր պետերին, Ա.—Բ.—Գ. 17:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Ամանորի և Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ՝ ողջույնի Հայաստանյայց Եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին, Ա.—Բ.—Գ. 19:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի զատկական շնորհավորական հեռագիրը՝ ողջույնի առթիվ Հայաստանյայց Եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին, Ա.—Բ.—Գ. 20:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի հարցազրույցը Մոնրեալի «Պայքար» օրաթերթի թղթակցի հետ, Ա.—Բ.—Գ. 21:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի նամակը Սյունյաց թեմի առաջնորդ գերշ. Տ. Ասողիկ եպս. Արիստակեսյանին՝ դեպի Տաթև ուխտագնացության և Սյունյաց թեմում գիտաժողով անցկացնելու առթիվ, Ա.—Բ.—Գ. 65:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի բարիգալատյան խոսքը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում՝ ողջոված Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսին, Դ.—Ե.—Զ. 8:

Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսի խոսքը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին այցելության առթիվ, Դ.—Ե.—Զ. 10:

Ամերիկայի հայոց արևելյան թեմի առաջնորդարանի նամակը Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ.

- Վազգեն Ա Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց՝ Նյու Յորքում Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու առաջին խորհրդակցական համագումարը անցկացնելու առթիվ, Դ—Ե—Զ 20: Երուսաղեմի հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ Ս. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկյանի խոսքը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Դ—Ե—Զ 22:
- Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում՝ Թուրքիո հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ Ս. Գարեգին արքեպիսկոպոս Գազանճյանի՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին այցելության առթիվ, Դ—Ե—Զ 26:
- Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի ամա-վերջի հանդիսությանը, Դ—Ե—Զ 33:
- Հայկական Իմաստասիրական Ընկերության նախագահ, իմաստասիրական գիտություննե-րի դոկտոր Գևորգ Բրուտյանի ուղերձը՝ ուղղված Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայ-րապետին՝ նրան Հայկական Իմաստասիրական Ընկերության թիվ մեկ պատվավոր անդամ ընտրելու առթիվ, Է—Ը 3:
- Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական հեռագիրը մեծահարգ տիար Լևոն Տեղ-Պետրոսյանին՝ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ ընտրվելու առ-թիվ, Թ—Ժ 3:
- Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոչը հայ ժողովրդին՝ սեպտեմբերի 21-ին Հայաստանի անկախության օգտին քվեարկելու համար, Թ—Ժ 4:
- Ամենայն Հայոց Հայրապետ Ս. Ս. Վազգեն Ա.-ի օրհնության խօսքը Հայաստանի Խոր-հրդարանում, Թ—Ժ 5:
- Ս. Ս. Վազգեն Ա. Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Երևանի հեռուստացույցից, Թ—Ժ 6:
- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Ա.-ի խօսքը միտոնօրհնության առթիվ, Թ—Ժ 16:
- Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի խոսքը հոգևոր ճեմարանի նոր ուսումնական տար-վա առթիվ, Ժ—Թ 35:
- Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի օրհնության և բարեմաղթանքի խոսքը Հայաս-տանի Հանրապետության խորհրդարանում՝ ուղղված Հայաստանի Հանրապետության նորընտիր նախագահ Լևոն Տեղ-Պետրոսյանին, ԺԱ—ԺԲ 3:
- Կանոնադրություն Հայաստանի Հանրապետության և ներքին Սփյուռքի տարածքի վրա գործող Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու, ԺԱ—ԺԲ 8:

Բ. ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՉՆԵՐ

- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի Սուրբ Ծննդեան քարոզը Մայր տաճարում, Ա—Բ—Գ 3:
- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի զատկական քարոզը Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ա—Բ—Գ 6:
- Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում՝ Հայաստանի Հանրապետության ան-կախության տարեդարձի առթիվ, Դ—Ե—Զ 3:

Գ. ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ

- Հաղորդագրություն (Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի վերահաստատված Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կազմի մասին), Ա—Բ—Գ 33:

Դ. ԽՄԲԱԳՐԱՎԱՆՆԵՐ

- Քրիստոս ծնավ... Եվ եղավ լույս, Ա—Բ—Գ 9:
- Ի պաշտոնություն Մայր Եկեղեցու, ԺԱ—ԺԲ 5:

Ե. ՄԱՅՐ ԱԹՈՐՈՒՄ

Ամանորյա հանդիսություններ Մայր Աթոռում, Ա.—Բ.—Գ 34:
 Սուրբ Ծննդյան հանդիսությունները Մայր Աթոռում, Ա.—Բ.—Գ 40:
 Սուրբ Հարության տոնը Մայր Աթոռում, Ա.—Բ.—Գ 45:
 ԷԴՎԱՐԴ ՍՐԿ. ՄԻՐԶԱԽԱՆՅԱՆ—Սրբոց Վարդանանց տոնակատարությունը և Վեհափառ
 Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում, Ա.—Բ.—Գ 47:
 Մասնավոր վարդապետական իշխանության չորս աստիճանների տվչություն Օշականում,
 Ա.—Բ.—Գ 53:
 Մտավորականների հանդիպում Վեհաքանում, Ա.—Բ.—Գ 56:
 Եկեղեցական բեմ. լուրեր, Ա.—Բ.—Գ, 58, Դ.—Ե.—Զ 54, Է.—Ը 31, Թ.—Ժ 38, ԺԱ.—ԺԲ 28:
 Անհախճաթաց երևույթ (ուխտագնացություն Տաթևի վանք և գիտաժողովի անցկացում Գո-
 րիսում), Ա.—Բ.—Գ 63:
 ԷԴՎԱՐԴ ՍՐԿ. ՄԻՐԶԱԽԱՆՅԱՆ—Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսը Մայր
 Աթոռ Ա. Էջմիածնում, Դ.—Ե.—Զ 6:
 Երուսաղեմի հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ Ս. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկյանը
 Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածնում, Դ.—Ե.—Զ 21:
 Թուրքիո հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ Ս. Գարեգին արքեպիսկոպոս Գազանճյանի
 այցելությունը Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածին, Դ.—Ե.—Զ 25:
 Մեծ եղեռնի տարեկիցը Մայր Աթոռում, Դ.—Ե.—Զ 31:
 Քահանայական ձեռնադրություն Ա. Գայանե վանքում, Դ.—Ե.—Զ 45:
 Քահանայական ձեռնադրություն Ա. Գայանե վանքում, Դ.—Ե.—Զ 49:
 Հայկական Իմաստասիրական Ընկերության անդամների այցելությունը Մայր Աթոռ Ա. Էջ-
 միածին, Է.—Ը.—Թ 3:
 Քահանայական ձեռնադրություն Մայր Աթոռում, Է.—Ը 22:
 Սրբալույս մեռոնի օրհնություն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Թ.—Ժ 9:
 Այցելություններ Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածնի Վեհաքան՝ Ամենայն Հայոց Ս. Ս. Վազգեն Ա.
 Հայրապետին՝ ծննդյան 83-րդ տարեդարձի առթիվ, Թ.—Ժ 20:
 Մարկավագական ձեռնադրություն Մայր Աթոռում, Թ.—Ժ 26:
 Մասնավոր վարդապետական իշխանության չորս աստիճանների տվչություն Մայր Աթո-
 ռում, 18 դեկտեմբեր 1991 թ., ԺԱ.—ԺԲ 26:

Զ. ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

Ավարտաճառերի պաշտպանություն հոգևոր ճեմարանում, Ա.—Բ.—Գ 54:
 Ա. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի 1990—1991 ուսումնական տարվա փակման հանդեսը,
 Դ.—Ե.—Զ 33:
 Հոգևոր ճեմարանի վերաբացման հանդիսությունը, Թ.—Ժ 33:

Է. ԿՐՈՆԱ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

Տ. Շահե արքեպիսկոպոս Աճեմեանի քարոզը Ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ճրագալուցի
 ա. պատարագին, Ա.—Բ.—Գ 69:
 Տ. Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապալյանի քարոզը՝ խոսված Ծաղկազարդի տոնին, Ա.—
 Բ.—Գ 73:
 Տ. Խաժակ եպիսկոպոս Պարսամեանի քարոզը Ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ա.—
 Բ.—Գ 76:
 Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսի քարոզը Ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում,
 Դ.—Ե.—Զ 11:
 Թուրքիո հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ Ս. Գարեգին արքեպիսկոպոս Գազանճյանի
 քարոզը Ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Դ.—Ե.—Զ 27:
 Տ. Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապալյանի քարոզը Մայր տաճարում՝ քահանայական ձեռ-
 նադրության առթիվ, Է.—Ը 24:

Տ. Ներսես արքեպիսկոպոս Պոլսապալանի քարոզը Մայր տաճարում՝ սարկավազական ձեռնադրության արթիվ, Թ—Ժ 27:

Ը. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ

Երուսաղեմի Պատրիարքը համաշխարհային կոչ կ'ընէ Ղարաբաղի հայութեան անվտանգութեան համար, Թ—Ժ 42:

ՎՈՂՈՂՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ—Լուրեր Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքական Աթոռից, Թ—Ժ 43:

ՄԱԿԱՐ ԱՅՂ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ—«Զորքնէքի արարողութիւն Սրբալոյս Նոր Միտոնի քերման ատիթով իրաքահայ թեմէն ներս», Թ—Ժ 47:

ՎՈՂՈՂՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ—Լուրեր Կանադայի հայոց թեմից, Թ—Ժ 50:

Լուրեր Գուգարքի թեմից, ԺԱ.—ԺԲ 31:

Հարցազրոյց Թորոնթոյի «Կրօնասէր Տիկնանց Համախմբումի» ներկայացուցիչ տիկին Զուարթ Պոյաճեանի հետ, ԺԱ.—ԺԲ 32:

Թ. ԷԿՈՒՄԵՆԻԿ ԿՅԱՆՔ

ՊԱՐԳԵՎ ԾԱՀԲԱԶՅԱՆ—Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի 7-րդ համագումարը, Ա.—Բ—Գ 83:

Ժ. ԳՐԱԿԱՆ

ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ—Բերդեհեմի այրի Սուրբ Մանկիկը, Ա.—Բ—Գ 82:

ՆԱՍՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ—Էջմիածին, Թ—Ժ 40:

ԺԱ. ՊԱՏՄԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱԲԳԱՐՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ—Հայ-ռուսական եկեղեցական հարաբերությունների պատմության շուրջ, Է—Ը 49:

ԱԶՆԱԻՈՐԵԱՆ ԶՍԻԵՀ ԵՊՍ.—Ծշմարտութիւնը Ենովայի Վկաներուն մասին, Դ—Ե—Զ 58:

— Ենովայի Վկաներու առաջ վկայութիւնները, ԺԱ.—ԺԲ 34:

ԱԹԱՅԱՆ Ռ. Ա.—Կոմիտասը մշակել էր արդյոք «Հրեշտակային»-ը թե ոչ, Դ—Ե—Զ 86:

ԱԶԱՊԱՀՅԱՆ ՄԻՔԱՅԵԼ ՎՐԴ.—Պետրոս արքեպիսկոպոս Բերդումյան, Է—Ը 33:

ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ ՇՆՈՐՀՔ ԱԲԵՂԱ—Հայ եկեղեցին իր առաքելության նոր ճանապարհին, Ա.—Բ—Գ 79:

ԴԱՐՔԻՆՅԱՆ ՍԵՂԱ—Հովհաննէս արքեպիսկոպոս Ծիանարար, Ա.—Բ—Գ 119:

ԹԱՔՈՒԿՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ—Երկաթի պաշտամունքային նշանակության արձագանքները հայ վաղ քրիստոնեության շրջանում, ԺԱ.—ԺԲ 75:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Լ.—Հովհան Ոսկերեանի թարգմանությունների բառապաշարի մի քանի առանձնահատկություններ, Դ—Ե—Զ 94:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՆԱԹԱՆ ԱԲԵՂԱ—Փիլիսոփայության նկատմամբ քրիստոնյաների դիրքորոշման հարցը Բ—Գ դարերի քրիստոնեական գրականության մեջ, ԺԱ.—ԺԲ 48:

ՂԱԶԱՐՈՍՅԱՆ ՄԱՆՅԱ—Երկու դիմանկար, Ա.—Բ—Գ 124:

ՂԱԶԱՐՈՍՅԱՆ ԱՐՓԵՆԻԿ—Մաշտոց Եղվարդեցի կաթողիկոս, Ա.—Բ—Գ 109:

ՂԱԶԻՆՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅԱ—Հավաստին և հավանականը Գրիգոր Նարեկացու կյանքի մասին, ԺԱ.—ԺԲ 56:

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս.—Մովսէս Խորենացու պատմագրքի խորագիրը և աւարտման թվականը, Թ—Ժ 85:

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ ԿԱՐԵՆ—Կոշականք VII—XIV դդ., Ա.—Բ—Գ 95: —Հայոց պատմության բախտորոշ 1441 թվականը, Է—Ը 5:

ԼԻԵՆՅԱՆ ԲԱՆԱԲԵԿ—Գտնվել է... 70 տարի անց, ԺԱ—ԺԲ 72:

ԼԻԵՆՅԱՆ ՄԻՓԱՆ ՔԶՆ. (ԱՄՆ)—Պետրոս Առաքել, Դ—Ե—Ձ 71:

ՄՈՐԻԱԳՅԱՆ Կ. Մ.—Գրիգոր Նյուսացու «Յաղագս երգոյ երգոց»-ը Նարեկացու աղբյուր,

Դ—Ե—Ձ 78:

ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ ԴՈԿՏ. Տ. ՆԵՐՍԵՍ ՔԶՆ.—Տիեզերական ժողովների հեղինակությունն ու անսխալականությունը, Թ—Ժ 55:

ՍԱՀԱԿՅԱՆ ԿԱՐԻՆԵ—Եկեղեցական տոների ժողովրդական ավանդույթը Կումայրիում,

Ա—Բ—Գ 87:

ՍԻՄՈՆՅԱՆ-ԳԱԲՈՒԶՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ—Հորս հուշերից, Թ—Ժ 52:

ՔՅՈՍԵՅԱՆ Հ. Հ.—«Վկայութիւնք ի պետս քարոզութեանց», Ա—Բ—Գ 137, Թ—Ժ 69:—

Հայ միջնադարյան կերպարվեստի աստվածաբանության շուրջ, Է—Ը 66: — Ընթերցումներ նախնաց մատենագրությունից, Թ—Ժ 75:

ԺԲ. ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՎՈՂՈԴՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ—Նվիրյալ քառանկյագործության 40-ամյակ, Դ—Ե—Ձ 42:

Տ. Ստեփանոս քահանա Տիմկիլյան, Դ—Ե—Ձ 47:

Տ. Տիրայր քահանա Գրլընեան, Դ—Ե—Ձ 51:

Տ. Մեսրոպ քահանա Արամյան, Դ—Ե—Ձ 53:

Տ. Վազգեն արեղա Միրզախանյան, Է—Ը 27:

Տ. Մովսես արեղա Մովսիսյան, Է—Ը 29:

ԺԳ. ՄԱՀԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

Հանգիստ տիար Գառնիկ Մկրտչի Քեհյաչյանի, Ա—Բ—Գ 142:

Հանգիստ գերաշնորհ Տ. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանի, Է—Ը 18:

«Էջմիածին» ամսագրի յուրաքանչյուր համարի վերջում տրվում են բովանդակության համառոտ թարգմանությունները ռուսերեն, անգլերեն և ֆրանսերեն լեզուներով:



ЭЧМИАДЗИН
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(НОЯБРЬ—ДЕКАБРЬ 1991 г.)

1. Слово благословения и пожелания Католикоса всех армян Вазгена I в парламенте Республики Армения, адресованное новоизбранному президенту Республики Армения Левону Тер-Петросяну, 11 ноября 1991 г. (стр. 3—4).
2. Во светлость Первопрестольной Церкви (редакционная)—(стр. 5—7).
3. Устав Армянской Апостольской Церкви, действующий на территориях Республики Армения и внутреннего Спюрка (стр. 8—25).
4. Хиротония во архимандрита в первопрестольном Эчмиадзине, 18 декабря 1991 г. (стр. 26—27).
5. Церковная хроника первопрестольного Эчмиадзина за ноябрь—декабрь месяцы (стр. 28—30).
6. Вести из Гугаркской епархии (стр. 31).
7. Интервью с представительницей «Объединение Набожных Дам» госпожой Зварт Пояджян (стр. 32—33).
8. Епископ Зарэ Азнавурян—Ложные свидетельства Свидетелей Иеговы (оппонирование)—(стр. 34—47).
9. Иеромонах Натан Оганесян—Вопрос ориентации христиан касательно философии в христианской литературе II—III вв. (исследование)—(стр. 48—55).
10. Аршалуйс Казинян—Достоверное и вероятное о жизни Григора Нарекаци (исследование)—(стр. 56—71).
11. Балабек Мелян—Найдено... спустя 70 лет (статья)—(стр. 72—74).
12. Ованес Такукян—Отзвуки культового значения железа в раннехристианском периоде армян (исследование)—(стр. 75—84).
13. Список отпечатанных тем в журнале «Эчмиадзин» в течение 1991 года (стр. 85—89).

„ETCHMIADZIN“
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(NOVEMBER—DECEMBER 1991)

1. Address of blessing and good wish of His Holiness Vasken I, Catholicos of All Armenians, in the parliament of the Republic of Armenia, addressed to the newly elected president of the Republic of Armenia Mr. Levon Ter-Petrossian, 11-th November 1991 (pp. 3—4).
2. «For the splendor of the Mother Church» (editorial)—(pp. 5—7).
3. Constitution which works in the Armenian Apostolic Holy Church of the Republic of Armenia and the interior diaspora (pp. 8—25).
4. Delivery in the Mother See of four degrees of special doctrinal authority, 18-th December 1991 (pp. 26—27).
5. Divine ilturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the months of November—December 1991 (pp. 28—30).
6. News from the diocese of Googark (pp. 31).
7. Interview with Mrs. Zevart Boyadjian, the representative of the «Religious ladies' assembly» of Toronto (pp. 32—33).
8. **Bishop Zareh Aznavorian**—«The lying testimony of the Jehovah's witnesses» (controversy)—(pp. 34—47).
9. **Reverend Nathan Hovhannissian**—«The question of the christian's position in regard of the philosophy in the christian literature of the II—III centuries» (study)—(pp. 48—55).
10. **Arshaloosy Ghazinian**—«The certain and the probable about the life of Grigor Naregatzy» (study)—(pp. 56—71).
11. **Balabeg Melian**—«It has been found... after 70 years» (article)—(pp. 72—74).
12. **Hovhannes Takoogian**—«The echoes of the meaning of iron's worship in the period of the early armenian christianity» (study)—(pp. 75—84).
13. List of materials printed in the «Etchmiadzin» monthly during the year 1991 (pp. 85—89).



„ETCHMIADZINE“
ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIÈGE D'ETCHMIADZINE
(NOVEMBRE—DECEMBRE 1991)

1. Bénédiction et souhaits de Sa Sainteté Vasken Ier adressés à M. Lévon Ter-Pétrossian au Parlement de la République d'Arménie à l'occasion de son élection au poste de président (11 novembre 1991)—(pp. 3—4).

2. **Editorial**: «Pour la prospérité de notre mère Eglise» (pp. 5—7).

3. Règlement de l'Eglise apostolique arménienne fonctionnant en Arménie et dans les pays de la CEI (pp. 8—25).

4. Collation des quatre degrés de docteur majeur en théologie au Saint-Siège d'Etchmiadzine (18 décembre 1991)—(pp. 26—27).

5. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont eu lieu dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine au cours des mois novembre—décembre 1991 (pp. 28—30).

6. Nouvelles du diocèse de Gougark (p. 31).

7. Interview accordée à Mme Zevarte Boyadjian, représentant de l'«Union des Dames Pieuses» à Toronto (pp. 32—33).

8. Evêque Zareh Aznavorian—«Les faux témoignages des Témoins de Jéhovah» (controverse)—(pp. 34—47).

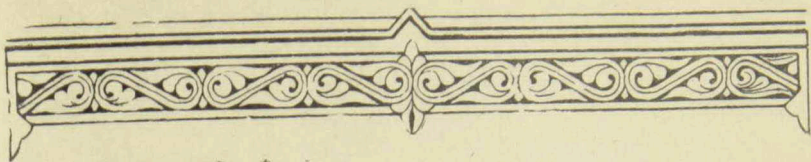
9. Père Nathan Hovhannissian—«Prise de position des chrétiens vis-à-vis de la philosophie dans la littérature chrétienne des IIe—IIIe siècles» (étude)—(pp. 48—55).

10. Archalouis Ghazinian—«Le vrai et le probable sur la vie de Grégoire de Narek» (étude)—(pp. 56—71).

11. Balabek Mélian—«Il a été trouvé... après 70 ans» (article)—(pp. 72—74).

12. Hovhannès Takoukian—«Les échos de la signification culturelle du fer en Arménie pendant les premiers siècles du christianisme» (étude)—(pp. 75—84).

13. Table des matières publiées dans la revue «Etchmiadzine» au cours de l'année 1991 (pp. 85—89).



ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

S. S. Վազգեն Ա. Կաթողիկոսի խօսքը Հայաստանի նորընտիր նախագահին . . .	3
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ—Ի պայծառություն Մայր Եկեղեցու . . .	5
Կանոնադրություն Հայաստանի Հանրապետության և ներքին Սփյուռքի տարածքի վրա գործող Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու . . .	8
Մասնավոր վարդապետական իշխանության չորս աստիճանների տվչություն Մայր Աթոռում . . .	26
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ—Եկեղեցական բեմ, լուրեր . . .	28
Լուրեր Գուգարքի թեմից . . .	31
Հարցազրույց «Թորոնթոյի «Կրօնատեղի Տիկնանց Համախմբումի» ներկայացուցիչ տիկին Զուարթ Պոլանեանի հետ . . .	32
ԶԱՐԵՀ ԵՊՍ, ԱԶՆԱԻՈՐԵԱՆ—Երևանի վկաներու սուտ վկայությունները . . .	34
ՆԱԹԱՆ ԱՐԵՎԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ—Փիլիսոփայության նկատմամբ քրիստոնյա- ների դիրքորոշման հարցը Բ—Գ դարերի քրիստոնեական գրականության մեջ . . .	48
ԱՐՇԱԼՈՒՅՍ ՂԱԶԻՆՅԱՆ—Հավաստին և հավանականը Գրիգոր Նարեկացու կյանքի մասին . . .	56
ԲԱՆԱԲԵԿ ՄԵՆՅԱՆ—Գտնվել է... 70 տարի անց . . .	72
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԱՔՈՒԿՅԱՆ—Երկաթի պաշտամունքային նշանակության արձա- գանքները հայ վաղ քրիստոնեության շրջանում . . .	75
Զանկ «Էջմիածին» ամսագրում 1991 թվականի ընթացքում տպագրված նյութերի «Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата . . .	85
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin . . .	90
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siège d'Etchmiadzine . . .	91
	92

Խմբագիր՝ ԵՐՎԱՆԴ ՄԵԼԻՔՈՆՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie.

Հանձնված է արտադրության 20.01.1992 թ.: Ստորագրված է տպագրության 6.04.1992 թ.:
Տպագրական 5,87 մամուլ, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 3:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տպարան